

З. ДҮСИМОВ, Х. ЭГАМОВ

ЖОЙ НОМЛАРИНИНГ ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ ЛУФАТИ

Мактаб ўқувчилари учун

ЎзССР Маориф Министрлиги тасдиқлаган

«ЎҚИТУВЧИ» НАШРИЕТИ

Тошкент—1977

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1977 й

Д $\frac{70105-\text{№} 305}{353(06)-77}$ 275-77

СУЗ БОШИ

Жаҳонда жуда кўплаб шаҳар ва қишлоқ, дарё ва денгиз, тоғу даштлар мавжудки, уларнинг ҳаммаси ўз номларига эга. Буларнинг баъзилари яқин-яқинлардагина пайдо бўлган бўлса, баъзилари минглаб йиллар олдин пайдо бўлган ва бизгача етиб келган. Масалан, Навоий, Газли, Ленинобод, Ленинград, Ворошиловград каби шаҳарлар номларининг доҳиймиз Владимир Ильич Ленин шарафига қўйилганини, Ворошилов номини абадийлаштириш учун номланганини, ном таркибидаги—град, городнинг ўзгарган шакли эканлигини, шунингдек улус ўзбек шоири Алишер Навоий номи билан боғлиқ бўлган Навоий шаҳри ҳамда табиий газ топилганлиги муносабати билан Газли, деб номланган шаҳарларнинг яқинларда пайдо бўлганини биламиз. Аммо Хоразм, Қарши, Қўқон, Самарқанд каби кўплаб номларнинг асл маъносини дарҳол била олмаймиз. Бундай номлар ҳақида халқимизда ҳар хил фаразлар мавжуд. Жумладан, Хоразм сўзининг келиб чиқиши шундай талқин қилинади: подшо ўзининг тўрт юз аскардан ғазабланиб, уларни одамсиз чўлга чиқариб ташлашни буюрган. Подшонинг фармони бажарилган. Орадан бир неча йил ўтгач, подшо улардан хабар олишни топширган: подшо одамлари уларнинг тирик эканлиги ҳақида хабар келтирган. Қувғин қилинганлар хор ва разм билан ҳаёт кечирган эмиш. Шунинг учун подшо бу ерни Хор Разм деб аташни ва уларга тўрт юз чўрини келтириб беришни буюрган. Хоразм элати шундай пайдо бўлган эмиш. Бундай афсоналар маъноси номаълум бўлган деярли кўпчилик жой номлари ҳақида тўқилган. Бироқ бу ривоятлар номларнинг асл моҳияти ва мазмунини очиб бера олмайди.

Ҳар бир жой номининг ўз тарихи бор. Улар халқ ҳаётининг турли томонларини ўзларида акс эттирадilar. Номлар кўпинча шу территорияда яшаган маълум халқ ҳаёти, яшаш шароити билан боғлиқ ҳолда содир бўлади.

Юқорида келтирилган Хоразм номини текширган С. П. Толстов топоним шу территорияда яшаган х в а р р и қабиласининг номи билан боғлиқлигини, яъни х в з р р и—зем(ер), «хварри қабиласининг ери» эканлигини айтади. Ёки Ўзбекистоннинг деярлик барча областларида учрайдиган Дўрмон номини олайлик. Бу топоним ҳам ўзбек халқининг бир уруғи номи билан боғлиқ бўлиб, мўғулча «тўрт» демакдир. Қадимда шу уруғ қабилаларининг кўчиб юриши натижасида уларнинг номи билан аталадиган жойлар вужудга келган.

Номларнинг аксарият кўпчилиги мазкур жойнинг географик тузилиши билан боғлиқ ҳолда вужудга келади. Масалан, Шаҳрисабз «кўк шаҳар», «яшил шаҳар», боғи кўп шаҳар деган маънони берса, Сибирь топоними «ботқоқлик», «зах жой» демакдир. Кўпинча номлар шу жойда яшайдиган халқнинг касби, машғулоти, ҳунари кабиларни ҳам маълум даражада акс эттиради. Шунинг учун кўп шаҳарларда Дўппичи, Темирчи, Заргарлар, Дарбозлар каби ўнлаб маҳалла номлари учрайди.

Бинобарин шундай экан, географик номлар «ўлик» сўзлар эмас, балки замирида халқ ҳаёти, тарихи, тили ва шунга ўхшаш бошқа кўплаб сирларни асраётган хазинадир. Бу хазинани тилшуносликнинг муҳим бир соҳаси бўлган топонимика топос — латинча «ер», онома — «ном, исм», яъни жой номлари ҳақидаги фан очади. Бу фан номларнинг илк мазмунини, уларнинг вужудга келиш йўллариини ҳамда тарихини текширади.

Номларнинг асл мазмунини билиш, уларнинг келиб чиқиши, тузилишини ўрганиш мактабда ўқув ва ўқитиш процессида ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ўқувчилар ўқиш процессида кўпгина географик номларга дуч келадилар. География, она тили, адабиёт дарсларида номларнинг маълум объект билан боғлиқлиги ҳамда уларнинг ёзилиши ҳақида дастлабки тушунчага эга бўладилар.

Жой номлари этимология ва сўз ясалиши ҳақида

бой маълумотларни ўзида мужассамлаштиради. Шунинг учун ўқувчиларга чуқур билим беришда топонимларнинг роли каттадир. Дарс процессида географик карталардаги номлар, тарихий воқеалар билан боғлиқ номлар ёки маҳаллий географик номларнинг этимологияси билан таништириб бориш ўқувчиларда, биринчидан, географик ном ёки терминнинг эсда қолишига ёрдам беради; иккинчидан, сўз ясалиши ҳақида маълумот олади, унинг мазмунини билишга яқиндан ёрдам беради. Шунингдек, Улуғ Октябрь Социалистик Революциясидан кейин вужудга келган **Ленинград, Горький, Навоий, Охунбобоев, Чапаев** каби юзлаб номлар борки, улар ниҳоятда катта тарбиявий аҳамиятга эгадир. Энг муҳими ўқувчиларда халқимиз ўтмишига ҳурмат уйғотади, совет воқелигига бўлган меҳр-муҳаббатини оширади, ватанпарварлик ҳиссини мустаҳкамлайди. Шу жиҳатдан ҳам ўқувчиларда мазкур луғатга бўлган эҳтиёж катта эканлигини кўра-миз.

Луғатни тузишда «СССР маъмурий картаси»га асосланилди. Картада қайд этилган энг муҳим маъмурий районлар, областлар ва республикалар номларининг келиб чиқиши ҳақида, уларнинг мазмуни ва тарихи ҳақида мумкин қадар сўз юритилди.

Луғатда Иттифоқимизда мавжуд бўлган барча аҳоли пунктларининг номлари ҳақида тўхталмай, кўпроқ республикамизда учрайдиган жойлар номи, дарё ва қишлоқлар номлари (топонимлар) ҳақида муфассалроқ фикр билдиришга ҳаракат қилинди.

Луғатнинг юзага келишида қатор топонимист олимларнинг асарлари муҳим роль ўйнади. Ҳ. Ҳасанов, С. Қораев каби олимларнинг асарлари шулар жумласига киради.

Луғатни тузиш процессида ҳурматли олимларимиздан ЎзФА академиги Ш. Шоабдураҳмонов, филология фанлари докторлари А. Ҳожиев, С. Мирвалиев, география фанлари кандидати П. Мусаев, филология фанлари кандидадлари П. Шермухамедов, А. Ишаевларнинг маслаҳатларига таяндик.

Ушбу луғат ўз характери ва вазифаси жиҳатдан бошқа луғатлардан фарқ қилади. У ўқувчига ҳам тарихий, ҳам лингвистик, ҳам географик маълумот бермоғи керак. Мазкур луғат бу соҳадаги дастлабки тажриба

бўлганлиги сабабли, айрим камчиликлардан ҳоли эмас, албатта.

Ҳурматли китобхонлар луғат ҳақидаги ўз фикр ва мулоҳазаларини билдириб, унинг янада мукамаллашишига ёрдам берадилар, деб умид билдирамыз.

МУАЛЛИФЛАР

Абай—шаҳар. Қозоғистон ССР, Қарағанда областида. Шаҳар 1961 йилгача Чурубай—Нура деб номланган. Чурубой киши номи бўлиб, «Нура ёки Нуру» тоғ тизмаси, баландлик демакдир, яъни Чурубой тепалиги, баландлиги деб аталган. Шаҳар машҳур қозоқ адиби Абай Қўнонбоев (1845—1904) номига қўйилган.

Абакан — шаҳар. РСФСР Красноярск ўлкаси, Хакасия Автоном областида. Енисей дарёсининг чап ирмоғи ҳам шу ном билан аталади.

1931 йилгача Абакан шаҳри Усть-Абаканская деб номланган. Шаҳар Абакан дарёси бўйида жойлашган. У дарё номи билан юритилган. Абакан топоними хэлқ орасида хакасча **Аба** «айниқ» ва **Кан** «қон» «айиқ қони» деб изоҳланади. Аммо бу номнинг ташқи кўринишига кўра ўйлаб топилгандир. Э. М. Мурзаев номнинг иккинчи қисми **Кан** корейс тилида «дарё» маъносига эга эканлигини айтади. (Э. Мурзаев, «Топ. Востока», II, 6). Номнинг биринчи қисми этимологияси номаълум. Аммо **Аба** сўзи Марказий Осиёда кўчманчилар қабиласининг номи сифатида сақланган (История Туви, М, 1964, 58). Шундай экан, **Абакан** «Аба қабиласи дарёси» деб изоҳлаш мумкин.

В. А. Никонов Абаканни олтой тилларидаги **У п қ о н** «тўлқин, сув ўпқони» билан боғлайди, (В. А. Никонов, КТС, 13). Краснодар ўлкасидаги дашт ва Абакан тизмаси ҳам шу дарё номи билан алоқадор.

Абдиберун Хонақоси — Самарқанд шаҳри атрофидаги жой. Бу ёдгорлик XVII асрга мансуб. **Берун** «ташқари» деган маънони билдиради. Шундай экан шу ном «шаҳар ташқарисидаги хонақоҳ» демакдир. Самарқанд шаҳрида XV асрнинг I-ярмига мансуб бўлган бошқа

бир ёдгорлик бор, бу ёдгорлик **Абдидорун Мақбара**си деб юритилади. Дорун «ичкари» деган маънони билдиради.

Абдубий — қишлоқ. Андижон области, Москва районида. Абдубий топоними икки элементдан тузилган. Абду ёки Абдулла киши номи ва *бий* қадимги хонликдаги мансаблардан бири. Хоннинг мансабдорларига қараган ва уларга солиқ тўлайдиган жойлар кўпинча шу ном билан юритилган. Масалан: Хоразмда **Дўсимбий** қишлоғи, ҚҚАССР даги **Холимбек** каби жойлар ҳам шундай вужудга келган.

Абдулино — шаҳар. РСФСР, Оренбург областида. Киши номи ва русча эгалик қўшимчаси—**ин** ҳамда негизга қўшилувчи—**а** суффикс орқали ясалган. Бу типдаги топонимларнинг ясалиши рус тили учун жуда характерлидир. Абдулино номи Бошқирдистон ва Оренбург областларида кўплаб учрайди.

Абжувозбоши— қишлоқ. Фарғона области, Қува районида. Абжувозсув ҳаракатлантирадиган жувоз, ёғ олинадиган қурилма. Абжувозбоши шу қурилма атрофидаги қишлоқ демакдир. Урта Осиёда кўп учрайдиган **Тегирмонбоши** топоними ҳам шу йўсинда пайдо бўлган.

Абумуслим—канал ва тепалик. Бухоро областида. 747—749 йиллардаги Мовароуннаҳр билан Хуросондаги уммовийлар ҳукмронлигига қарши кўтарилган қўзғолоннинг бошлиғи Абдураҳмон Ибн Асад (727—755) номига қўйилган. Унинг лақаби **Абу Муслим** бўлган. Тепалик **Абу Муслим** томонидан қурилган истехкомнинг вайронасидир. Худди шу ердан бошланувчи Нуъи Абдумуслим номли канал ҳам бор.

Абширсой—дарё. Қирғизистон ССР, Уш области. **Абширсой** топонимнинг кейинги компоненти «Сой — дарё, ирмоқ, жилға» каби маъноларда ҳам қўлланилади. Номнинг биринчи қисми **Абшир** ёки **Оби шир** «ширин сув» дир. **Абширсой** «Ширин сувли ирмоқ, дарё» демакдир.

Абхазия—Автоном Совет Социалистик республикаси, Грузия ССРда. Абхазия 1921 йил 4 мартда ташкил топган. Абхазия қадимги рус йилномаларида бошқа кавказ халқлари каби **Обези**, **Обезлар** деб юритилган. Қадимги грек ва византия манбаларида Абасхи шаклида учрайди. **Абхаз** ёки **Абсуа** этник ном бўлиб,

«жонли, мустақил, ўз тилида гапирувчи» деган маънони беради. Баъзи тадқиқотчилар этнонимни адигей тилидаги ПС—«сув» сўзи билан боғлайди, яъни «сув халқи, сув бўйидаги халқ» деб изоҳлайди. (В. А. Никонов, КТС, 14).

Авғон—қишлоқ. Бухоро областида. Афғонистондан келган кишилар яшайдиган қишлоқ. Бундан бошқа **Авғон, Авғона, Авғонон** қишлоқлари мавжуд бўлиб, булар ҳам афғон халқи номи билан алсқадордир. (С. Қораев. луғат, 11).

Агдам—шаҳар. Озарбайжон ССРда. Агдам асли туркий бўлиб, «Оқ ва том» сўзларидан ясалган. Туркий тилларда Т ва Д товушлари мослиги изоҳ талаб қилмайдиган қонуний ҳодисадир. Бу типдаги топонимлар Ўзбекистонда ҳам учрайди. Хоразм ва ҚҚАССРда **Оқ жой, Оқ том** деб номланувчи топонимлар бор.

Адигея—автоном область, РСФСР, Краснодар ўлкасида 1927 йил 27 июлда ташкил этилган. Адигея шу ерда яшовчи адигей халқи номи билан аталган. Адигея этноними ҳақида ҳар хил фикрлар бор. Абхаз тили асосидаги талқини асосли, яъни абхазча **адзи** «сув» ва «га» ўрин кўрсатувчи аффикс. Адигей «сув бўйида яшовчилар» деган маънодадир.

Адирмўла—қўрғон. Қозоғистон ССРда. Адир «тепалик, баландлик». Мўла—мозор. Адирмўла «тепадаги мозор» демакдир.

Адлер—шаҳар. РСФСР, Краснодар ўлкаси, Сочи шаҳрида. Адлер В. А. Никоновнинг фикрича **Артлар** деб номланувчи бурун номи асосида вужудга келган (В. А. Никонов, КТС, 15). Ж. Коков номнинг туркча **адилар** (адилар) «ороллик, оролдан келганлар» деган этимологиясини маъқул кўради. (Заметки по топонимике, Уч. зап. Кабардино—Балкарский гос. ун.—т вип. 20, Нальчик 1964, 230—236). Номнинг кейинги изоҳи ишончлидир.

Адрасман—шаҳар. Тожикистон ССРда. Қозоғистон ССРда—Олмаота ва Чимкент областларида ҳам бор. Адрасман даштда ўсадиган доривор ўсимлик (Паганум Хормала) ёки исириқ номи билан боғлиқдир. Бундай номлар Республикамизнинг Хоразм ва Бухоро областларида ҳам учрайди.

Адайкўл—кўл. Қозоғистон ССР, Қўстанай областида. Адайкўл этник ном билан «кўл» сўзининг бириктиви-

дан ҳосил бўлган. Адай қозоқларнинг энг катта, юқори мавқега эга бўлган уруғи. Этноним эрон тилларидаги адаи — «бобо» сўзи билан алоқадор бўлиши ҳам мумкин. Адайкўл — адайлар кўли.

Ажария—АССР. Грузия ССР таркибида, 1921 йил 16 июлда барпо этилган. Ажария—ўрта асрларда **А г ж и р**—**Ц х а л и** деб номланувчи ва мазкур территорияда яшайдиган халқ номи асосида вужудга келган. Ажар этноними грузинлар томонидан берилган. Улар Ажарис—Цхали дарёси бўйида яшовчи халқни шундай атаганлар.

Ажикент — шаҳар типидagi посёлка. Озарбайжон ССРда. Топонимнинг «аччиқ кент, аччиқ қишлоқ» деган этимологияси унча ишончли эмас. Номнинг биринчи компоненти **Ҳ о ж и**—«ҳажга борган кишилар» бўлиши мумкин. Туркий тилларда сўз бошида жарангсиз **ҳ** товушининг тушиш ҳоллари кўплаб учрайди. Шундай экан, **А ж и к е н т** «ҳожи қишлоғи» демакдир.

Азов—шаҳар. РСФСР, Ростов областида. Шаҳар эрамининг олдинги III асрда греклар томонидан барпо этилган, Танаис шаҳри ўрнида вужудга келган. Номнинг этимологияси аниқ эмас. Тадқиқотчилар ҳар хил талқин қиладилар. В. В. Радлов Азовни турк тилларидаги **А з а н** «пастки» сўзи билан боғлайди. Ж. Коков топонимни черкас тили асосида изоҳлайди: черкасча **У Э Э В** «бўғоз, дарвоза» деган маънога эга. (Ж. Коков, Қ постановке вопроса о черкасской топонимике на черноморском и азовском побережьях. «Учение зап». Кабардино-Балкарского Гос. Университета вип. 7, Нальчик. 1960, 66—67.)

Айритош — чўққи. Жиззах областида. Топоним **а й р и** асосида вужудга келган. Айри, айриқ топонимик индикатор индикатор сифатида Ўрта Осиё ва Қозоғистон ССРда кўплаб номлар таркибида учрайди. Жумладан, Айри, Айриқ (Тошкентда), Йўлайриқ, Айритом (Зоминда), Айритов (Кокчетов область) ва ҳоказолар. **А й р и**—дарё ёки кўчанинг, айрига ўхшаб икки томонга ажралган жойи. Баъзан буни пўлтир ҳам дейилади. Русча «излучина, поворот» сўзларига тўғри келади. (Ҳ. Ҳасанов, Луғат, 20).

Аккермен — шаҳар. Украина ССР. Одесса областида. РСФСР, Оренбург областида ҳам Аккерменовка посёлкаси бор. Ҳозир Аккермен Белгород-Днестровский дёб

аталади. Топоним энг олдин **О к с и я**, кейинчалик **А д и б а** шаклида номланган, кейинчалик славянлар шаҳардаги айрим қурилмаларга кўра Белгород (Оқ шаҳар) деб атаган. Шаҳарни турклар босиб олгач унинг славянча номини туркчага айнан таржима қилган ва Аккермен, яъни «**О қ—к е р м а н** (шаҳар, қалъа), **о қ қ а л ъ а**» деб атаган.

Актюбинск—шаҳар. Қозоғистон ССР, Ғарбий Қозоғистон ва Актюбинск областининг маркази. Оқтепа қишлоғининг ўрнида барпо этилган. Шунинг учун Оқ, яъни «ўсимликсиз тепа» деб номланган. **А к т ю б и н с к** деб аталувчи посёлка Татаристон АССРда ҳам бор. Тошкент шаҳридаги **О қ т е п а** массивининг номи ҳам шундай изоҳланади.

Алаверди—шаҳар. Арманистон ССРда. Россияда то 30-йилларгача туркий Аллаверди формасида талаффуз қилинган. Гўё турк лашкарбошиси қалъани осонлик билан олгач, «Оллоҳ берди» деган эмиш. Шу сабабли бу ном Аллаверди деб аталган. Бу албатта афсона. Тошкентнинг асосида этник ном **а л а н в а г р у з и н ч а г в е р д и**, яъни «водий» сўзини билдиради. Аллаверди «аланлар водийси» демакдир.

Алагир — шаҳар. РСФСР, Шимолий Осетия АССРида. Алагир осетин тилидаги **у а л а г** «юқори», Ир—Осетия сўзлари орқали ясалган бўлиб, «Юқори Осетия» демакдир.

Алазани — дарё. Грузия ССР ва Озарбайжон ССРда, Кура дарёсининг чап irmoғи. Алазани грузинча **а л а**— «зах, ҳўл» ҳамда **з а н и** «жой» сўзларидан ясалган.

Аламли — қишлоқ. Самарқанд область, Булунғур, районида. Топоним ҳақида турли афсоналар сақланган. Улардан бирида шундай ҳикоя қилинади:

«Катта бир канал қурилишида халқ оғир азоб тортади. Бу ҳақда хоннинг севикли ўғлига арз қиладилар. Халққа раҳми келган бола отасидан канал қазилишини тўхтатишини талаб қилади. Ғазабланган хон шу ерда болани ҳам, шикоят қилган кишини ҳам сўйдиради. Шундан кейин халқ бу ерни аламли (ғамли) деб атай бошлайдилар». (Я. Фуломов, Жиззах тарихига оид, «Қизил Ўзбекистон» газетаси, 1963, 3 январь). Аламли асли арабча **а л а м**—«байроқ, туғ» сўзи билан алоқадордир. Ҳозир ҳам диндорлар назарида муқаддас ҳисобланган

жойларга, мозорларга алам, яъни ҳар хил латталар илиб қўиш одати сақланган.

Алан қалъа — қўрғон. Қозоғистон ССР, Манғишлоқ ярим оролида. Топоним ҳозирги осетин халқининг аждодлари бўлган қадимги *алан* қабиласининг номи билан боғлиқ. (Е. Қойчубаев, КТ,С, 30). Аланларнинг Урта Осиёда яшаганликлари ҳақида тарихий материаллардан билиш мумкин. Алан сўзи билан боғлиқ топонимлар Бухоро, Хоразм областларида, шунингдек, Туркменистон ССРнинг Тошовуз областида ҳам учрайди. Аммо ушбу топонимларнинг ҳаммасини алан этноними билан боғлиқ, деб бўлмайди. Чунки М. Қошғарийнинг ёзишича қадимги туркий тилларда *алан* сўзи бўлган ва у *яланг*, *текис* маъноларини берган. Мисол: *аланг йязи* — «текис майдон, яланг, саҳро» (ДЛТ, 1, 154).

Алапаевск—шаҳар. РСФСР, Свердловск областида. Шаҳар Алапаихи дарёсининг Невага қўшиладиган жойида кичкина қишлоқ тарзида вужудга келди. Дарё номи билан дастлаб Усть-Алапаиха деб аталди. Гидронимга *алапа* сўзи асос бўлган. Бу сўз Урта Осиёда ҳам «дарё бўйи водийси, дарё бўйидаги жой» маъносида кенг қўлланилади (Э. и В. Мурзаевы, 23).

Алатирь—шаҳар. РСФСР, Чувашия АССР, Сура дарёси Алатирь дарёсига қуйиладиган жойда В. В. Радлов номни туркий тиллар заминида изоҳлайди, яъни *ала* «ола», *тура* «қишлоқ», «тулар жой» маъносида. (Радлов, 1, 351). Бу унчалик ишончли эмас, чунки Сура дарёсининг чап ирмоғи (Горький области, Мордва АССР, Чувашия АССР) ҳам Алатирь деб аталади. Маълумки, дарё номлари кўпинча жой номларида кўпроқ учрайди. Топонимнинг аниқ этимологияси маълум эмас.

Александрия — шаҳар. Украина ССР, Кировоград области, Ингулец дарёси бўйида. 1784 йилда Усовка қишлоғи Екатерина II нинг невараси—Россиянинг бўлғуси подшоси Александр I шарафига **Александрия** деб аталди.

Алили—қишлоқ. ҚҚАССР, Амударё районида. Бу номда канал ҳам бор. Алили туркманларнинг *али*—*эли* уруғи номи билан алоқадор. Али—эли уруғи Хева хонининг марҳамати билан Қиличчиёзбой қалъаси атрофидан ер олиб, шу ерда яшай бошлаганлар. Уларнинг қишлоғи Алили номи билан юритилган, қишлоққа бора-

диган ариқ ҳам қишлоқ номи билан аталган. Ҳазорасп районидаги **Алиулик** топоними ҳам али элининг шевада фонетик ўзгаришга учраган формасидир.

Амбарчик—бухта. Шарқий Сибирь денгизидаги Колима қўлтиғининг шарқий қирғоғи яқинида. Колима дарёси (Якутия АССР) этагида, шарқий соҳилда Амбарчик порти ҳам бор. Бу ном **омбор** сўзидан ясалган — **чик** кичрайтириш аффиксидир. РСФСР, Қарелия АССР даги Амбарний посёлкаси ҳам шу сўз билан алоқадор.

Амударё—дарё. Ўрта Осиёдаги йирик дарёлардан бири. Орол денгизига қуйилади. Аму номи адабиётларга анча кеч кириб келди. Амударё ҳақидаги энг илк ёзма маълумотлар **Окс** (грекча Оксос) ном билан грек манбаларида учрайди. Окс ёки Оксос маҳаллий **ўкуз**—«дарё» сўзининг грек тилидаги талаффузи асосида вужудга келган. «**Ўкуз**—Амударёнинг маҳаллий сак—массагет номи бўлиб, ўрта асрнинг энг сўнгги давригача сақланиб қолган» (Я. Фуломов, Хоразмнинг суғорилиш тарихи, 37). Ўрта асрларда **Жайхун** номи билан машҳур бўлди. «**Жайхун**» Тавротдаги «**Гихон**»нинг араблаштирилган формаси бўлиб, араблар томонидан киритилган (Бартольд В. В. К истории орошения Туркестана, СПб, 1914, 71).

Айрим манбаларда **Вахш**, Вахруд шаклида ҳам учрайди. Вахш «сув худоси, сув пири» маъносида бўлган. Амударёнинг ҳозирги номи Хуросан ва Мовароуннаҳр ўртасида асосий ва энг кўп ўтиш жойи бўлган **Амуя** (ҳозирги Чоржўй) шаҳри номи билан боғлиқдир. ҚҚАССР даги Амударё посёлкаси (1957 йилгача Манғит) дарё номига асосланган.

Амур—дарё. РСФСР. Чита, Амур областлари, Хабаровск ўлкаси. Татар бўғозининг Амур лиманига қуйилади. Дарё турли халқлар тилида турлича аталади: эвенклар **Шилькар**, монголлар **Хорамурэн** «қора дарё», манжурлар **Сахалян**—ула «қора сув, қора сувли дарё ва ҳоказо деб атайдилар. Амир тангус-манжур тилларидаги **амар**—«катта дарё» сўзи асосида вужудга келган. РСФСР даги Амурск посёлкаси, Амур области, Амур райони, Амур қўлтиғи каби топонимлар ҳам дарё номи билан боғлиқдир.

Анабар—дарё. РСФСР, Якутия АССР, Лаптевлар денгизига қуйилади. Анабар якутларга чукот тилидан

кириб келган. **Вана—вара** смола» (қорамой) сўзи билан алоқадордир. (Г. М. Василевич, Топонимика Восточной Сибири, н. Изв. Всесоюзн. геогр. общ. СССР Л, 1958, 331).

Ангара—дарё. РСФСР, Иркутск области ва Красноярск ўлкасида. Енисейнинг ўнг irmoғи. Топонимни тунгус—манжур тилларидаги **ангар** сўзи билан боғлайдилар. Сўз ҳозир Монгол тилида «ёриқ, оралик», бурятча «ғор, оғиз», эвенкча «яйлов», ёкут тилида «дарвоза, «ғор» каби маъноларга эга. (Санжеев Г. Д. маньжурско-монгольские языковые параллели, «Изв. АН СССР», серия география, 1953, № 5, 77). В. А. Никонов топонимнинг туркий тиллардаги **ангор** «дала, ер» сўзи билан алоқадорлиги унчалик асосга эга эмаслигини қайд қилади (Никонов, КТС, 25). Ангара туркий ва бошқа тилларда ўзлашиб кетган анҳор («дарё, irmoқ, ариқ») сўзи билан боғлиқ бўлиши мумкин, чунки рус тилида ҳ бўғиз товуши йўқ. У кўпчилик ҳолларда жаранглилашади. (x>г). Иркутск областидаги Ангарск шаҳри дарё номи асосида пайдо бўлган.

Ангор—қишлоқ. Сурхондарё области, Термиз районида. Ангор икки маънода қўлланилади: 1) ҳосил ийгиб-териб олинган экинзор. Буни ангиз деб ҳам юритилади; 2) қадимги майдон ўлчови, қатъий бир бирликка тенг эмас. Ҳар жойда ҳар хил. Атрофи уват билан ўралган яхлит экин майдони бир ангор дейилади. Сўзнинг кейинги маъноси топонимга айланган. Демак, **антор** «атрофи ўралган ер, қишлоқ».

Ангори майн—қишлоқ. Тожикистон ССРда. Топоним икки сўздан ясалган бўлиб, **ангор**—«экиладиган ер, дала»; **майн**—ягноб тилидаги «қишлоқ» демакдир. Шундай экан, ангори майн «қишлоқ ери, қишлоқ дала-си» маъносига эга.

Ангрен—шаҳар. Оҳангарон дарёси водийсида кўмир конлари топилиши (1940) муносабати билан 1941 йилда дарёнинг чап соҳилида, Жигаристон сойи яқинида кўмир қазувчиларнинг биринчи уй-жойлари қурилди. 1946 йилда бу жойларда Ангрен шаҳри барпо этилди. Ангрен тожикча оҳангар «темирчи» сўзининг фонетик ўзгаришга учраган формасидир.

Анди—тоғ. РСФСР, Доғистон АССРда. Топоним ҳиндча **анга**—«мис» сўзи асосида вужудга келган. Анди тоғ тизмаларида ҳақиқатан мис рудаси қазиб олган бўлиш-

лари мумкин. Доғистондаги Анди Қўйсув дарёсининг номи ҳам шу тоғ номи билан боғлиқ.

Андижон—шаҳар. Андижон Совет Иттифоқида энг йирик пахтачилик областининг иқтисодий ва маданий маркази. Андижон топоними ҳақида турли афсона ва ривоятлар бор. Айрим афсоналарга қараганда Афрасиёб ҳокимининг қизи Андижон номи билан боғлиқ. Бошқа бир ривоятда бу ерда ҳиндилар яшаган, шунинг учун Ҳиндуқон—«ҳиндулар макони» дея номланиб, кейинчалик Андижон бўлиб кетган деб изоҳланади.

В. А. Наливкин «Краткая История Кавказского ханства» китобида Андижон топоними ўзбекларнинг **анди** номли қабиласи номи билан боғлиқ, яъни анди—гон «андилар», кейин Андижон бўлган деб ёзади.

Бу ҳақиқатга анча яқиндир. Номнинг иккинчи қисми **Гон** эмас **кан** ёки **кант** бўлиши ҳам мумкин, чунки **К** товуши интервокал ҳолатда (икки унли орасида) **Г** товушига айланиш ҳоллари учрайди. Шундай экан Андижон **анди**—қабилани номи ва **кан** «қишлоқ», «андулар қишлоғи» деб изоҳлаш мумкин.

Анжу ороллари—орол. РСФСР, Якутия АССР, Новая Сибирь архипелаги. Номнинг инжу сўзи билан алоқаси йўқ. Топоним 1821—1823 йилларда бу ороллари ўрганган рус денгизчиси П. Ф. Анжу номи билан боғлиқдир. (В. М. Пасецкий. Петр Анжу исследователь Арктики, М, 1958).

Анҳор—канал. Тошкент шаҳрида. Анҳор арабча наҳр сўзининг кўплиги бўлиб, «катта канал, ариқ» деган маънони билдиради. Бу сўз гарчи географик термин бўлса ҳам, баъзан атоқли от ўрнида ишлатилади.

Апшерон—яриморол. Озарбайжон ССР. Каспий денгизининг ғарбий соҳилида. Номнинг энг кўп тарқалган изоҳи «ширин сув», яъни «обширин»дир. Аммо айрим олимлар топонимнинг иккинчи қисми «шўрин, шўр, тузли» деган маънода бўлиши мумкин деган фикрни билдирадилар (Э. Мурзаев). Апшеронск шаҳри (РСФСР, Краснодар ўлкаси), Апшерон районлари ҳам яриморол номи билан алоқадордир.

Аравон—қишлоқ. Қирғизистон ССР, Ўш области. С. Қораевнинг ёзишича Аравон аслида арабон бўлиб, «араблар» демакдир. (С. Қораев, Луғат, 14) Фарғона областида **Аравон сой**, Қўқон шаҳри яқинида ҳам **Аравон** қишлоғи бор.

Арагви—дарё. Грузия ССР, Куранинг чап ирмоғи. Арагви гидронимининг бир қанча этимологиялари таклиф қилинди. Уларнинг кўпчилиги сўзнинг ташқи кўринишига асосланган. Жумладан, грузинча **арагви** «кечикмас, кечикмайдиган»; **арагвис** «ювиб кетмасмикан?» Зендча **арват** «чопадиган» сўзи билан боғланиши анча ишончли кўринса ҳам, лингвистик жиҳатдан исбот талаб қилади. Арагви ҳинд-европа тилларидаги **ар** «оқим, оқмоқ» сўзлари билан алоқада бўлиши мумкин.

Аракс—дарё. Арманистон ССР ва Озарбайжон ССР, Туркия ва Эрон билан бўлган давлат чегарасидан оқади. Куранинг ўнг ирмоғи. Аракс қадимда Олд Осиёда мавжуд бўлган **арас** «дарё» сўзи билан боғлиқ. Аракс ўрта аср араб географларида **Ар—рас** шаклида учрайди. Ҳозирги турк тилида Арас (В. А. Никонов, КТС, 30).

Арашон—дарё. Тошкент областида. Оҳангароннинг ирмоғи. Арашон санскритча арашон «оби ҳаёт» демакдир. Иссиқ, шифобахш сувли минерал булоқлар ҳам арашон деб юритилади. Ҳозир географик номлар таркибида қолган. Тошкент областидаги **Арашон булоқ**, Намангандаги **Арашон сой** номлари ҳам шу сўз билан боғлиқ. Аршон шаклида Сибирь, Урта Осиё территориясида кўпгина топонимлар таркибида учрайди. Чотқол тизмаси билан Қизилтўр тизмаси орасидаги доvon бунинг мисолидир.

Арбатский—шаҳар типидagi посёлка, РСФСР, Свердловск областида. Арбатск топоними араб тилидаги **рабат** сўзи орқали ясалган. Рабат ёки Рибат олдин «отлар боғланадиган жой», сўнгра, «чегарадаги пост, казарма, қоровулхона» маъноларига эга бўлди. Кейинчалик эса «қалъа» маъносини ифодалай бошлади (В. В. Бартольд. Москва шаҳридаги Арбат ҳам шу сўз билан боғлиқ бўлиб ном, йилномаларда ёзилишича 1493 йилдан бошлаб қўллана бошлаган (Э. Мурзаев, Очерки, 166). Қизил Арват топонимининг асосида ҳам шу сўз бор, яъни «Қизил қалъа» демакдир.

Арбоб—қишлоқ. Хоразм область Шовот районида. **Арбоб** асли арабча сўз бўлиб, **раббун** «хўжайин» сўзининг кўплиги, эга деган маънони беради. Элга танилган машҳур шахслар, бошлиқ, раҳбар, қишлоқ оқсоқоли. Бухорода қишлоқ миробларининг бошлиғи арбоб деб юритилган. Уларга қарашли ерлар эгасининг

исмига шу сўз қўшилган (масалан, Хоразмда Ортиқ арбоб).

Янгиариқ районидаги **арбоблар** топоними ҳам шундай вужудга келган, яъни бу жойлар арбоблар ери ҳисобланиб, хон амалдорлари ерни деҳқонларга теги шерикликка бериб ишлатганлар.

Арга-сала—дарё. РСФСР, Якутия АССР, Оленек дарёсининг чап ирмоғи. Гидроним туркий **арга** «орқа» ёки **ғарб** ва **сала** «ирмоқ» сўзларидан ясалган. **Арга-Сала**, орқа ёки ғарбий ирмоқдир.

Ардон—дарё. РСФСР, Шимолий Осетия АССР, Террекинги чап ирмоғи. Ардон осетинча **арра** «вахший, бебош», **дон** «дарё» сўзларидан ясалган бўлиб, «вахший дарё, бебош дарё» демакдир. Шимолий Осетиядаги Ардон қишлоғи дарё номи билан аталган.

Арзиқтепа—қишлоқ. Фарғона области Фрунзе районида. Арзиқ гангча ўхшаш оқ тупроқ. Арзиқтепа топоними шу сўз асосида ясалган (С. Қораев, Луғат 16).

Арис — дарё ва шаҳар. Қозоғистон ССР, Жанубий Қозоғистон, Чимкент областида. Сирдарёнинг ўнг ирмоғи. Гидронимга туркий халқларнинг энг катта уруғи арисларнинг номи асос бўлган. Бу уруғнинг ўнлаб бўлаклари қозоқ, қорақалпоқ халқининг составида ҳозир ҳам бор. Қозоғистон ССРдаги кўл ва темир йўл станцияси ҳам шу уруғ номи билан боғлиқ.

Арлот—қишлоқ. Бухоро, Самарқанд, Хоразм, Сурхондарё, Қашқадарё областларида. Арлот ўзбек уруғларидан бирининг номи, ҳозир фақат топоним сифатида учрайди. Бухоро область, Қорақўл районидаги **Олот** қишлоғи номи ҳам Арлотнинг фонетик ўзгарган формасидир.

Арманистон—СССР таркибидаги Иттифоқдош республика, Закавказьеининг жанубида, шимол ва шарқда Грузия ва Озарбайжон республикалари ҳамда Эрон ва Туркия билан чегарадош. 1920 йил 29 ноябрда тузилган. Арманистон топоними «арманлар юрти» деган маънони билдиради. **Арман** этноними эрамиздан олдинги VI асрдан маълум. Номнинг этимологияси ҳақида аниқ фикр йўқ. Айрим тадқиқотчилар уни қабила бошлиғи—Хайканинги ўғли **Арменак** номи билан боғлайди. Баъзилар номни Гар-Минни («Минни қабиласи тоғи») сўзи билан изоҳлайди.

Артек—шаҳар типдаги посёлка. Украина ССР, Қрим области. 1925 йилдан бошлаб Бутуниттифоқ пионерлар лагери. В. А. Никоновнинг ёзишича қадимги грек тилидаги **Кардиатрикон** номи билан боғлиқ. Ҳозирги формаси минг йиллар давомида юз берган фонетик ва бошқа ўзгаришларнинг натижасидир. (В. А. Никонов, КТС, 33). Айрим фикрларга қараганда Артек грекча **Артикос** «бедана» сўзи билан боғлиқдир (Л. Успенский, Имя дома твоего, М, 1968).

Артемовск—шаҳар. Украина ССР—Луганск области, РСФСР, Красноярск области, Украина ССР—Донецк области территорияларида. Большевиклар партиясининг кекса арбоби Ф. А. Сергеев (1883—1921) номини адабийлаштириш учун қўйилган. У ўзининг революцион фаолиятини Артём лақаби остида олиб борди.

Аршали—дарё. Қозоғистон ССР, қўриқ ўлка, Целиноград области. Ишимнинг ўнг ирмоғи. **Арча** — ли шаклида ясалган бўлиб, дарё бошланадиган тоғларга нисбатан аталган.

Арғин—қишлоқ. Андижон области, Ленин районида. Бу топоним этник ном асосида вужудга келган. Арғин — ўзбек миллатининг таркибига қўшилган қадимги уруғлардан бирининг номи. М. Қошғарийнинг «Девони лугатит турк» асарида **Арғу** тарзида учрайди. **Арғин** Қашқадарё, Тошкент, Сирдарё, Самарқанд, Бухоро, Хоразм ва Қорақалпоғистонда ҳам топоним сифатида учраб туради.

Арносой—Мирзачўлнинг шимоли-ғарбида, Қизилқум билан туташган еридаги пасттекислик. Топоним Урта Осиё ва Қозоғистонда кенг тарқалган **арна** термини билан боғлиқдир. Санскрит тилида **арнос** (ар--сув) «сув оқими» демакдир. Хоразмда бу сўз ёрдамида Қиличбой арна, Оталиқарна, Тахтаарна каби гидронимлар ясалган. Доғистондаги Арнабулоқ, Арнагвай топонимлари ҳам шу сўз билан алоқадордир.

Арск—шаҳар типдаги посёлка. РСФСР Татаристон АССРда. Топоним руслар томонидан Арская земля («Арлар ери») деб аталган. Кейинчалик фақат **Арск** шаклида қўлланилган. Ном удмурт халқи яшаган территорияни ифода этган. Удмуртлар ўзларини **ар** деб атайдилар. **Ар** «кишилар» деган маънони билдиради.

Астрахан—шаҳар. РСФСР, Астрахан областининг маркази. Э. М. Мурзаевнинг фикрича нўғайларнинг

Хожи Тархон номи асосида вужудга келган (Э. М. Мурзаев, Очерки, 164). Тархон—мансаб номи бўлиб, ҳар қандай тўловлардан озод табаррук киши демакдир. Ҳозир уста, темирчи маъноларида қўлланилади. Ҳожи—**Маккага сафар қилган, ҳаж қилган киши.** Тархон сўзи билан кўпгина топонимлар ясалган, жумладан, Тумутаракан, Дархон, Дархата, Дархитуй (Бурятия АССР да) ва ҳоказо.

Аткарск—шаҳар. РСФСР, Саратов областида. Топоним XVII асргача бўлган ёзма манбаларда Еткара шаклида тилга олинади. Еткара қишлоғи XIV асрда шу номли дарё бўйида вужудга келган. Иткар—Олтин Урда хонлигидаги мансаб номи. Улус бошлиқлари шу ном билан аталган. Аткарск шу сўз билан алоқадордир.

Афрасиёб—Самарқанднинг қадимий харобаси. Халқ орасида Афрасиёб афсонавий шахс (қаҳрамон, подшо) сифатида машҳур бўлиб келди. М. Қошғарий ва Юсуф Хос Ҳожиб берган маълумотларга кўра, Афрасиёб туркий халқ ҳақони бўлиб, **Олп Артунга** номи билан машҳур эмиш. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида у туронлик қаҳрамон ва саркарда сифатида таърифланади. Умуман, кейинги давр тадқиқотчилари ҳам Афрасиёб тарихий шахс, топоним унинг номи билан боғлиқ деб қарамоқдалар. Аммо, В. А. Лившицнинг айтишича топоним сўғд тили асосида вужудга келган бўлиб, **Паршава** шаклида бўлган, яъни «Қора дарё усти, Қора дарё юқориси» демакдир. Кейинчалик **Парсиёб** дея талаффуз қилинган, аста-секин Афрасиёб бўлиб кетган.

Ахалкалаки—шаҳар. Грузия ССРда. Ахалкалаки грузинча **ахал** «янги» ва **калаки** «қалъа» сўзларидан тузилиб, «янги қалъа, қўрғон» демакдир.

Ахиртўба—посёлка. Қозоғистон ССР, Жамбул областида. Посёлка ёнида иморат қолдиғи бор. Бу иморатдаги тошларни маҳаллий халқ охур учун ишлатган. Шунинг учун **Ахиртўба** бўлган. Е. Койчубаевнинг фикрича тепалик охурга ўхшаганлиги учун шаклига нисбатан Ахиртепа деб номланган (Е. Койчубаев, КТС, 28).

Ахтирка—шаҳар. Украина, ССР, Суми областида. Ахтарка туркий тиллардаги **Оқ тура** сўзи асосида вужудга келган. Тура—қишлоқ, овул демакдир. **Ахтирка** — «Оқ қишлоқча».

Ахтуба—дарё. РСФСР, Астрахан ва Волгоград об-

ластларида. Волганинг чап ирмоғи. **Ахтуба** туркий сўз деган фикрлар бор, яъни «Оқтепа», Туркий халқлар баланд тоғлардан оқиб келадиган дарёларни оқ сув, оқ дарё деб атаганлар. Балки дарёнинг бошланиш жойига нисбатан гидроним **Ахтуба** деб аталгандир.

Ачинск—шаҳар. РСФСР, Красноярск ўлкаси, Чулим дарёси бўйида XVI асргача **Ачинский острог** деб юритилган. А. П. Дульзоннинг фикрича **ачик** Чулим дарёсининг юқори оқимидаги татарларнинг номи (сб. «Географические названия» М. 1962, 51—52. **Острог** «қўрғон» демакдир. Шундай экан, топонимни «татарлар қўрғони», деб изоҳлаш мумкин.

Аян—қишлоқ. РСФСР, Хабаровск ўлкаси, Аян-Мая районининг маркази. **Аяы** эвенк тилида «қўлтиқ» демакдир. Якутияда **аян** географик термин сифатида қўлланилиб «дарёнинг қуйилиш жойи» деган маънони беради (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 31).

Аят—дарё. РСФСР, Челябинск области ва Қозоғистон ССРда. Тоболнинг чап ирмоғи. **Аят** мўғул халқининг бир уруғи номи. Бу халқ дарё бўйида яшаганлиги сабабли шундай деб аталган. Аян номи кўл ва қишлоқ дарё номи асосида вужудга келган.

Аяғуз—дарё. Қозоғистон ССР, Семипалатинск областида. Балхаш кўлига қуйилади. **Е. Қойчубаев** топонимини этник ном билан боғлайди. **Ай**—қабилани номи билан **гуз** ва **ўғиз** «дарё» сўзлари бириккан. Номнинг изоҳи: Аяғуз «ай қабиласи дарёси» демакдир. (Е. Қойчубаев, КТС, 44). **Аяғуз** икки сўздан: аяқ «оёқ» ва «уз» сўзларидан тузилган. **Аяқ** халқ тилида актив қўлланиладиган географик термин бўлиб, «паст, кунботчи, ғарб» деган маъноларни беради. **Уз** ёки **Ус** қадимги туркий «сув ёки ўзан, дарё» демакдир. Шундай экан, **Аяғуз** «пастдаги сув, пастдаги дарё» маъносига эгадир.

Ақча—шаҳар. Озарбайжон ССРда ва Туркменистон ССРнинг Тошовуз областида. Қўпинча бу номни **ақча**—«пул» сўзи билан боғлайдилар. Шунингдек, унинг киши номи билан алоқадор деган этимологияси ҳам бор, яъни бу ном машҳур «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достонидаги **Ақча** исмли каниз номига қўйилган эмиш. Шаҳар яқинида Шоҳсанам номи қўрғон ҳам бор. Баъзи топонимистлар **ақча** уруғ номи деб изоҳлайдилар (Е. Қой-

чубаев, КТС, 27). Ақча «О қ» ұзагидан ясалиб, «чиройли, тоза» деган маънога эга.

Ақба—қишлоқ. Ўзбекистон ССР, Зарафшоннинг кўпчилик жойларида ва Тожикистон ССРда Ҳисор, Помирда учрайди. Ақба арабча сўз бўлиб, «довон, тоғ йўли» деган маънони билдиради. Ҳозир географик термин сифатида кўплаб топонимлар таркибида учрайди. Масалан: Помирда, Ақбабоши, Ақбаводиф, Ақбаи Оббоурдан, Ақбаи Гишхун ва ҳ. к. Бу термин Ўзбекистоннинг бир қанча жойларида турли формада талаффуз қилинади, масалан, **А х ба, А қ ба, О в га** кабилар.

Ақор—қишлоқ. Зарафшон водийсида. Ақор асли ижтимоий термин бўлиб, араб тилидан кирган. Ақор «кўчмас мулк, ер, сув, замин» демакдир. Урта Осиёда темурийлар давлатида, шунингдек Эронда ер, сув, боғ, тегиримон, канал, бозор, дўкон кабилар кўзгалмас мулк ҳисобланган. Ақор кейинчалик топонимик номга айланган. Зарафшон водийсидаги Оқар, Ағар, Ақор каби топонимлар шу термин асосида вужудга келган.

— Б —

Бабушкин—шаҳар, РСФСР, Бурятия АССРда. Шаҳар 1941 йилгача Мисовая, Мисовск деб юритилган (русча мыс «бурун, яъни қирғоқнинг сув ичига чўзилиб кирган жойи»). Бабушкино профессионал революционер большевик И. Бабушкин (1873—1906) номини абадийлаштириш учун қўйилган. Бабушкин 1906 йил январда жазо экспедицияси томонидан қўлга олиниб, отиб ташланган эди.

Бабушкин қўлтиғи—Охота денгизининг шимолий қисмида. «Челюскин» музёрани экспедициясида (1933 йил) «Северный Полюс—1» станциясини шимолий қутбга олиб боришда (1937 й) қатнашган учувчи М. С. Бабушкин (1893—1938) номига қўйилган.

Баган—дарё. Қозоғистон ССРда. Иртишнинг ирмоғи. Баган туркий сўз бўлиб, «айланма, бурама» деган маънони билдиради (Қойчубаев, КТС, 45) деган фикр ҳам бор. Гидроним Сибирдаги туркий халқлар тилидаги **парган**, «ҳаракатчан, юрувчи» сўзи билан алоқадор бўлиши мумкин.

Багис—қишлоқ. Тошкент области Оржоникидзе районида, Фарғона водийсида ҳам учрайди. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича Багис ёки Багиш қирғиз уруғларидан бирининг номи бўлиб, лось (булан) демакдир (С. Қораев, Лугат, 24). Э. Мурзаевнинг кўрсатишича баг, бак географик термин бўлиб, «чўққи, юқори манба» деган маънода қўлланилади (Э. Мурзаев, Очерки, 129). Багис топоними шу термин асосида юзага келган бўлиши мумкин. Ўзбекистонда учрайдиган **Пой багиш** (**Пой багис** «чўққи пастидаги қишлоқ»), **Сари багиш** (Сари багиш «чўққи олдидаги қишлоқ»), **Чўнг багиш** («катта чўққи») каби топонимларнинг мавжудлиги буни яна бир қарра исботлайди.

Багратионовск—шаҳар, РСФСР, Калининград областида. Багратионовск 1946 йилда атоқли рус саркардаси, Ватан уруши (1812) қаҳрамони П. И. Багратион шарафига қўйилган. 1946 йилгача Прейсиш—Эйлау «Пруссия эйлави» деб аталган.

Бадай—тўқай, Қорақалпоғистон АССР, Беруний районида, Амударёнинг ўнг қирғоғида. Бадай ўзбекларнинг бир уруғи. Асосан Амударёнинг қуйи оқимида Хоразм области Урганч районида яшаб, чорвачилик билан шуғулланган. XIX асрнинг бошларида Сурхондарё водийсига тарқалган.

Бадахшон—Амударёнинг юқори оқимида жойлашган ўлка. Бадахшон Помир тоғларининг бир қисми бўлиб, икки ўлкадан иборат: 1) Ғарбий Помирни ишғол этган Тоғли Бадахшон автоном области (Тожикистон ССР). 2. Шимоли-Шарқий Афғонистонни ишғол этган Бадахшон. Топонимнинг Эрон тилларига хос бадаш ёки бадахш «ёқут, лаъл» деган талқини кенг тарқалган. А. Вамбери пайдаш «охири йўқ, яъни ўтиб бўлмас» деб изоҳлайди. Айрим тадқиқотларда Бадахшон форсча дорохшон «ялтироқ, чиройли» сўзи билан изоҳланади (Бухара и Афганистан в начале 80-х годов XIX в, М, 1974. 41).

Баёт—қишлоқ. Хоразм области Янгиариқ районида; Бухоро области, Қорақўл районида. Баёт топоними этник ном асосида ясалган. Баёт қадимги турк—ўғуз қабилаларидан бири. Улар турқман, озарбайжон, ўзбек халқлари таркибига кирган. М. Кошғарийнинг ёзишича баёт аргу тилида «тангри» демак. (ДЛТ 111, 186).

Бажанак—қишлоқ. Хоразм области Гурлан райони-

да. Топоним этник ном асосида вужудга келган. Бажа-
нак Орол денгизи бўйларида, Каспий денгизнинг шарқ
ва шимолида яшаган (I-минг йилликда) қабилалар-
нинг умумий номи. Ҳозир печенг деб аталади. Печенг-
лар бошқа қабилаларнинг сиқуви натижасида Дунай
бўйи мамлакатларига (XII аср), асосан Венгрияга кў-
чиб кетган. Бир қисми ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, турк-
ман халқлари билан аралашиб ўз қабиланомларини йў-
қотиб юборганлар.

Байирқум—қишлоқ, Қозоғистон ССР, Жанубий Қо-
зоғистон ўлкаси. Байир—қумли чўлларда шамол иши
натижасида пайдо бўлган ботиқ жойлар. Копетдоғ ва
Қримда тоғ этакларидаги адирлар, баландликлар шун-
дай аталади. Демак, Байирқув—нотекис, барханли қум-
дир. Байирқумнинг Е. Қойчубаев келтирган «олдинги
қум, ўтган қумлар», этимологияси ишончли эмас (Е.
Қойчубаев, ҚТС, 47). Чимкент областида **Байир** ном-
ли совхоз ҳам шу сўз билан алоқадор.

Баззолар—қишлоқ. Қорақалпоғистон АССР, Аму-
дарё районида. Топоним арабча **баззо** «ип газлама
билан савдо қилувчи дўкондор» (**баз**—газлама)—
лар кўплик қўшимча, топоним таркибида маълум бир
баззо ва унга яқин кишиларнинг шу қишлоқда яшаш-
ни англатиб келган. Ўзбекистоннинг бошқа областлари-
да ҳам **баззо** сўзи орқали ясалган топонимлар: Хоразм-
да **Баззовул**, **Баззо қалъа** каби жойлар бор.

Байдар водийси—Украина ССР, Қрим областида.
Қрим тоғлари оралиғида. Топонимнинг келиб чиқиши
ҳақида турли фикрлар бор. Кўпчилик тадқиқотчилар
номни туркий тиллар заминидан изоҳлайдилар. Топоним-
нинг «бой водий, бой дара» каби этимологияси шу
асосда вужудга келган. Бизнингча топонимни «кенг во-
дий, катта водий» деб изоҳлаш ҳақиқатга анча яқин.
Бой сўзи қадимда «катта, кенг» каби маъноларни ҳам
ифодалаган. **Байдар водийси** топоними бой сўзи-
нинг архаик маъноси билан боғлиқ бўлиб, «катта, кенг
водий» демакдир.

Байкал—кўл. РСФСР, Бурятия АССР, Иркутск об-
ластида. Топонимнинг «бой кўл», яъни «балиғи кўп», де-
ган изоҳи фонетик ўхшашлик асосида вужудга келган.
Э. Р. Ригдилон номни якут-бурят тилида архаик ҳисоб-
ланган **бой** «катта» сўзи билан боғлайди. Якутча бая-
гал «катта кўл ёки денгиз» демакдир (Э. Р. Ригдилон.

О названиях Байкала и Ангары. Изв. АН СССР, серия географ. 1959, № 5, 76—77). Кўлнинг бошқа тиллардаги номи ҳам бу изоҳнинг тўғрилигини тасдиқлайди. Кўл эвенкча **ла ма** «денгиз», бурятча **далай** «денгиз» деб юритилади.

Байналмилал—қишлоқ. Сурхондарё области Термиз райони ва Андижон области Хўжаобод районида. Бу ном Улуғ Октябрь революциясидан кейин вужудга келган бўлиб, кўпгина колхозлар шундай ном билан аталади.

Байналминал—интернационал демакдир.

Байрамали—шаҳар. Туркменистон ССР. Мурғоб воҳасида Қорақум канали яқинида. Шаҳар Марв хони Байрамалихон номи билан аталган (1782/83—1785/86 йилларда хонлик қилган). В. А. Никонов Байрамали «ҳазрати Али шарафига байрам қилинадиган жой» деб изоҳлайди (КТС,40). Байрамали уруғ номи бўлиши ҳам мумкин, чунки туркман уруғлари кўпинча **али ёки эли** компоненти орқали ясалади. Масалан: Али эли, Хизир эли каби.

Байроқчи—қишлоқ. Бухоро областида. Айрим топонимистларнинг фикрича мўғулча **байри** «манзил, макон» сўзи топонимга асос бўлган, яъни Байроқчи «манзилга тўхтаган киши» (Ц. Д. Номинханов). В. И. Абаев эрон тилларида **байроқ**—«тойчоқ, от» деган маънони беришини айтади. (В. И. Абаев, Словарь, 1,232). Шундай экан, Байроқчи топоними шу сўз билан алоқадор бўлиши мумкин. Демак, Байроқчи «Отбоқар ёки отбоқарлар қишлоғи».

Байталчи—Фарғона области Марғилон шаҳрида. Байталчи номининг асли байтал сўзи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Топоним **байтур** сўзи асосида вужудга келган. (К. Юсупов, Айрим топонимлар масаласи, «Ўзбек тили ва адабиёти», 1966, № 1, 17).

Байтур—ўриш арқоғи жуфтлама қилиб чийратилган ипдан тўқиладиган газлама. Демак, Байталчи ёки Байтурчи «газлама тўқувчилар» маҳалласидир.

Байтқўрғон—қишлоқ. Тошкент области Оржонкидзе районида. Байтқўрғон топонимининг кишилар изоҳлагандек, байт, ғазал билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. **Байт** сўзи арабча бўлиб, уй-жой маъноларда ҳам ишлатилган. Шундай экан **Байтқўрғон** асли «байти қўрғон», яъни «мустаҳкамланган, сақланган, қўрғалган жой» маъносидадир.

Балаклава—Украина ССР, Севастополь шаҳридаги район. Қадимда шаҳар **Симболон** деб номланган. Балаклава топоними кўпинча турк тиллари асосида изоҳланади, яъни «балиқ уя (юва)» деган маънони билдиради (В. А. Никонов, КТС, 41). Аммо фонетик нуқтан назардан бунга ишониш қийин. Агар топонимни туркий тиллар асосида изоҳлар эканмиз, **балиқ** сўзининг шаҳар маъносига асосланмоғимиз керак. **Лава ёки лаб**—«қирғоқ» маъносида бўлиши мумкин. Демак, Балаклава «Қирғоқдаги шаҳар»дир.

Балиқчи—қишлоқ. Андижон области Балиқчи районида, Қозоғистон ССР Гурьев областида. Балиқчи топонимининг асосида *балиқчи* этноними ётади. М. Қошғарий балиқ сўзининг бир неча маъноларини келтиради: 1) Балиқ I—шаҳар; турк ва уйғурларда. 2. Балиқ II—лой; арғв ва ўғиз тилларида. 3. Балиқ III—балиқ (ДЛТ, 1, 360). Балиқчи этноними сўзнинг шаҳар маъноси асосида пайдо бўлган бўлиши ҳам мумкин, яъни *балиқчи*—«шаҳарли» деган маънода.

Балхаш—кўл. Қозоғистон ССРнинг шарқида. Балхаш қадимги манбаларда **Кўкча денгиз** (кўк денгиз) ва Атроккўл (ўтрок, ажратилган кўл) каби номлар билан тилга олинади. Балхашнинг энг кўп тарқалган этимологияси «балчиқ, ботқоқ, лой» демакдир (С. Е. Малов. Пам. древн. письменности, 368). Е. Қойчубаев қозоқ тилида **балк** сўзининг бизга маълум (лай) маъносида бошқа «сув» маъноси ҳам борлигини айтади. Балхаш гидроними шу сўз билан боғлиқ бўлиши мумкин, яъни Балхаш «сув ёки кўл» демакдир (Е. Қойчубаев, КТС, 53). Балхаш шаҳри номи кўл номи асосида вуждуга келган.

Балхиён—қишлоқ. Самарқанд области Пастдарғом районида. Топоним «Балхлилар» деган маънони билдиради. Балх—Шимолий Афғонистонда, ҳозирги Мозори Шариф шаҳрининг ғарбидаги кўҳна шаҳар. Шаҳар эра-миздан олдин VII асрлардан маълум бўлиб, тарихда **Уммул Билод** (шаҳарлар онаси) деб юритилган. Бу шаҳар Ғарб ва Шарқни боғлаб турган «Ипак йўли» даги йирик савдо марказларидан бири бўлган.

Банд—қишлоқ. Навоий шаҳри яқинида. Топонимга географик термин асос бўлган. **Банд** қуйндаги маъноларга эга: 1. Тўғон, сув омбори маъносида: **Хонбанди** (Фориш райони), **Ғиштбанд** (Нурота райони).

каби. 2. Қум босишни тўхтатиш учун қурилган тўсиқ. 3. Тоғ оралиғидаги тор йўл. Банд форсча **бастан** «боғламоқ» феълидан ясалган.

Бароз — қишлоқ, Жиззах ва Самарқанд областларида. Сўғд, форс тилида «баландлик», Урта Осиёда «тепаси ясси баланд қирлар» **бароз** деб аталади. Катта Бароз, Кичик Бароз номли топонимлар ҳам шу сўздан ясалган.

Баранғар—канал, Фарғона водийсида. Баранғор мўғулча сўз **баранғор**, яъни «ўнг қўл, ўнг томон» демакдир, **баранғир** «ўнг томондаги ариқ» деган маънода.

Баргузин—шаҳар типидagi посёлка. РСФСР, Бурятия АССРда, Баргузин районининг маркази. Топоним шу шаҳар ёнида оқадиган дарё номи билан аталган. Баргузин номи Бурятия АССРдаги тоғ тизмаси, қўлтиқ ва қўриқхонани ҳам ифодалайди. Баргузин **баргалжон**, яъни «серўрмонли жой» сўзидан олинган (Т. А. Бертагаев). М. И. Мельхеев Баргузин топонимини **баргут** қабиласи номи билан боғлайди. **Барга** мўғулча «хилват жой» деган маънода (М. И. Мельхеев, 15). **Баркут** этноними А. Л. Окладниковнинг фикрича «ўрмон кишилари» деган маънони билдиради,— ин русча эгалик билдирувчи қўшимча. Шундай экан, баргузин «баркутларга хос дарё ёки баркутлар қишлоғи»дир.

Барда—шаҳар. Озарбайжон ССР, Қорабоғ текислигидаги Тертер дарёси бўйида жойлашган.

Барда — форсча «асир, қул, хизматкор» демакдир. Урта асрларда Дашти Қипчоқ кўчманчилари ўзаро урушларда ҳамда Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг ўтроқ районларига қилган талончилик юришларида асир олинган кишиларни сотган, уларни ишлатган. Бундай кишилар **барда** деб аталган. Барда «қуллар шаҳри, асирлар шаҳри ёки қуллар сотиладиган шаҳар».

Барлос—қишлоқ, Самарқанд областининг Булунғур районида. Топоним этник ном асосида вужудга келган. **Барлос** ўзбек қабилаларидан бирининг номи. Ўзбекистоннинг Чироқчи, Қосон, Шаҳрисабз, Бойсун, Денов, Фориш, Зомин ва бошқа районларида, шунингдек, Тожикистон ССР ҳамда Қирғизистон ССРда яшайдилар.

Барнаул—шаҳар. РСФСР, Олтой ўлкасининг маркази. Обь дарёсининг чап соҳилида. Шаҳар XVIII асрда вужудга келган. Кўпчилик тадқиқотчилар Барнаул тур-

кий сўз деб билладилар. Шу асосда унинг «янги қишлоқ, яхши яйлов» каби изоҳлари вужудга келди. Шу номдаги дарё номи топонимга асос бўлди, деган фикр ҳақиқатга анча яқин. Барнаул келт тилида «бўри дарё» демакдир (А. П. Дульзон).

Бартанг—дарё. Тожикистон ССР, Панжнинг ўнг irmoғи, Тоғли Бадахшон автоном областида. Бартанг проф Ҳ.Ҳасановнинг фикрича тор дарадан оққани учун «бағри танг» дейилади (Ўрта Осиё жой номлари, 47).

А. З. Розенфельднинг кўрсатишича Бартанг икки компонентдан тузилган, яъни **бар** (бир нарсанинг устида; юқорисида, баландда эканлигини англатувчи) қўшимча, **танг** «тор дара». Бартанг «тор дара юқорисидан оқувчи дарё» демак.

Батуми—шаҳар, Грузия ССР. Ажария АССРнинг пойтахти. Қора денгиз соҳилидаги йирик порт ва курорт.

Айрим тадқиқотчилар **Батуми** топонимини грекча **βατις** «чуқур» сўзи билан боғлайди. (Н. Я. Марр.) Сван тилида мавжуд бўлган **бат** «тош» сўзи топонимга асос бўлган деган фикр ҳам бор (С. Коухчишвили).

Бақанас—Қозоғистон ССР Олмаота областидаги Балхаш райони маркази. Бу сўз топонимияда жуда сермаҳсул бўлиб, кўплаб гидронимлар ва бошқа номлар сифатида қатнашади. Г. К. Қонкашбаевнинг фикрича, термин **баганус** сўзи асосида вужудга келган бўлиб, мўғулча «қисқа дарё» демакдир. Е. Қойчубаев сўзни қадимги туркий **бақан** сўзи билан боғлайди ва «эгри дарё» деган изоҳни таклиф этади (Е. Қойчубаев КТС, 49). Бу изоҳ ҳақиқатга анча яқин.

Бекобод—Тошкент областида. Бу шаҳар Фарғона водийсининг энг тор қисмидан оқиб чиққан Сирдарёнинг ҳар иккала соҳилида, Фарҳод қоялари этагида қад кўтарган. Шаҳар ҳақидаги биринчи маълумотлар ўтган асрнинг ўрталарига тўғри келади. 1899 йилда Бекобод қишлоғи ёнидан Фарғона томон темир йўл ўтказилди ва Хилкова (ҳозир Бекобод) станцияси қурилди. 1915 йилда станция яқинида цемент заводи қурилди. Ана шу завод ёнида вужудга келган посёлка ёнида кейинчалик шаҳар қад кўтарди. Топоним икки қисмдан иборат: **бек**—Ўрта Осиё ва Яқин Шарқда феодал хонликларидаги мансаб ёки вилоят бошлиғи. **Бек** сўзи «аслзода, ҳукмдор, жаноб» маъносида ҳам қўлланилади. **Обод** компоненти топонимлар таркибида «қишлоқ,

қалға, аҳоли пункти» каби маъноларни ифодалайди. Бинобарин, **Бекобод** «бек шаҳри, бекка қарашли қишлоқ» демакдир. **Беклар**, **Бекобод** каби топонимлар Самарқанд, Сирдарё, Жиззах области территорияларида ҳам учрайди.

Бел—Қозоғистон ССРнинг Толдиқўргон областидаги тоғ оралиғи водийси. Бел Ўрта Осиё топонимлари таркибида кўп учрайдиган географик термин. Бу сўз ёрдамида Қозоғистон ССРда **Беларал**, **Белариқ**, **Беласар**, Туркменистон ССРда **Қарабел**, Қирғизистон ССРда **Қорабел**, **Кўкбел** каби топонимлар ясалган.

Бел—тоғнинг ўтиш осон бўлган пастроқ қисми. Ўрта Осиё халқлари тилида шу маънони англатиш учун бел сўзи билан бирга **довон**, **ақба**, **арт**, **кўктол** сўзлари паралел ишлатилади.

Белгород—шаҳар. РСФСР, Белгород областининг маркази. Северский Донец дарёси бўйида жойлашган. Белгород—русча **белый** «оқ», **город** «шаҳар» сўзларидан ясалган бўлиб, «Оқ шаҳар» демакдир. Шаҳар биноларининг рангига асосланган бўлиши мумкин. Шаҳар ёнида оҳақли тоғлар ҳам бор.

Беломорск—шаҳар. Карелия АССРда. Оқ денгиз—Балтика каналининг Оқ денгиздан бошланиш ерида. Белое море, яъни «Оқ денгиз» бўйидаги шаҳар деган маънони беради. Шаҳар 1930 йилгача **Сорока** деб аталган.

Белоруссия—СССР Европа қисмининг ғарбида жойлашган иттифоқдош республика. 1919 йил 1 январда ташкил топган. Беларуссия топоними **белорусь** халқи яшайдиган территорияни билдиради. XIII асрнинг иккинчи ярмида Россиянинг ғарбий қисмини Буюк Литва князлиги босиб олгач, Ғарбий рус ерлари **Белая русь** (Оқ русь) деб атала бошлади. Белая русь сўзининг этимологияси турлича талқин қилинади. Е. Ф. Карский этнографик жиҳатдан келиб чиқиб, уларнинг ранги, киядиган кийими учун **оқ руслар** деб атаган деб изоҳлайди (Е. Ф. Карский, Беларуссы, СПб. 1904, 117). А. Потевнянинг фикрича, бу ердаги халқлар ўрданинг зулмидан озод бўлганлиги учун улар «озод, яъни оқ руслар» деб аталган. (А. Потевня, Этимологические заметки «Живая старина», 1891, вып 3, 118—119). Айрим тадқиқотчиларнинг айтишича топоним бу ердан оққан ва илк

бора Белорус ерларини чегаралаган **Белая** дарёси номи асосида келиб чиққан, деб изоҳлайдилар (Г. Ильинский).

Бендери—шаҳар. Молдавия ССРда, Днестр бўйида. Топоним тадқиқотчиларнинг фикрича **бендер**, **бандир** сўзи билан алоқадордир. Бу сўз форсча бўлиб, «порт, сув четидаги шаҳар, кемалар тўхтайдиган жой» деган маънони билдиради.

Беринг бўғози—Беринг денгизи билан Чукотка денгизини бирлаштириб, Осиёни Америкадан ажратиб туради. Машҳур рус денгизчиси Витус Беринг (1680—1741) номи билан аталган. У 1728 йил шу бўғоз орқали ўтган ва уни кашф этган эди. Беринг денгизи ҳам В. Беринг номи билан аталган. Машҳур денгизчи шу ердаги бир оролда вафот этган. XIX асргача Камчат денгизи деб аталган.

Беруний—шаҳар. ҚҚАССРда, Беруний райони маркази. 1964 йили шаҳар типидagi посёлка ўрнида ташкил топган. Хоразмлик буюк олим Абу Райҳон ал-Беруний номи билан аталади. Шаҳар жуда қадимий тарихга эга бўлиб, бир қанча номлар билан аталиб келган. Қаранг: ҚАТ.

Бешариқ—қишлоқ. Қашқадарё области, Яккабоғ районида. Тошкент области, Калинин районида ҳам шу номда қишлоқ бор. Бешариқ топонимининг «бешта ариқ» деган изоҳи номнинг ташқи кўринишига қараб айtilган.

Бешбола — қишлоқ. Фарғона области, Фарғона районида, Самарқанд области, Пастдарғом ва Булунғур районларида. Топонимнинг энг кўп тарқалган этимологияси «бешта бола»дир, кўпчилик бунга шубҳа ҳам қилмайди. Айрим тадқиқотчилар бешбола уруғ номи бўлса керак дейдилар (С. Қораев). Аслида топоним **пеш** элементи билан алоқадор. Номнинг иккинчи компоненти **бол**о форсча бўлиб, «тепалик, баландлик» деган маънони беради. Ўзбек тилида **болохона**, русча **балкон** сўзлари ҳам шу компонент орқали ясалган. Шундай экан, бешбола «тепа олди» деган мазмунга эга. **Бешбола** «тепа олдидаги қишлоқ» демакдир.

Бешбўйноқ—Андижон области, Андижон районидаги қишлоқ. Бешбўйноқ топоними *бўйин* сўзи асосида еужудга келган. Бўйин илмий адабиётларда икки маънода

ишлатилади: а) икки қуруқликни бирлаштириб турадиган камбар қуруқлик; б) узунлик ўлчови. Бўйиннинг халқ орасида учинчи маъноси ҳам бор. М. Кошғарий **бўйноқ**—«тоғ бўйни, тоғбағри» деб изоҳлайди (ДЛТ, III, 190).

Бешкент—қишлоқ. Қашқадарё области, Қарши районида. Топонимнинг «беш қишлоқ ёки беш шаҳар» деган этимологияси ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди. Аммо бу тўғри эмас, чунки топонимияда бешта қишлоқни бир ном билан аташ ҳодисаси учрамайди. Топонимнинг биринчи компоненти **беш** эмас «пеш»дир. Шундай экан номнинг изоҳи «қишлоқ олди ёки шарқ томонидаги қишлоқ» демак.

Бешкуби — қишлоқ. Жиззах области Зомин районида. Халқ топоними **бешта куви** деб изоҳлайди. С. Қораевнинг кўрсатишича Бешкуби уруғ номи (С. Қораев, Луғат, 26). Бешкуби топоними **губи**—«қуруқ дашт, ҳар хил тепаликларга эга бўлган, тошлоқ, тупроқли жой» демакдир. (Э. Мурзаев, Очерки, 171). Демак, Бешкуби «чўл олди» қишлоқдир.

Бешта—қишлоқ. Хоразм области Хазорасп районида. Топонимнинг иккинчи компоненти **та** қўшимча эмас, балки **даха** сўзининг фонетик ўзгарган формасидир. Яъни интервокал (икки унли орасидаги) ҳолатда Х товуши тушган, **да**: **а** сўзидаги **д** товуши шнинг таъсирида жарангсизлашади. Натижада **даха** > **да**: **а** > **та** бўлган. Демак, Берта «**пеш даха**», яъни «олд қишлоқ, кунчиқишдаги қишлоқ»дир.

Бешқиз—тоғ, Сурхондарё областида, Шеробод-Сариқамиш паст тоғларининг жануби-ғарбий қисми. Топонимнинг қиз сўзи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Топоними изоҳлаш учун айтиладиган бешта жасур қиз ҳақидаги афсона ҳам халқ томонидан ўйлаб топилган. Аслида **қиз** ёки **кўз** М. Кошғарийнинг ёзишича «тоғнинг қуёш тушмайдиган жойи»дир. (ДЛТ III, 136).

Бийбозор—қишлоқ. Қорақалпоғистон АССРнинг Бегуний районида. Халқ орасида топонимнинг «бозорсиз, яъни бозори йўқ, бозор бўлмайдиган» қишлоқ этимологияси кенг тарқалган. Аслида ном икки компонентдан тузилган—**бий**—унвон номи. Кўчманчи ва ярим кўчманчи туркий халқлари, жумладан ўзбеклар уруғ оқсоқолларини **бий** деб аташган. **Бозор**—савдо қилиш жойи маъносидан ташқари, Хоразмда қишлоқ, қишлоқ мар-

кази маъносида ҳам қўлланилади. Бийбозор «қабилла бошлиғи яшайдиган қишлоқ»дир.

Биробижон—шаҳар. РСФСР, Хабаровск ўлкаси, Яхудиёлар автоном областининг маркази. Бу ердан оқиб ўтадиган **Бира** ва **Бижон** дарёлари номи билан аталган. Биробижон икки номнинг қўшилишидан вужудга келган.

Бодоқсой—Тошкент областининг Бўстонлиқ районига даги сой, Пском дарёсининг ирмоғи. **Бодоқ** ёки **байтақ** сўзи асли туркийча бўлиб «кенг, ёйилган» деган маънони билдиради (В. В. Радлов.) Бодоқсой «кенг, катта сой» демак.

Боёвут—Сирдарё областининг Боёвут районига қарашли қишлоқ. Бу топонимга этник ном асос бўлган. Боёвут ўзбек уруғларидан бири. Қадимги Боёвут уруғига мансуб бўлган кишиларнинг авлодлари ҳозирги Гулистон районига яшайди. Этнонимнинг маъноси «бой» сўзи билан изоҳланади, -овут-вут қўшимчаси қадимий ўзбек тилида кўплик белгиси бўлган. **Боёвуг** «бойлар» деган маънони англатади.

Бойсун—Сурхондарё области, Шеробод районининг маркази. Баъзи тадқиқотчилар топонимни киши номи, тарихий шахс **Бойсунқур**—Амир Темірнинг набираси билан алоқадор, деб ҳисоблайдилар. **Бойсунқур**—Шоҳрух мирзонинг учинчи ўғли. Онаси—Гавҳаршодбегим Астробод ва Журжон вилоятларининг ҳоқими бўлган.

Боку—шаҳар. Озарбайжон ССРнинг пойтахти. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Баъзилар **бод**—«шамол» сўзидан келиб чиққан дейдилар, «шамоллар шаҳри», «тоғ шамоли» (баадку) каби изоҳларнинг илмий асоси йўқ.

Боку **боғ** этноними билан алоқадор деган фикрлар ҳам бор. Боку ҳақида **абадку**—«оташпарастлар шаҳри», турк тилидаги **беккоу**, яъни «бек овул», «бош овул» каби изоҳлари ҳам унчалик ишончли эмас. Топонимни туркий тиллардаги **Баку** сўзи билан боғлаш ҳақиқатга анча яқин. Маҳмуд Қошғарийнинг ёзишича **Баку** «тепа, баландлик» демакдир (ДЛТ. III. 246).

Болдир—қишлоқ. Сурхондарё областининг Гагарин районига. Топонимга халқ орасида актив қўлланиладиган термин **болдир** сўзи асос бўлган. М. Қошғарийнинг ёзишича **болдир** «тоғнинг кўтарилиб чиққан

жойи» (ДЛТ, I, 425). Қишлоқ тоғ болдирида жойлашганлиги сабабли шундай деб аталган.

Бороқтом—қалъа. ҚҚАССР, Тахтақўпир районининг маркази. Топонимнинг **бароқ** (юнгдор) сўзи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Ном аслида Эрон тилларига хос. В. И. Абаевнинг ёзишича Эрон тилларида бароқ сўзи «чавандоз, хабарчи» демакдир (В. И. Абаев, Словарь, I, 236). **Бароқтом** «xabарчилар тўхтаб ўтадиган жой» деган маънони англатади.

Бошқирдистон—РСФСР таркибидаги Автоном Совет Социалистик Республика. 1919 йил 23 мартда ташкил топган. Бошқирдистон—бошқирд халқи яшайдиган территория. Этноик ном асосида вужудга келган. Бошқирд сўзи тарихий манбаларда **башгирд**, **башгурд** шаклида IX асрлардан тилга олинади. Тадқиқотчилар **бошқирт** туркий сўз бўлиб, «бўри боши» деган маънони беради деб изоҳлайдилар. Кўпгина халқларда ҳайвонлар тотемик характерга эга бўлган. Шу нуқтаи назардан бу изоҳ ҳақиқатга анча яқиндир.

Боқчасарой—Украина ССР, Қрим областидаги шаҳар. Чуруксув сойи (Қача дарёсининг ирмоғи) қирғоғида жойлашган. XVI—XVIII асрларда шаҳар Қрим хонлигининг пойтахти бўлган.

Боқчасарой туркий сўз бўлиб, «боғдаги сарой», «боғдаги қаср» демак.

Боғот—Хоразм области. Боғот районининг маркази. Топонимнинг энг кўп тарқалган этимологияси «боғзор, боғлар» (**боғ** ва арабча—**от** кўплик қўшимчаси). Баъзи тадқиқотчилар топонимни **боғдод** «арз сўрайдиган боғ» сўзи билан боғлайдилар (Ю. Жуманазаров, Илмий фантазия ва Хоразм топонимлари, «Хоразм ҳақиқати» газетаси, 1975 йил, 20 май). Маҳаллий халқнинг айтишича **боғот** «**полиз**, **полизчи**» деган маънони билдиради.

Боғолон—Хоразм области, Гурлан районидаги қишлоқ. Баъзи тадқиқотчилар ва шу ердаги халқ бу номни «боғи кўп, боғзор» деб талқин қиладилар. Аммо тарихий фактларга асосан топонимни **Боғи** алон деб тушуниш, яъни қадимги **алон** халқининг номи билан боғлаш ҳақиқатга анча яқиндир. Чунки Хоразмда қадимги Эрон группа тилларида гаплашувчи **алон** қабилаларининг яшаганлиги ҳақида маълумотлар бор. Шунингдек, бу ерда ҳозир ҳам сақланиб қолган **аланлар**, **Алан**

Қалъа каби номлар бу фикрни яна бир бор исботлайди. Машҳур Беруний Жайхун (Аму) дарё бир вақтлар Ҳазар (Каспий) денгизига қуйилганини, бироқ дарё йўлида тоғ—тўсиқлар учраб, унинг суви бошқа томонга—қипчоқлар юртига бурилган, натижада «сув Хоразм ва Журжон «оралиғидаги чўлдан ўтувчи Води Маздубаст ўзанидан оқабошлади. Бу ўзан узоқ даврлар улкан майдоннинг гуллаб-яшнашига сабаб бўлди. Бироқ кейин яна қақраб қолди. Шу ерда истиқомат қилувчи аҳоли Ҳазар денгизи қирғоқларига кўчдилар. Улар **алон** ва **ос** уруғлари бўлиб, тиллари хоразм ва қипчоқ тилларидан «ташқил топган» деб хабар беради. Бу фикрни Хоразмда улкан археологик текширишлар олиб борган С. П. Толстов ҳам тасдиқлаб Хоразмда яшаган **алон** ва **ос** қабилалари ҳозирги осетин халқи билан алоқадор эканлигини айтади. XIII—XIV асрларгача мавжуд бўлган хоразмий тили осетин тилига яқин бўлганлиги ҳам масалани маълум даражада ойдинлаштиради. Топонимнинг биринчи қисми боғ сўзининг мевазор маъносидан ташқари, бир қанча маънолари бор: **боғ**, **ер**, **тўп**, **жамлик**, **атрофи ўралган майдон халқ**, **қабил** кабилар. Шундай экан **боғолон** «алонлар жами» деган маънони билдиради. \

Братск—шаҳар. РСФСР, Иркутск областида, Ангара дарёси бўйида. Братск 1631 йилда Енисей казаклари қурган қалъа ўрнида қад кўтарган. Топонимнинг русча **брат** сўзи билан алоқаси йўқ. Ном **бурят** этноними билан боғлиқ. Бу жой илк бора **бурят қўрғони** (бурятск острог) деб номланган. Руслар бу номни **Братск** шаклида қабул қилганлар ва натижада топоним **Братск** бўлиб қолган (В. А. Никонов, КТС, 63).

Брянск—шаҳар. РСФСР, Брянск областининг маркази. Десна дарёси соҳилида. Брянск XII асргача **Бринь** деб номланган. Баъзи тадқиқотчилар топонимнинг Дьбрянск шакли энг олдингиси бўлиб, **деберь** сўзидан олинган, яъни «ўрмон билан ўралган жой» деб изоҳлайдилар (В. А. Никонов, КТС, 66).

Буг—дарё. Украина ССР, Белоруссия ССР, Польша Халқ Республикасида. Ғарбий Буг Висланинг ўнг ирмоғи, Жанубий Буг Қора денгизнинг Днепр-Буг лиманига қуйилади. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Кўпчилик **бег** (оқим) сўзи билан боғлайди. Буг немисча «ирмоқ» сўзи би-

лан алоқадор деган фикр ҳам бор (В. А. Никонов, КТС, 67).

Буда, Буди—посёлка. Украина ССР, Харьков областида. Бу топоним Украина, Белоруссия республикаларида жуда кенг тарқалган. Ном славян тилларига ҳос бўлган **буд, буда** «иморат, қурилиш» сўзи асосида вужудга келган.

Буй—дарё. РСФСР, Пермь области. Бошқирдистон АССРда, Каманинг чап ирмоғи. Буй бошқирдча «узун, узоқ» деган маънони билдиради. Буй—«узун» дарёдир.

Буйрак—қишлоқ. Фарғона области. Ленинград районида. Топонимнинг кишилар орасида у «буйракка ўхшаш» бўлганлиги учун шундай аталади деган изоҳнинг ҳеч қандай асоси йўқ. Буйрак «байри» ва-ак (кичрайтириш маъносини билдирувчи) аффикси орқали ясалган. **Байри** «бекат, тўхташ жой, резиденция» деган маънога эга. Буйрак ёки Байрак «кичик бекат» демакдир.

Букача — шаҳар типигаги посёлка. РСФСР, Чита областида. Топоним эвенк тилидаги географик термин **букачан** билан алоқадордир. Букачан Э. М. Мурзевнинг ёзишича «тепалик ва баландлик» маъносини беради (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 47).

Булунғур—Самарқанд областида, Булунғур районининг маркази. Зарафшон водийсида шу номли қишлоқ ҳам бор.

С. Қораев, Булунғур топоними шу номли ариқ асосида пайдо бўлган бўлиб, мўғулча «лойқа сув» демакдир, деб изоҳлайди.

Булун сўзининг «асир, тутқун» маъноси ҳам бор (ДЛТ, I, 38).

Булунғур «асирлар макони» деган маънони билдирса керак. Ариқ кейинчалик шу қишлоққа сув бергани учун қишлоқ номи билан номланган.

Бурбалиқ—қишлоқ. Фарғона области, Олтиариқ районида. **Бурбалиқ** топонимининг «бўрилар шаҳри» деган этимологияси номнинг ташқи ўхшашлиги асосида вужудга келган. Аслида номнинг биринчи 'қисми **бур** «ер экилмайдиган, бўз, портов ер» деган маънони беради. Шундай экан, **Бурбалиқ** «бўздаги, партовдаги қишлоқ» деган маънода.

Бурчмулла—қишлоқ. Тошкент областининг Бўстонлиқ районида. Топонимнинг **мулла** сўзи билан ҳеч

қандай алоқаси йўқ. Бурчмулла минора (башня) деган маънони англатади.

Бурятия—РСФСР таркибидаги Автоном Совет Социалистик Республика у 1923 йил 30 майда Бурят-Монгол АССР номи билан ташкил топган. 1958 йил 7 июлдан Бурятия деб ном олди. Топоним шу республика территориясида яшовчи бурят халқи номи асосида вужудга келган. Бурят монгол тилида «ўрмонда яшовчилар ери» деган маънони билдиради.

Бухоро—шаҳар. Ўзбекистон ССР, Бухоро областининг маркази. Шаҳар номининг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Ёзма манбаларда келтирилишича Бухоро турли номлар билан машҳур бўлган: **Нўмижкат**, **Мадинатус Суфрия**, **Мадинатус Тужжор** ва бошқалар.

Айрим манбаларга кўра, шаҳар турк қабиласига мансуб **Бухорхудо**т исмли киши номига қўйилган.

Бухоро форсча (киши исми) ва **роҳ** «йўл» сўзларининг қўшилишидан ташкил топган. Талаффузни енгилатиш мақсадида Бухоро деб аталган деган изоҳ ҳам бор (У. Алимов ва И. Аҳроров, «Фан ва турмуш», 1975, 1,30).

Топонимнинг энг кўп тарқалган талқини санскрит га сўғд тили асосидадир. Бухоро санскритча **вихара** сўзи билан алоқадор бўлиб, «монастир, ибодатхона, ҳарам» деган маънони беради. Сўғдча **пархар** демакдир. Кўпчилик тадқиқотчилар шу кейинги изоҳни маъқул топадилар.

Буюк Қорасув — дарё. Украина ССР, Қрим областида, Салгирнинг ўнг irmoғи. Топоним икки компонентдан тузилган бўлиб, туркий тилларга хосдир. **Буюк** ёки **Бэдук** М. Кошғарийнинг ёзишича «Ҳар нарсанинг каттаси, улуғи» (ДЛТ, I, 366). Қорасув—ердан чиқадиган сув, булоқлардан чиқадиган сув. Демак, Буюк Қорасув, «Катта Қорасув»дир.

Бўздўнгов—қир. Марказий Қизилқумда. Топоним тоғнинг рангига қараб аталган. М. Кошғарийнинг ёзишича **бўз** «кул ранг» ер. (-дан) (-данг) қипчоқ тилида камайтириш аффиксидир. Озарбайжон ССРдаги **бўздоғ** топоними ҳам шу сўз асосида вужудга келган бўлиб, «кул ранг тоғ» демакдир.

Бўзсув—Тошкент областида. Чирчиқдан чиққан канал. Топонимни баъзилар «бузоқ суви» деб изоҳлайдилар.

С. Қораев, Бўзсув рангига кўра шундай ном олган деган фикрни билдиради (С. Қораев, Луғат, 34).

Ҳ. Ҳасанов, «ахир, сарғишлойқа рангдаги сув фақат б ў з с у в га хос эмас, бошқа ариқлар ҳам лойқа-ку. Демак, Бўзсув лойқалиги учун бу номни олмаган, балки бу «янги» сўзи билан боғлиқ «янги ариқ, янги очилган сув» деган маънодадир», деб ёзади (Ҳ. Ҳасанов, Урта Осиё жой номлари, 48). Кўпинча канал ёки ариқ номлари ўзи қуйиладиган ёки оқиб борадиган қишлоқ номи билан аталади. Бўзсув «бўз—ишланмаган, қўриқ ерга борадиган сув» деган маънодадир.

Бўка — Тошкент области, Бўка районининг маркази, проф. Ҳ. Ҳасанов, «Бу сўзнинг «ботир жангчи, полвон» маънолари бўлсада, Тошкентдаги **Б ў к а** қишлоғининг номи қабила номидан олинган», деб ёзади.

Аmmo **Б ў к а** сўзининг бошқа маънолари ҳам бор. В. И. Савинанинг таъкидлашича, бу сўз Эрон топонимиясида жуда сермаҳсул бўлиб, унинг икки маъноси бор:

1) Мозор, ибодатхона, бино.

2) Мамлакат, жой, пастлик (Савина, 41).

Бўка топоними сўзнинг биринчи маъноси асосида вужудга келган бўлиши мумкин.

Бўкантов — тоғ. Ўзбекистон ССРнинг шимолида, Марказий Қизилқумда. Ғарбдан жануби-шарққа йўналган. В. В. Радловнинг ёзишича бўкан сўзининг «тўғон, тўсиқ, букри, паст» каби маънолари бор (В. В. Радлов, Словарь, IV, 1877). Шундай экан, Бўкантов «букри тоғ, паст тоғ» демакдир.

Бўктарйўл—қишлоқ. Самарқанд области, Зомин районида. Бўктар географик термин бўлиб, баъзи туркий тилларда «тоғ этаги» деган маънони беради. М. Кошғарий ҳам шу сўзни қайд қилади. Ҳозир фақат топонимлар таркибида учрайди. **Б ў к т а р й ў л** «тоғ этагидаги йўл» демакдир.

— В —

Вазир — қишлоқ. Хоразм область, Гурлан районида, Хоразм воҳасининг ғарби-шимолидаги қадимги Шимоллий Хоразм хонлигининг пойтахти. Кўҳна Урганчда Қўнғирот сўфилари Вазир қишлоғида Шайбонийлар сулоласи ҳукмронлик қилган. XV асрда ўзаро ички феодал ку-

рашлар натижасида шаҳар инқирозга учради. Ҳозир унинг харобалари қолган. Урта асрларда шарқда девон бошлиқлари вазир деб аталган. Улар подшоҳ ва хонларнинг ёрдамчилари ҳисобланган. Вилоят ҳокимларига ёрдамчи бўлганлар. Демак, шу мансаб эгаларига қаршли ерлар уларнинг номлари билан аталган.

Вайгач — орол. Шимолий Муз океанида. Баренц ва Кара денгизлари орасида. Вайгач топоними тадқиқотчиларнинг фикрича, киши номидан келиб чиққан. Аммо Шимолий рус шеваларида **вайгач** «ювиб келтирилган, пастки, уюлган» сўзи мавжуд. В. И. Даль фикрича, топонимга шу сўз асос бўлган (Қаранг: В. А. Никонев КТС, 72).

Вапнярка—шаҳар типигаги посёлка. Украина ССР, Винница области. Топоним асосида *вапно* «оҳак» сўзи ётади. Вапняр «оҳак куйдирувчи» деган маънони беради. Вапнярка «оҳак куйдирадиган печка ёки чуқур» демакдир (В. А. Никонев, КТС, 74).

Вапнярка сўзи топоним сифатида Украинанинг Одесса, Ровно областларида, шунингдек Руминиянинг шимолий районларида, ЧССР ва Польша Халқ Республикасида ҳам учрайди.

Варахша—Бухоро шаҳридан қирқ километр ғарбда, ҳозир чўл бўлиб ётган қадимги Ражфандун ёки Раҳфандун воҳасидаги қалъа харобаси. Варахша харобалари атрофида топилган буюмлар бу ерда тош даври (эр. олдинги минг йиллик) ва ундан кейинги даврларда ҳам одамлар яшаганидан далолат беради. Қадимги тарихий асарларда бу номнинг **афрахша**, **барахша**, **фарахша** шакллари ҳам учрайди.

Топонимнинг биринчи қисми **вар** «кўрган, қалъа» деган маънони билдиради. Иккинчи қисми бирор қабила бўлиши мумкин. Балки **ахша** ёки **ахси** қабиласи номидир. Бинобарин, топоним ахси («ахши»)лар кўргони ёки қалъаси» демакдир.

Варданзи—қишлоқ. Бухоро области, Шофиркон районида.

Бу топонимнинг Вардани, Вардано каби вариантлари ҳам бор. Тарихий манбаларда ёзилишича у Бухородан ҳам қадимийроқ бўлиб, уни шоҳ Шопур қурдирган эмиш. Топоним сўғдча «**вар**» сўзи асосида тузилган. Бу сўз аҳоли яшайдиган ва чорва молларини сақлаш учун чор атрофи девор билан ўралган қадимги истеҳкомларни

билдиради. Ўзбекистонда бундан 3000 йил илгари бино қилинган катта шаҳар ва турар жой қолдиқлари **«вар»** сўзи билан алоқадордир. **Далварзин, Варахша, Вардани** каби.

Варданзи топоними «қўрғон, подшоҳларнинг махсус қароргоҳи» деган маънони беради.

Варзоб— дарё. Тожикистон ССР, Қофирниҳаннинг ўнг irmoғи. Варзоб топонимини тадқиқотчилар текширган ва турли хил изоҳлаган. Аммо деярли ҳаммаси номни икки қисмга ажратади ва унинг иккинчи компоненти об «сув» (дарё маъносида) деб қарайдилар. Номнинг биринчи қисми **варз** турли хил изоҳланади. Н. Г. Маллицкий уни ягноб тили асосида изоҳлаб, «қишлоқ» сўзи билан боғлиқ эканлигини айтади («Ягнобци» ИТОГО.) XVII, 1924, 178). А. З. Розенфельд варзоб «узун дарё» дегани деб ёзади (ТВ, 164, 180). Варз сўзининг «баланд» деган маъноси ҳам бор. Дарҳақиқат, В. И. Савинанинг таъкидлашича, варз ёки барз сўзи ҳозир ҳам Эрон топонимиясида кўплаб учрайди ва «баланд, юқори» деган маънони беради. Шундай экан, Варзоб «юқоридаги сув, шарқ томондаги сув» демакдир.

Варзиминор—қишлоқ. Тожикистон ССР, Зарафшон дарёсининг юқори оқимида.

Топонимнинг *вар*—(атрофи ўралган қалъа сўзи) асосида «минорали қишлоқ» деган изоҳи фонетик жиҳатдан тўғри эмас. Унли товуш билан ёнма-ён келган жарангли «З» товушни тушиб қолмайди. Шундай экан топонимни «юқоридаги, баланддаги минора», деб изоҳлаш мумкин. Минора шу қишлоқ учун энг характерли белги бўлганлиги учун «қалъа» деган маънони ҳам бериши мумкин. Бундай ҳодиса топонимикада кўплаб учрайди: **Яккатут, Бештерак** каби номлар ҳам шундай вужудга келган.

Вахм—қишлоқ. Хоразм области, Хазорасп райони. Вахм топоним сифатида Хоразм области ва ҚҚАССРнинг Амударё, Беруний, Тўрткўл районларида учрайди. Вахм арабча **вақф** сўзининг маҳаллий халқ тилидаги талаффузидир. Вақф «туриш, туроқ, қўзғалмас» деган маъно беради. Мусулмон шариат қоидаларига мувофиқ, давлат ва айрим кишилар томонидан дин ва хайрли мақсадлар йўлида ажратилган мол-мулк. Кўпинча ер, канал, ариқлар вақф мулк деб эълон қилинган ва шу ном билан юритилган.

Вахш—дарё. Тожикистон ССР, Панжнинг ўнг irmoғи. Тожикистондаги **Вахш водийси**, **Вахш тизмаси**, шунингдек, **Вахшстрой** шаҳри номлари шу дарё номи асосида вужудга келган. Вахш дарёси номи ҳақида турли фикрлар бор. Баъзи бир тадқиқотчилар топонимнинг ташқи кўринишига қараб, араб тилига хос бўлган ваҳший сўзи билан боғлаб «ваҳший дарё» деб изоҳлайдилар (Мельхеев М. Н., Словарь, 23).

В. В. Бартольднинг фикрича, Вахш «сув худоси» дир. Абу Райҳон Берунийнинг ёзишича, хоразмликлар вахш деб сув ҳомийсини атаганлар. А. З. Розенфельднинг ёзишига кўра **вахш** сўзи гарчи тожик ва форс тилларида қўлланмаса ҳам, қадимги луғатларда у «кўтаришчеган, юқори оқувчи» каби маъноларни беради (ТВ, 1964, 178).

Великие луки—шаҳар. РСФСР, Псков областида Ловат дарёси бўйида. Русча **великий** «катта» ва **лука** «тирсак» деган маънода дир. Демак, Великие луки «катта тирсак» дегани.

Вельск—шаҳар. РСФСР, Архангельск областида.

Вельск топоними Вель дарёсининг (Вага дарёсининг чап irmoғи) номи билан шундай аталган. Вель коми тилида «юқориги» деган маънода (В. А. Никонов, КТС, 78).

Вентспилс—шаҳар. Латвия ССРда. Балтика денгизининг музламайдиган порти. Шаҳар ёзма манбаларда 1378 йилдан тилга олинади. Топоним икки қисмдан иборат. Номнинг иккинчи қисми **пилс** латиш тилида «шаҳар» деган маънони билдиради. **Вентс** ёки **Вента** дарё номи шаҳар эса шу дарё бўйида. **Вента** дарёси Жямайт қирларидан бошланиб Балтика денгизига қуйилади. Дарё номи ҳақида турли фикрлар бор. Я. Эндзелин бу сўзни этник ном билан боғлайди. Т. Лер-Сплавинскийнинг фикрича, **вента** балтика славян тилларига хос бўлиб, «катта» деган маънони билдиради (В. А. Никонов, КТС, 79). Шу жиҳатдан **Вентспилс** «Вента дарёси бўйидаги шаҳар» демакдир.

Виборг—шаҳар. РСФСР, Ленинград области, Фин қўлтиғида жойлашган.

1293 йилда шведлар ҳозирги шаҳар ўрнида қалъа барпо қилган. Улар бу ердан христиан динини тарқатишни, Карелия халқини христианлаштиришни мақсад қилиб қўйган. Шу бонсдан қалъа табаррук, қутлуғ деб

эълон қилинган. Виборг скандинов тилида «қутлуғ шаҳар, табаррук қалъа» деган маънода (В. А. Никонов, КТС, 91).

Вильнюс—шаҳар. Литва ССР пойтахти. Республиканинг йирик саноат ва маданият маркази. Вильнюс олдин **Вильно**, **Вильна** деб номланган. **Нярис** (Вилия) ва **Вильня** (Вильняле) дарёлари туташган ерда. Шаҳар Вильня дарёси номи билан аталган. Литвача **вильня**, **вильнис**—«тўлқин» демакдир.

Винница—шаҳар. Украина ССР, Винница области маркази. Шаҳар XV асрда барпо этилган. Топонимга «вино» сўзи асос бўлган. Бу ерда машҳур вино ишлаб чиқарувчи завод бўлган (В. А. Никонов, КТС, 83).

Владивосток—шаҳар, РСФСР, Приморье ўлкасининг маркази. 1860 йилда барпо қилинган. Владивосток русча «влади Востоком» яъни «бутун Шарқда донғи кетган, машҳур» бўлсин деган маънода шундай аталган (В. А. Никонов, КТС, 86).

Владимир—шаҳар. РСФСР, Владимир областининг маркази. Клязьма дарёсининг чап соҳилида. Владимир шаҳри 1108 йилда князь Владимир Всеволодович Маномах (1053—1125) томонидан Ростов—Суздаль Русини ҳимоя қилиш қўрғони сифатида барпо этилган. Ана шунга кўра Владимир номи билан юритилади.

Вобкент—қишлоқ. Бухоро областида. Вобкент районининг маъмурий маркази. Уғуз шеваларида **воб ёки вахоб** сўзи «бўз ер, қуруқ ер» деган маънони билдиради. Бинобарин, Вобкент «бўздаги, қўриқдаги қишлоқ».

Водил—қишлоқ. Фарғона области, Фарғона райониди. Топонимнинг этимологияси аниқ эмас. Халқ орасида бу ном турлича изоҳланади. Кўплар «очиқ кўнгил» (водил) деб ифодаласа, баъзилар Водил «кўнгилни хуш қиладиган, кўнгилни очадиган» деган маънода дейишади.

Илмий тадқиқотларда арабча **водий** сўзи билан боғлайдилар. Водил балки Бодил сўзи билан боғлиқдир. Бодил арабча «қир, текислик, чўл» деган маънода.

Волга—дарё. РСФСРда, Каспий денгизга қуйилади. Волга топоними ҳақида турли фаразлар мавжуд. Баъзилар **иволга** (зарғалдоқ) номли қуш билан боғласа, баъзилар **волк** «бўри» номи билан алоқадор, деган фикрни билдиради. В. А. Никоновнинг фикрича, булар-

нинг ҳаммаси афсона холос. Энг диққатга сазовор бўлганлари қуйидагилар: 1. Волга славян тилидаги **влага**, русча **волога**, яъни «зах, ҳўл» деган маънодадир (Т. Ильинский, М. Фасмер). 2. Эстон тилидаги **валге** «оқ, ёрқин, ёруғ» сўзи орқали вужудга келган. 3. Айрим тадқиқотчилар ҳинди-европа тиллари асосида «тинч оқар сув» деб изоҳлайди (В. А. Никонов, КТС, 87). Туркий халқлар Волгани **итил**, **идил** деб юритганлар. Мордвинлар **Ра**, марийлар **Йўл** деб атаган. Булар «дарё» деган маънони беради.

Волгоград — шаҳар. РСФСР, Волгоград областининг маркази. Волга дарёсининг қуйи оқимида жойлашган. Топоним дарё номи асосида вужудга келган. 1589 йилда асос солинган ва Царицин деб аталган. Царицин туркий **Сариғшин**, яъни «сариқ сув» маъносидадир. Волгоград топоними таркибидаги **град** эски славян тилидаги город «шаҳар» деганидир. **Волгоград** «Волга бўйидаги шаҳар» демак.

Воркута—шаҳар. РСФСР, Коми АССРда. Воркута топоними Коми АССР ва Архангельск областидан оқувчи дарё номи асосида вужудга келган. **Воркута** ненецча **варк** «айиқ» сўзидан ясалган.

Воронеж—шаҳар. РСФСР, Воронеж области маркази. Тамбов, Липецк ва Воронеж областларидан оқадиган Доннинг чап ирмоғи — Воронеж дарёси бўйида жойлашганлиги сабабли дарё номи билан аталган.

VIII асрларда Воронежда, Воронеж бўйида деб келишиқ қўшимчалари билан ифодаланган. Дарё номини **ворона** «қарға» сўзи билан боғлайдилар. Бу унча ишончли эмас.

Воскресенск—шаҳар. РСФСР, Москва областида. Топоним Истра қишлоғи атрофида черков қурилиши билан (1656 й.) пайдо бўлган. Шундан сўнг бу ерда диний маросимлар ўтказила бошлаган. Шунинг учун черков байрами шарафига **Воскресенск** деб аталган. Бундай номланиш ўзбек тили учун ҳам характерлидир Масалан, **Жума**, **Жумабозор** ва ҳ. к.

Вятка — дарё. Кама дарёсининг ўнг ирмоғи. Киров области ва Татаристон АССРда. Бу номни вяд (вад) этноними билан боғлаб изоҳлайдилар, масалан, Вятка «вядлар дарёси» демакдир. (В. А. Никонов, КТС, 92). С. Б. Веселовскийнинг ёзишича Вятка сўзининг қуйидаги маънолари бор:

1. Тўп, оломон, ола-говур (смоленск шевасида). 2. Экин майдони, баланд ер, кузги ер (рязань шевасида) (С. Б. Веселовский, 75).

— Г —

Гавр қалъа—бу номдаги қалъа харобалари бир неча жойда учрайди. Жумладан, Туркменистон ССР Мари шаҳрининг харобалари, Амударёнинг ўнг қирғоғидаги Султон Вайс тоғининг этаги, Қорақалпоғистон АССР Беруний райони, Туркменистон ССР, Тошовуз области Черманёб каналининг қуйи қисмида. Гавр форсча «оташпараст» демакдир. Ислом дини тарқалгунча Ўрта Осиё аҳолиси оташпарастлар (зардуштийлик) динига эътиқод қилганлар ва уларни «гавр» ёки «муғ» деб атаганлар. Улар яшаган қўрғонлар **Гавр Қалъа** ёки «Гаврлар қалъаси» деб юритилган.

Газа—қишлоқ. Сурхондарё области, Бойсун районида. Топоним асосида географик термин ётади. **Газа** «тоғ тепаси, тоғ ёнбағри» деган маънода. **Газа** «тоғ ёнидаги қишлоқ» демакдир. Газа сўзининг арабча «қўрғон» маъноси ҳам бор.

Газарак—қишлоқ. Сурхондарё области, Сариосиё районида. Газарак тожикча **гузар** сўзи билан алоқадор бўлиб, «кичик кечув» деган маънони билдиради. **Гуз ар**—ўтиш жойи;—**а к** кичрайтириш аффикси.

Газли—шаҳар. Бухоро области, Ромитон районида. Газли 1958 йилда Иттифоқ аҳамиятига эга йирик газ конларининг топилиши муносабати билан вужудга келди. Топоним **газ + ли** шаклида ясалган.

Галабек—қишлоқ. Самарқанд области, Хатирчи районида. Галабек топоними «гала, жам, қишлоқ, овул» деган маънода. **Галабек** «беклар галаси ёки беклар қишлоғи» демак. Самарқанд районидаги Галаботир топоними ҳам шу сўз билан алоқадор.

Галагузар—қишлоқ. Сурхондарё области, Шеробод районида. Галагузар «Кечувдаги қишлоқ, ўтиш жойидаги овул» деган маънони билдиради.

Галаосиё—қишлоқ. Бухоро области, Бухоро районида. **Галаосиё**—**гала** «қишлоқ», **осиё** «тегирмон» сўзларидан ташкил топган, «тегирмонли қишлоқ» деган маънони англатади. **Галатегирмон** қишлоғи (Самарқанд область) номи ҳам худди шу маънодадир.

Гандимиён—қишлоқ. Хоразм области, Хива районида. Жиззах областида, Жиззах районида Гандимтош қишлоғи бор.

Айрим топонимистлар **Гандимиённи** форсча «к а н д у м» (буғдой) билан боғлайдилар. Аммо бу изоҳ унча ишончли эмас. Чунки Қашқадарёдаги Гандасой, Сурхондарёдаги Гандарбулоқ, Афғонистондаги Гандамак каби қатор топонимлар **буғдой** сўзи билан алоқадор эмас.

Бизнингча «ганди» қабила номи бўлса керак. **Миён** сўзи эрон топонимиясида ҳозир ҳам «қишлоқ» маъносида қўлланилади. **Гандимиён** «гандилар қишлоғи» демакдир.

Ганжа — шаҳар. Озарбайжон ССР. Кировобод шаҳрида. 1804 йилгача ва 1918 йилдан 1935 йилгача шундай аталган. Ганжа «хазина — бирор нарсага бой жой» демакдир.

Геленжик—шаҳар. РСФСР, Краснодар ўлкасида. Қора денгизнинг Геленжик қўлтиқчаси соҳилида. Топонимни кўпчилик ҳолда туркча «келинчак» деб изоҳлайдилар. Аммо бу таъриф ишончли эмас.

В. А. Никоновнинг таъкидлашича, топоним араб сайёҳлари томонидан номланган бўлиб, **Хеленж** (дарахт номини билдирувчи) сўзи асосида вужудга келган (КТС, 100).

Гилямбоп—қишлоқ. Сурхондарё области, Шеробод ва Термиз районлари территориясида учрайди. Топонимни гилям сўзи билан боғлаб «гилямбоп» экан-деган этимологияси афсонадир. Аслида бу топоним этник ном билан боғлиқ. Эрон халқларига мансуб **гел** қабиласи яшаган жойлар **гилон** деб аталган. Гел қабиласи араб истилосидан кейин ярим мустақил ҳолда яшаган.

Шундай қилиб, топоним **гел** — қабила номи **он** — қўшимча. **Боп**—арабча «дарвоза» деган маънони беради. Гилямбоп ёки Гилямбоп «гилонлар дарвозаси, гилонлар қишлоғи»дир.

Гирдиқўрғон — қишлоқ. Самарқанд области, Пастдаргом районида.

Топоним форсча **гирд** «думалоқ, айлана» ва **қўрғон** «қишлоқ» сўзларидан ясалган бўлиб «айлана қишлоқ, атрофи ўралган қишлоқ» деган маънони англатади.

Говхона—қишлоқ. Фарғона областининг Боғдод районида. Топонимни тожик тили асосида икки қисмга бўлиб изоҳлайдилар, яъни **гов** «сигир», **хона** — «жой». Бу топонимнинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган «халқ этимологияси»дир. Аслида номнинг биринчи қисми **об** сўзининг фонетик вариантыдир. **Говхона** «сув сақлагич ёки сув омбори» деган маънони билдиради. Туркменистонда бу термин **ховдан** шаклида қўлланилади. Қашқадарё областидаги **Говхона**, **Говхонсой** топонимлари ҳам шу сўз билан алоқадор.

Гомель—шаҳар. Белоруссия ССР, Гомель областининг маркази. Шаҳар номи илк бор ёзма манбаларда **Гомь**, **Гомье** шаклида учрайди. Топоним словян тилларидаги **Хом**, **Хомила** «тепалик» сўзи билан алоқадор. Гомель «тепаликдаги жой» маъносидадир. (В. А. Никонов, КТС, 106).

Гори—шаҳар. Грузия ССР. Қатта Лнахви ва Кура дарёларининг қўшилиш жойида. Шаҳар ўрта асрларда **Тонти** деб аталган, грузинча маъноси «баланд қоя» деган сўз. **Гори** грузин тилида «тоғ». Демак, **гори** «тоғдаги шаҳар»дир.

Горно-Алтайск—шаҳар. РСФСР Олтой ўлкасидаги Тоғли Олтой автоном областининг маркази. Олтой тоғларининг этакларида, Майма дарёси бўйида. 1922 йилда **Ойрат** шаҳри ўрнида барпо этилган, 1932 йилгача **Улала**, кейинчалик 1948 йилгача **Ойрат-тура**—«ойратлар шаҳри» деб номланган. Ойрат монголча «камбагал» деган маънони билдиради.

Городец — шаҳар. РСФСР, Горький областида. Волга дарёси бўйида жойлашган пристань. Топоним русча **город** — «шаҳар» сўзи асосида ясалган.— ец қўшимчаси қадимги рус тилида ва умуман топонимияда кичрайтиш, кичиклик маъносини ифодалаш учун қўлланилади. **Городец** «шаҳарча, кичкина шаҳар» демак.

Горький—шаҳар. РСФСРда, Горький областининг маркази. Волга ва Ока дарёсининг қўшилиш жойида. Шаҳарга 1221 йилда Владимир князи Юрий Всеволодович асос солган. 1932 йилгача Нижний Новгород деб аталган. Шаҳар Новгороддан пастда дарё оқимининг қуйи қисмида жойлашганлиги учун «Қуйи Новгород» деб аталган. Шаҳар чувашлар томонидан **Чулхула** «тош шаҳри» марийлар тилида **Угарман** «янги қўрғон» деб аталиб келган. 1932 йилда шу шаҳарда туғил-

ган М. Горькийнинг адабий фаолиятига 40 йил тўлиши муносабати билан унга Горький номи берилган.

Гродно—шаҳар. БССР, Гродно областининг маркази. Неман дарёсидаги пристань. Шаҳар биринчи марта 1128 йилда рус солномаларида **Городини** шаклида тилга олинади. Топоним «атрофи ўралган, мустаҳкамланган шаҳар» деган маънода.

Грозний—шаҳар. Чечен-Ингушия АССР пойтахти. Сунжа дарёси (Терекнинг ирмоғи) водийсида. Шаҳар 1818 йилда руслар томонидан қурилган қўрғон ўрнида бунёд этилган. Россия-Туркия уруши даврида қалъани душман учун «даҳшатли, мустаҳкам» деган мазмунда **Грозний** деб атаганлар.

Грузия—Грузия Совет Социалистик Республикаси. 1921 йил 25 февралда ташкил топган. Эрамиздан олдинги биринчи минг йилликда Грузиянинг ғарбий қисми **колхи** халқи номи билан **Колхида** деб юритилган. 4—3 асрларда **Иберия** ёки **Картли** подшолиги ташкил топган. Бу территорияда яшаган халқ ўзларини **картвели** деб атайди. Улар яшаган территория **Сакартвело** дейилган. Грузия номи бошқа халқлар томонидан берилган. Жумладан, бу ердаги халқларни арманлар **враци**, эронликлар **вркан** (гурди), араблар **журз**, турклар **гурж**, руслар **грузин** деб атайди.

Ҳозирги Грузия ерларида қадимдан яшаган халқлар шу ном билан аталган. Шундай қилиб, Грузия топоними этник ном асосида вужудга келган.

Грязи—шаҳар. РСФСР, Липецк областида. Топоним рус шеваларига мансуб бўлган сўз асосида вужудга келган бўлиб, «ботқоқ, чўкинди» деган маъноларда.

Гузар—қишлоқ. Фарғона, Андижон, Тошкент областларида. **Гузар** тожикча «ўтиш, кечиб ўтиладиган жой» деган сўз. Ўзбек тилида бир қанча маънода, жумладан, «маҳалла, квартал, обод, серқатнов, гавжум жой» деган маъноларни билдиради. Топоним сифатида ва номлар таркибида кўплаб учрайди.

Гуржиравот—қишлоқ. Самарқанд области, Иштихон районида. Топоним **гуржи** ёки грузин халқи номи билан боғлиқдир. **Ровот** «қўрғон» демак. Гуржиравот «грузинлар ёки гуржилар қўрғони»дир.

Гурлан—қишлоқ. Хоразм областида, Гурлан район маркази. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли

фикрлар бор. Баъзилар шундай изоҳлайди: «Бу ерга энг олдин кўр ва ланг (чўлоқ) киши келган эмиш. Аста-секин улар дарахт ўтқазиб, экин экиб, атрофни обод этган. Кейинчалик одамлар кўчиб келиб, бу ерни кўр ва ланг киши шарафига **Кўрланг ёки Гурланг** деб атаган эмиш.

Баъзиларнинг фикрича бу ер гуркираб яшнаб кетсин деб **Гурлан** деб аталган. Аммо бу изоҳларнинг ҳаммаси «халқ афсоналари» асосида вужудга келган. Топоним мўғулча **Курелен, Курен** «кўра, атрофи ўралган қишлоқ» сўзи асосида вужудга келган.

Гўримирон—қишлоқ. Наманган областининг Чуст районида. Топоним икки сўздан: **гўр** ва **мир** сўзларидан ташкил топган бўлиб, «Мирлар мозори» демак.

— Д —

Далварзин—қишлоқ. Андижон областининг Қўрғонтепа районида, Тошкент области, Бекобод районида ва республиканинг бошқа жойларида ҳам топоним сифатида учрайди. Далварзин тепа қишлоғидан топилган харобаларнинг кўрсатишича бу ерларда эрампдан олдинги II асрнинг бошларида ҳаёт қайнаган. Бу харобалар сўнгги бронза даврига мансуб турар жойлар бўлган. Шундай экан топонимнинг ўзи ҳам жуда қадимийдир. Ном икки қисмдан иборат бўлиб, **дал** (тали) «баландлик, тепалик» **вар** сўғдча «қўрғон, қалъа» демак. Далварзин—«тепадаги, юқоридаги қўрғон».

Далигузар—қишлоқ. Тошкент областининг Калинин районида. **Дал** (тал)—тепа, баланд; **гузар** «маҳалла» деган маънони билдиради. Далигузар «юқоридаги маҳалла» демак.

Дам—қишлоқ. Қашқадарё областининг Чироқчи районида, Сурхондарё областининг Жарқўрғон районида. Бу сўз топонимлар таркибида ҳам кўпга учрайди. Масалан, Самарқандда, **Дамча, Дамариқ, Жуйидам, Зарафшон водийсининг** бошқа жойларида **Дамиараб, Дамисарой** каби номлар ҳам шу сўз билан алоқадор: **Дам** асли географик термин бўлиб «ариқ, тўғон» маъноларида қўлланилади (С. Қораев, Луғат, 41).

Дамаччи—қишлоқ. Тошкент областининг Калинин районида.

Бу топоним ҳам дам термини билан алоқадор бўлиб «аччиқ ариқ» бўйидаги қишлоқ деган маънони англатади.

Дарбанд — шаҳар. Доғистон АССРда. Каспий денгизи соҳилида жойлашган. Бу сўзни икки қисмдан иборат деб талқин қиладилар. Масалан, тожикча **дар**—«эшик ёки дара», **банд**—мустаҳкам, берк, тугун». Дарбанд сўзи географик термин сифатида ҳам қўлланилади. У «икки тоғ орасидан, дарадан ўтган йўл» маъносини ифодалайди. Сурхондарё области, Бойсун районидаги Дарбанд қишлоғи номи ҳам шундай изоҳланади. Дарбанд сўзининг «чегара, қалъа, чегарадаги истехком» маънолари ҳам бор. Юқоридаги топонимларни худди шундай изоҳласак, ҳақиқатга анча яқин келади.

Дарбозақирсой—сой. Қашқадарё областининг Қосон районида. Дарбоза сўзи Урта Осиё халқларида қадимдан географик термин сифатида қўлланилади.

Бу термин «дарбоза, ўтиш жойи» деган маънони ифодалайди. Мазкур топоним ҳам сўзнинг шу маъноси билан алоқадордир. Тожикистон ССРдаги **Дарвоз** топоними ҳам худди ушбу сўз билан боғлиқдир.

Дардоқ—қишлоқ. Андижон областининг Қўрғонтепа районида. Дардоқ топоними ҳам **дар**—олд қўшимчаси орқали вужудга келган. Номнинг иккинчи қисми **дак, дах, дех** «қишлоқ» демақдир. Бинобарин, бу топоним «узоқдаги қишлоқ» деган маънони билдиради.

Даргоу—ирмоқ. Тожикистон ССРда. Панж дарёсига қўшилади. Даргоу топонимини қадимги эрон тиллари асосида изоҳлаш мумкин. Дарг—«узун» **оу** ёки **об** «сув». Даргоу «узун дарё, узун сув» деган маънода.

Дархон—қишлоқ. Андижон областининг Андижон районида; Тошкент областининг Калинин районида, Юқори Чирчиқда; Самарқанд областининг Норпой районида учрайди.

Бу сўз кўпгина топонимлар таркибида ҳам мавжуд. Масалан, **Озоддархон, Наймандархон, Пўлатдархон** (Самарқанд областида), **Тархонариқ, Жуйи Тархон** (Тошкент шаҳри) ва ҳ. к. Дархон ёки Тархон сўзи турк-мўғул тилларига мансуб бўлиб, бир қанча маънони ифодалайди: а) мансаб номи; б) солиқ ва тўловлардан озод қилинган киши; в) табаррук, дахлсиз мулк; г) ҳозирги мўғул тилида темирчи қабилар. Тархонлик XV асрда жуда ривожланган. Ундан феодаллар-

га имтиёз беришнинг бир йўли сифатида қараганлар. Тархонлар қўлида катта ҳокимият ва йирик ер-сувлар бўлган. Бу жойлар тархон номи билан юритилган. Тархон сўзи билан алоқадор бўлган топонимларнинг ареали жуда кенг бўлиб, мамлакатимизнинг бошқа жойларида ҳам, масалан, Пенза областида Тархон қишлоғи, Москва областида Тархон ботқоқлиги, Волганинг ўнг ирмоғи Тарханка, Мордва АССРда Тарханка қишлоғи ва бошқалар.

Дарғабоғи — қишлоқ. Бухоро областининг Қоракўл районида. Дарға мўғулча «бошлиқ, қўмондон» деган маънони билдиради. Дарғабоғи «қўмондонга, бошлиққа қарашли ер» демакдир.

Хева хонлигида дарға амалдорларга унвон сифатида берилган, «Кема бошлиғи» дарға деб юритилади. Ўзбекларнинг дарғали уруғи ҳам бор. Хоразм области Гурлан районидаги Дарғажам топоними ҳам шу сўз билан алоқадор.

Дарғом—Зарафшон дарёсидан чиқадиган қадимий канал, ариқ. Тарихий манбалар ариқнинг эрампиздан аввалги V—IV асрларда қазилганидан хабар беради. Клавдий Птолемей тузган картада (II аср) бу ариқ номи Дарғомоний шаклида тилга олинади. Топонимнинг биринчи компоненти дарг «узун» демак, иккинчи қисми—ом эса—об нинг ўзгарган шаклидир. Чунки «б» ва «м» товушларининг алмашиш ҳодисаси учраб туради. Бинобарин, Дарғом ёки Дарғоб «узун ёки катта сув» демакдир.

Даугава—дарё. Фарбий Двина дарёси. Латвия ССР территориясида шундай аталади. Латин тилида Даугава «серсув, кўп сувли» деган маънода. Даугава дарёси бўйидаги Даугавпилс шаҳрининг номи ҳам дарё номи асосида вужудга келган. Шаҳарга XIII асрда асос солинган. Топонимнинг иккинчи қисми пилс «шаҳар» деган маънони ифодалайди.

Дашқала — қишлоқ. Қозоғистон ССР. Манғишлоқ яриморотида. Айрим топонимистлар Дашқала ўғузча «даш (тош) қалъа» деб изоҳлайди. Аммо ўғузларда даш сўзининг «узоқ, йироқ» деган маъноси ҳам бор. Дашқала «йироқдаги қалъа» деган маънода бўлиши ҳам мумкин.

Дашт—қишлоқ. Қашқадарё областининг Қарши райони; Фарғона областининг Фарғона райони, Боғдод

райони; Андижон областининг Избоскан районларида. **Дашт** аслида географик термин бўлиб, «дала, овлоқ жой», Эронда эса «тошлоқ чўл» маъноларида ишлатилади. Ана шундай овлоқ, очиқ жойлардаги қишлоқлар **Дашт** деб юритилган. Баъзи ҳолларда бу сўз топоним таркибида ҳам учрайди: **Дашт маҳалла** (Андижон, Фарғона областларида), яъни «даштдаги маҳалла», **Дашт Ҳасан** (Фарғона области) «Ҳасан дашти» ва ҳ. қ.

Даштакиболо—қишлоқ. Самарқанд областининг Самарқанд районида. Топоним қуйидагича тузилган: **дашт** — **ак** кичрайтириш аффикси, яъни «кичик дашт» **боло** «тепа ёки юқори». Шундай экан, топоним «юқори ёки кун чиқишдаги дашт» деган маънони англатади.

Дашти қипчоқ — Сирдарёнинг қуйи оқими ва Балхаш кўлидан Днепр дарёсининг қуйи оқимларигача бўлган территориянинг XI—XIV асрлардаги номи. Дашти Қипчоқ терминини дастлаб Носир Хисрав (1003—1088) қўллаган, шундан бошлаб араб ва форс тилларидаги асарларда учрайди. В. В. Бартольднинг аниқлашича Дашти Қипчоқ аҳолиси Шарқ манбаларида **қипчоқлар**, рус солномаларида **половцлар**, Византия хроникаларида—**куманлар** деб юритилган. 1030 йилда Хоразмга қўшни бўлган. XIV асрнинг 60-йилларидан бошлаб шарқий Дашти Қипчоқ «ўзбеклар мамлакати», унинг аҳолиси **ўзбеклар** деб атала бошлади.

Даҳа—қишлоқ. Хоразм областининг Янгиариқ районида. Бу сўз Ўзбекистоннинг бошқа жойларида ҳам топонимлар таркибида кўплаб учрайди. **Даҳа** асли сўгдча—«қишлоқ» деган маънони билдиради. Ўрта Осиёда шаҳарларнинг бир бўлаги маъмурий бўлиниши ҳам шу ном билан юритилган. Туркистон Россияга қўшиб олинган, қишлоқ жойларда даҳа ўрнига «волость» таъсис этилган. Буни маҳаллий халқ **бўлис**, **бўлиш**, **вўлис** шаклида талаффуз қилган. Тошкент шаҳарида бир қанча даҳалар, жумладан, **Кўкча**, **Бешёғоч**, **Себзор**, **Шайхонтоҳур** каби даҳалар бўлган.

Даҳана—қишлоқ. Сурхондарё областининг Денов районида. **Даҳана** географик термин бўлиб, бир қатор маънони ифодалаш учун қўлланилади. Жумладан, дара оғзи, дарёнинг қуйилиш жойи, гор оғзи кабилар **даҳана** деб аталади. (Ҳ. Ҳасанов, Географик терминлар лугати, 81). «Ариқ ёки канал бошланадиган жой, яъни тўғонбоши ҳам **даҳана** дейилади» (С. Қораев, Луғат,

43). Шундай қилиб **даҳана** топоними «тўғон бошидаги ёки дара олдидаги қишлоқ» деган маънони англатади.

Даҳякота—қишлоқ. Наманган областининг Уйчи районида. Даҳяк термини диний мазмунга эга бўлганлиги сабабли унга «ота» сўзи қўшилган. Бундай ҳодиса топонимияда кўплаб учрайди. **Чўпонота**, **Зангиота** ёки **Усман бува** каби. **Даҳяк** (форсча ўндан бир)—вақф ерларидан олинган даромаднинг мадраса муллаваччаларига берилган қисмидир. Бу муллаваччалар **даҳякчилар** дейилган. Даҳяк олиш учун талабалар араб тили ва шариат қоидаларидан имтиҳон топширганлар. Даҳяк олган талабаларга мадрасани битиргандан кейин қози, имом, раис каби ловозимларни олиш ҳуқуқи берилган. Ана шундай мансабдорларга қарашли ер, айрим ҳолларда, уларнинг номига ушбу сўзни қўшиб айтиш билан бошқа ерлардан ажратилган.

Девонбеги—қишлоқ ҚҚАССР, Амударё районида. Девонбеги «девон (ҳукумат идораси) бошлиғи» демакдир. Урта асрларда солиқ йиғувчи муассаса бошлиғи, кейинчалик эса унга мамлакатнинг барча молия ишлари топширилган. Хева хонлигида девонбегилар кўп бўлган, улар элчилик, ясовулчилик ва бошқа ишларни бажарган. Маълум девонбегига қарашли ерлар унинг номи билан юритилган. Демак, қишлоқ номига лавозим номи асос бўлган.

Дегрез—қишлоқ. Бухоро областининг Навоий районида. Дегрез форс-тожик тилида «чўян буюмлар қуювчи уста» деган маънони билдиради. Дегрезлик ёки чўян қуювчилик касби Ўзбекистонда қадим замонлардан бери мавжуд бўлиб, уруш қуроли, ҳунармандчилик, қишлоқ хўжалик ва рўзгор буюмлари ясаганлар. Дегрезлик ҳунари билан шуғулланган касиблар илгари алоҳида маҳалла ёки гуруҳ бўлиб яшаганлар. Улар яшаган жой шу касб номи билан аталган. Тошкентдаги **Дегрез** маҳалласи ҳам шу сўз билан боғлиқ.

Дежнев бурни—Чукотка яриморли, Чукотка миллий округида. РСФСР, Магадан области. Осиёнинг энг шарқий нуқтаси. Биринчи марта 1648 йилда денгиздан айланиб ўтган рус казаги С. И. Дежнев шарафига шундай аталган. Бу ном билан бурун расмий равишда 1898 йилдан рус география жамияти томонидан атала бошланган.

Декдавон—қишлоқ. Бухоро областининг Ромитон районида. Топоним икки қисмдан—**деҳ** ёки **дек** «қишлоқ» ва **довон** «ўтиш жой» сўзларидан ташкил топган бўлиб, «ўтиладиган жойдаги, йўл устидаги қишлоқ» демакдир.

Денов—шаҳар. Сурхондарё областининг Денов районида. Қашқадарё областининг Уल्याнов, Қитоб районларидаги қишлоқлар ҳам шундай аталади. Денов тожикча **деҳ нав** «янги қишлоқ» демак. Туркменистон ССРдаги **Дейнау** посёлкаси номи ҳам айнан шу маънода бўлиб, топоним ташқи томонидан қисман фонетик ўзгаришга учраган.

Депелиқак—қишлоқ. ҚҚАССР, Тўрткўл районида. **Қоқ** сўзи географик термин бўлиб «кўл, шўр ер, ташландиқ ер» каби маънога эга. М. Кошғарий ҳам бу сўзни «қак—ёмғирдан пайдо бўлган кўл» (ДЛТ, II, 327) деб изоҳлайди. Топонимнинг биринчи қисми **депе** ёки **дапа** хоразм шеvasида «тепалик» деган маънони билдиради. Демак, **Депелиқак**—«тепалиги бор кўл».

Десна—дарё. РСФСР ва Украина ССРда. Днепрнинг чап ирмоғи. Смоленск—Москва қирларидаги ботқоқликдан бошланиб, Киев шаҳри ёнида Днепрга қуйилади. Десна сўзининг этимологияси ҳозиргача аниқ белгиланган эмас. Я. Разводовский, М. Фасмерлар славян тилларидаги **дес-ни** (ўнг томон) сўзини топоним билан алоқадор деб ҳисоблайдилар. А. И. Соболевскийнинг фикрича сўзнинг асосида «дар» термини бор.

Деҳқонбозор—қишлоқ. Хоразм областининг Хазорасп районида.

Топонимнинг «деҳқонлар бозори» этимологияси ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди. Аммо **деҳқон** терминининг анча қадимий эканлигини, унинг маъносида қатор семантик ўзгаришлар содир бўлганини эътиборга олсак, номни бошқача изоҳлаш лозимлигини сезамиз. **Деҳқон** сўзи Урта Осиё ва Эронда қадимдан маълум. У **деҳ** «қишлоқ» ва **қаон** «ҳақон» сўзларидан ясалган бўлиб, «қишлоқ ҳокими» маъносини англатган. Дастлаб жамоадан ажралиб чиққан ер эгалари, баъзан қишлоқ оқсоқоллари **деҳқон** дейилган. Буларнинг кўпчилиги кейинчалик йирик феодалларга айланган. XI—XII асрлардан кейин экин экувчи аҳолининг барчасини **деҳқон** деб атаганлар. Кейинги даврларда Хева хонлигида катта ер эгаларига ёлланиб ишловчи мардикор **деҳқон**

деб юритилган. Бинобарин, Деҳқонбозор топонимини «деҳқонлар бозори» эмас, балки «мардикор бозори» деб изоҳлаш ҳақиқатга анча яқин келади. Республикамининг бошқа жойларида учрайдиган Деҳқонобод типидagi топонимлар Улуғ Октябрь революциясидан кейин вужудга келган бўлиб, мазмун ва йўналиш жиҳатдан бутунлай янги характерга эгадир. Бундай номлар совет давридаги озод меҳнатнинг самарасини ифода этади.

Дзержинск—шаҳар. РСФСРнинг Горький областида; Украина ССРнинг Донецк областида; Белоруссия ССРнинг Минск областида. Иттифоқимизнинг бошқа жойларида ҳам кўплаб аҳоли пунктлари ва бошқа объектлар шу билан юритилади.

Горький областидаги Дзержинск шаҳри 1929 йилгача **Растяпино**, Донецк областида эса **Шчербиновка**, Минск областидаги **Қайдонова** номи билан юритилган.

Шундан кейин бу шаҳарлар Коммунистик партиянинг атоқли арбоби Ф. Э. Дзержинский (1877—1926) номига қўйилган.

Дмитров—шаҳар. РСФСР, Москва областида. Тарихий солномаларнинг хабар беришича шаҳарга XII асрнинг ўрталарида князь Юрий Долгорукий асос солган. У бу шаҳарнинг ўрнига келганида ўғил кўрганни хабар қиладилар. Шундан кейин ўғли Дмитрий (кейинчалик Владимир-Суздаль Русининг улуғ князи Всеволод III) шарафига бу жойда шаҳар қуришни топширган.

Днепр—дарё. СССРнинг Европа қисмида. Узунлиги ва ҳавзасининг майдони жиҳатидан иккинчи ўринда туради. Дарё украинча **Днепро**, белорусча **Дняпро**, қадимги юнон авторларида **Борисфен** деб аталган. Гидронимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Улардан энг кўп тарқалгани Мюлленгоф томонидан таклиф этилганидир. **Днепр** эронча (авестода воурустан) «кенг жой» демакдир.

Днепропетровск—шаҳар. РСФСР Днепропетровск областининг маркази. 1635 йилда Койдак қалъаси барпо қилинди. Кейинчалик Украинанинг Россияга қўшилиши муносабати билан 1786 йил Екатеринаслав (яъни Россия подшоси Екатерина II шарафига «Слава Екатерины маъносида») дея номланди. 1926 йилдан атоқли партия, совет арбоби Петровский Г. И. (1878—1958) ва дарё номи билан Днепропетровск деб атала бошланди.

Днестр—дарё. Украина ССР билан Молдавия ССР-дан оқади. Қисман иккала республика чегарасидан ўтиб Қора денгизга қуйилади. Қадимги юнон авторларида **Тирис** (Геродот), **Тирас** (Страбон) шаклида тилга олинади. Бу сўз скифлар тилида «тез, шошқин» деган маънога эга. А. И. Соболевский Днестр сўзини сармат тилларидаги *дану* «дарё» сўзи билан алоқадор деб ҳисоблайди. (Русский филологический вестник, 1910, № 3—4, 196).

Довут—қишлоқ. Хоразм областининг Қўшқўпир районида. Маҳаллий халқ афсонасига кўра бу ерда Ҳазрат Довуд дафн қилинган эмиш. Шу сабабли қишлоқ унинг номи билан **Довут** деб аталган. Қишлоқ яқинида Довутнинг қабри ҳам бор. Ҳақиқатан Довут (Библияда-Давид) тарихий шахс бўлиб, эрамиздан аввалги Х асрда Исроил ва Иудеяни бирлаштириб, ягона яҳудий давлатини тузган. Кейинчалик унинг ўғли Сулаймон (Библияда — Саломон) ҳукмронлик қилган. Диний китобларда, жумладан Библия ривоятларида ва Қуръонда худодан китоб олган пайғамбарлар сифатида талқин қилинади. Шу ривоятларга асосланиб руҳонийлар кўпгина жойларда уларнинг «мозори»ни вужудга келтирганлар. Шу тариқа Хоразмда ҳам Довутнинг қабри вужудга келган.

Додик—қишлоқ. Қашқадарё областининг Чироқчи районида. Қадимда Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлигида кишиларнинг арзини ҳокимга ҳамда унинг жавобини арз қилганларга етказувчи махсус амалдорлар бўлган. Улар **додхоҳ** деб аталган. Уларнинг арз сўрайдиган жойи **Додик** деб аталган. Шу тариқа маълум даҳаларда **додиклар** вужудга келган. Республикамининг бошқа жойларида ҳам Додик деб аталувчи қишлоқлар бор. **Додик** «қадимда арз сўраладиган» қишлоқдир.

Додхоҳ—қишлоқ. Бухоро областининг Бухоро районида. Топонимга амирликдаги мансаб ном асос бўлган. Додхоҳ маълум мансаб номи бўлиб, бир неча маънода қўлланилган: а) Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлигида қалъа бошлиғи, кўрбоши; б) Бухорода арзчилар шикоятини амирга етказиб жавобини шикоятчиларга билдирувчи амалдор; в) Қозихона ишлари устидан назорат қилиб турувчи амалдор, раиси калон. Қўқонда бундай кишилар **худайчи** (адъютант) деб ҳам юритилган.

Бундай амалдорларга қарашли ёки улар яшаган жойлар шу мансаб номи билан аталган.

Дон—дарё. СССРнинг Европа қисмида. Урта Россия қирларининг шарқий ёнбағридан бошланиб Азов денгизининг Таганрог қўлтиғига қуйилади.

Юнон авторларида дарё номи **Танаис** шаклида тилга олинади. Дон сўзи Эрон тилига мансуб бўлиб, «сув, дарё» деган маънони англатади. Бу сўз ҳозир ҳам осетин тилида қўлланилиб, худди шу маънода бир қатор гидронимлар ясаган.

Дорисой — қишлоқ. Бухоро областининг Навоий районида. Номнинг биринчи қисми кўпчилик айтганидек **дори** ёки **малҳам**, **даво** маъносида эмас, балки **дор(дур)** олд қўшимча бўлиб, бирор объектдан узоқда жойлашганини англатади. Демак, Дорисой «узоқдаги сув ёки сойдан узоқдаги қишлоқ»дир.

Доғистон — Автоном Совет Социалистик Республика, РСФСР таркибида. 1921 йил 20 январда ташкил топган. Бу ном, XVII асрда пайдо бўлган. Кўпчилик тадқиқотчилар ном туркий тилларга мансуб бўлиб «тоғлар ўлкаси» деган маънода, деб изоҳлайдилар.

С. П. Толстовнинг фикрича бу ном **дах** (дай) этноними билан алоқадор бўлиб, «дахлар ўлкаси, дахлар мамлакати» демакдир.

Фарғона областининг Киров районидаги ва Андижон областининг Балиқчи районидаги Доғистон номли қишлоқлар **доғистон** этноними билан боғлиқ. Бу ерларда доғистонлик кишиларнинг яшаганлиги натижасида топоним вужудга келган.

Драва — дарё. Дунайнинг ўнг ирмоғи. Антик авторларда Дравис. Кўпчилик тадқиқотчилар гидронимнинг этимологиясини ҳинд-европа тиллари асосида изоҳлайди: **дравис** санскритча «оқмоқ, чопмоқ» деган маънодадир (Ф. Бопп).

Дубна — шаҳар. РСФСР Москва областида, Волга дарёси соҳилида, Дубна дарёсининг қуйилиш ерида жойлашган. Шаҳар номи дарё номидан келиб чиққан. Дубна «**дуб**» сўзи асосида вужудга келган бўлиб, «**дуб** ўрмонидан оқадиган» деган маънодадир.

Дунай — дарё. Европада узунлиги жиҳатидан Волгадан кейин иккинчи ўринда турадиган дарё. Юнон авторларида **Истр**; немисларда **Донаи**; болгарларда **Дунав**; руминларда **Дунараа** каби формаларда учрайди.

Гидронимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар мавжуд. Айрим топонимистлар санскритча **дану** «оқим» сўзи билан алоқадор деб ҳисобласалар, баъзи олимлар эрон тили асосида изоҳлайди, яъни **Дану-ави** «қўйдай дарё» (А. И. Соболевский). Айтилган фикрларнинг ишончлироғи Эрон тилларидаги **дон** «дарё» сўзи билан алоқадорлигидир. Ҳақиқатан ҳам бу гидронимнинг изоҳини ҳинд-европа тилларидан изламоқ керак. Бу тарихий жиҳатдан ҳам ҳақиқатга яқиндир. Шундай қилиб, Дунай «дарё» маъносидадир.

Дуоба — қишлоқ. Сурхондарё областининг Шўрчи районида. Топоним тожик тилига хос бўлиб, **ду** «икки», **об** «сув» сўзларидан тузилган. **Дуоба** «икки сув» деган маънони билдиради. Икки ариқдан сув ичадиган ёки икки ариқ оралигида жойлашган қишлоқлар шундай деб аталади. Қашқадарё областидаги **Дуоб**, Сурхондарё областидаги **Дуобасой** топонимлари ҳам шу сўз билан алоқадордир.

Еттиасар — қалъа. Қозоғистон ССРнинг Қизилўрда областида.

Топонимнинг халқ орасидаги «етти асир ёки етти тутқин» этимологияси номнинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган. Топонимнинг иккинчи қисми қозоқ тилидаги **асар** «қўрғон» деган сўз. Бинобарин, **Еттиасар** «етти қўрғон» демакдир.

Душанба — шаҳар. Тожикистон ССРнинг пойтахти. 1929 йилгача шу ном билан юритилган. 1929 йилдан 1961 йилгача Сталинобод деб келинди. Тожик тилидаги **ду** «икки» ва **шанба** — «кун» сўзларидан ясалган. Ҳафтанинг биринчи кuni демакдир. Бу ерда ҳафтанинг биринчи кuni ўтказиладиган бозор муносабати билан **Душанба** деб номланган.

Дўрмон — қишлоқ номи сифатида республикамизнинг деярли барча областларида ва ҚҚАССРда учрайди.

Дўрмон ўзбек қабилаларидан бирининг номи бўлиб, улар тарқоқ ҳолда Зарафшон, Сурхондарёда, Тошкент воҳасида, қисман Хоразмда, Жанубий Тожикистоннинг бир қанча жойларида, шунингдек, Афғонистоннинг шимолида яшаганлар. Улар XVI—XVII асрларда Дашти Қипчоқдан кўчиб келганлар. Улар яшаган қишлоқлар **Дўрмон**, **Дўрмонча** каби номлар билан аталган. **Дўрмон** сўзи (мўғулча *дўрба*) «тўрт» деган маънони билдиради.

Евпатория — шаҳар. Украина ССР, Қрим областида. Қора денгиз соҳилида. Шаҳар эрамиздан аввалги VI—V асрларданоқ **Керкинитида** номи билан маълумдир.

Қадимги грек босқинчилари шаҳарни босиб олиб унга **Эвпатор** грекча «Олижаноб» деган ном берадилар. Баъзиларининг тахмин қилишича бу ном Боспор шоҳи Митридат Эвпатор (эрамиздан ав. 132—93 йиллар) ша-рафига шундай ном берилган. XIV асрда турклар **Гўзлов** номини қўйган. Руслар бунотўғри тушуниб **Козлов** деб талаффуз қилганлар (В. А. Никонов, КТС, 133).

Елабуга — шаҳар. Татаристон АССРда Қама дарёсидаги пристань. Ном татар тилидаги исм Алабуга «йўлбарс» сўзи билан алоқадор бўлиши мумкин. Чунки топонимияда ҳайвон номлари билан аталган жойлар кўплаб учрайди.

А. Игнатович топонимнинг ташқи кўринишига қараб **Ела** дарёси оққан ва **Буга** кўлига қуйилган. Шунинг учун **Елабуга** деб аталган деб изоҳлайди.

Елань — шаҳар. РСФСР, Волгоград областида. Шунингдек, СССРнинг Ғарбий ва Шарқий Европа қисмида жой номи сифатида кўплаб учрайди. Кўпчилик топонимистлар бу сўзни туркий тилларга хос деб ҳисоблайдилар. Баъзилар **алан** «дала, очиқлик, майдон» сўзи билан боғласа, баъзилар **илон** сўзи билан алоқадор деб ҳисоблайди. Э. Мурзаевнинг фикрича бу ном «яйлов, яйлоқ» деган маънони билдиради (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 77—78).

Елгава — шаҳар. Латвия ССРда. Шаҳар 1226 йилда Ливон ордени тарафдорлари томонидан босиб олинди, **Митава** деб аталади.

Митава — латишча «алмаштирмақ» сўзи асосида ясалиб, «савдо қилинадиган, айирбош қилинадиган жой» деган маънони билдиради. Кейинчалик шаҳар **Елгава** деб атала бошланди. **Елгава** фин-угор тиллари оиласига кирувчи ливлар тилида «шаҳар» деган маънони англатади.

Енисей — Сибирдаги дарё. Енисей Осиёда энг йирик дарёдир. Тува АССР, Хакасия автоном области ва Красноярск ўлкаси бўйлаб оқиб, Қара денгизнинг Енисей қўлига қуйилади. Дарё бўйида яшовчи кўпгина халқлар

уни **Хем ёки Улуғ-хем** «катта дарё» деб атайди. Енисей номи ҳам эвенкча **Иондесси** «катта дарё» демакдир. Айрим топонимистларнинг фикрича Енисей туркий тилларга хос бўлиб, «янги сув» деган маънода бўлиши мумкин. РСФСР Красноярск ўлкасидаги Енисейск шаҳри номи ҳам шу дарё номи билан алоқадор.

Ереван — шаҳар. Арманистон ССРнинг пойтахти, СССРнинг маъмурий, саноат, маданият ва илмий марказларидан бири. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Баъзиларнинг изоҳлашича шаҳарни хон **Реван** барпо этган, шунинг учун Ереван деб аталади. Айрим тадқиқотчилар номнинг илк шакли **Эрвандавон** бўлган дейдилар. У «Эрван I нинг мағлуб бўлган жойи» деган маънони берар эмиш. Археологик қазиларда топилган Урарту ёзувларидан маълум бўлишича эрамиздан аввалги 783 йилда ҳозирги Ереван ўрнида **Эревуни** қалъаси қурилган. Баъзи фикрларга кўра шаҳар номи шундан келиб чиққан. Бу сўз «бургут авлодлари» деган маънони англатади.

Есентуки — РСФСР, Ставрополь ўлкасидаги шаҳар. Кавказ минерал сувлари группасига кирувчи курорт. Шаҳар номи Есентуки дарёсининг номи асосида вужудга келган. Номни черкас тилидаги **есен** «кўникмоқ, ўрганмоқ, тукку жой, бурчак» сўзлари билан изоҳлайдилар.

Топонимнинг мўғулча **Есентук** «тўққиз байроқ» этимологияси ҳам бор.

Етимтоғ — Самарқанд областидаги қолдиқ тоғ. Нурута тоғидан шимоли-шарққа қараб борадиган текисликда. Бу номдаги тоғлар Бухоро областида ҳам бор.

Етимтоғ географик термин бўлиб, «бошқа тоғлардан ажралиб турган якка чўққи, тоғ» деган маънони беради. Қизилқумда **Етим-чўққи**, **Етимтов** каби номлар кўплаб учрайди.

Етикечув — қишлоқ. Сирдарё областининг Зомин районида. **Кечув** «сувнинг саёз, кечиб ўтиладиган жойи» ёки **Гузар** демакдир.

Етти сўзи бу ерда **еттита** кечув борлигини билдирмайди, балки уларнинг кўплигини англатади. Умуман, **етти** этнолингвистик термин бўлиб, кўплик, қудратлилик маъносини англатади. Қозогистон ССР даги **Еттисув** географик области номи ҳам «кўп сув, дарёси кўп» деган маънодадир. Толдиқўрғон областидаги **Еттижар** топоними ҳам шу сўз билан алоқадор.

— Ё —

Ёвариқ — қишлоқ. Тошкент областининг Калинин районида. Топонимга **Ёбу** (жобу) этноними асос бўлган.

Ёбулар ўзбеклар орасида унча катта бўлмаган уруғдир. **Ёвариқ** «ёбулар ариғи» деган маънода бўлиб, олдин ариқ номини англаган, кейинчалик шу ариқдан сув ичадиган қишлоқни ифодалаган.

Ёвмутжам — қишлоқ. ҚҚАССР Амударё районида. Топоним икки сўздан — **ёвмут** ва **жам** сўзларидан ясалган. Ёвмут туркман қабилаларидан бирининг номи. Ёвмутлар XIX—XX асрнинг бошларида Хоразм ҳамда Шимолий ва Ғарбий Туркменистонда яшаганлар. **Жом** сўзи «гўп, жамланмоқ» маъносини ифодалайди. Хоразмда ва Ғарбий Туркменистонда «қишлоқ, овул» сўзига тенг келадиган топонимик индикатордир. Демак, **Ёвмутжам** «ёвмутлар қишлоғи»дир.

Ёзёвон — қишлоқ. Фарғона области Охунбобоев районининг маъмурий маркази. Шунингдек, Фарғона водийсининг марказий қисмидаги чўл. Топонимнинг халқ орасидаги «ёзлик айвон, ёзи ёмон, иссиқ, ёзда қовун экилганлиги учун ёзлик жой дейилади» каби изоҳлари номнинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган. Аслида номнинг **ёз** (фасл) сўзи билан алоқаси йўқ.

Ёз ёки ёзи Маҳмуд Кошғарийнинг ёзишича «бўшлиқ, очиқлик, чўл» деган маънони билдиради (ДЛТ, I, 137). Топонимнинг иккинчи қисми **ёвон** (ёбон) «дашт, текислик» демакдир. Хоразм шеваларида **ёвон** ҳозир ҳам «қишлоқ, шаҳардан узоқ жой» маъносида қўлланилади. Шундай қилиб, **Ёзёвон** «текис, очиқ чўл, дашт» демакдир. Қишлоқ номи чўл номи асосида вужудга келган.

Ёйилма — қишлоқ. Фарғона областининг Фарғона районида. Бу номдаги қишлоқлар Риштон районида, бундан ташқари, Сурхондарё областининг Шўрчи районида, Жиззах областининг Зомин районида ҳам мавжуд. **Ёйилма** сўзи асли туркий тилларга хос бўлиб, «кенг» деган маънони билдиради. Айрим ўзбек шеваларида ҳозир ҳам **ёйлам**, **ёйилма** сўзи шу маънони ифодалаш учун қўлланилади.

Ём — қишлоқ. Жиззах областининг Зомин районида. **Ём** ёки **жом** мўғулча «йўл» деган маънони билдиради. Кейинчалик **ём** «чопарлар, йўловчилар от алмаштиради-

ган жой, бекат» деган мазмунда қўлланилган. **Ёмлар** XIII асрда пайдо бўлган.

Ём, жом, ёмчи каби қишлоқлар республикамизнинг бошқа областларида, масалан, Самарқанд, Қашқадарё, Бухорода ҳам учрайди.

Ёнариқ — қишлоқ. Тошкент областининг Калинин районида. Топоним «ариқ ёнидаги қишлоқ» ёки «ён томондаги (ғарб ёки шарқ томон) ариқдан сув ичадиган қишлоқ» деган маънони билдиради. ҚҚАССРдаги **Ёнбош қалъа** (Жонбош) топоними ҳам шу маънодадир.

Ёпбўйли — қишлоқ. Туркменистон ССРнинг Тошовуз областида. Топонимга **ёп** (ёб) сўзи асос бўлган. **Ёп** Хоразм воҳасида «канал, ариқ» маъносида қўлланиладиган гидронимик индикатор. Кўп тадқиқотчиларнинг фикрича эрон тилларидаги **об** «сув» сўзи билан алоқадор. А. М. Шчербак **ёп** термини хоразм тилига мансуб деб ҳисоблайди (А. М. Шчербак, Основные особенности южнохорезмского говора в сравнительном освещении, «Ўзбек диалектологиясидан материаллар», Тошкент, 1961, 76). Санскрит тилида *yava* сўзи «оқим, дарё» маъносини ифодалайди. *En* балки шу сўз билан алоқадордир.

Ёпбўйли топоними. «ёп бўйидан кўчиб келганлар» деган маънодадир. **Ёп** термини жуда кўплаб номлар таркибида учрайди: **Полвонёп, Соққолёп, Отаёп, Уйғурёп** ва ҳ. к.

Якутия — РСФСР таркибидаги Автоном Совет Социалистик Республикаси. 1922 йил 22 апрелда ташкил топган. Сибирининг шимоли-шарқида. Лаптевлар денгизи ва Шарқий Сибирь денгизи билан ўралган. Топонимга ўзларини **сах**а деб атайдиган **якут** халқи номи асос бўлган.

Якутлар эвенк тилида **еко** деб аталади. Руслар шу ном асосида **якут** деб атаган. -т мўғул тилида кўплик кўрсатувчи аффиксдир.

— Ж —

Жайранхона — қишлоқ. Сурхондарё областининг Термиз районида. Топоним «жайронни кўп, жайронлар яшайдиган ер» деган маънода. Жайрон кийикнинг бир тури. Қашқадарё области, Қитоб районидаги **Жайронхона** қишлоғи ҳам шу сўз билан алоқадор.

Жалойир — қишлоқ. Бундай қишлоқлар Фарғона, Сурхондарё, Тошкент областларида бор. **Жалойир** этник ном бўлиб, улар яшаган қишлоқлар шундай аталган. Жалойирлар турк-мўғул қабилаларининг аралашishi натижасида ташкил топган қурама қабилалари уюшмаси. Жалойирлар XII асрларда Онон ва Керулен дарёлари бўйларида ўрнашганлар. Жалойирнинг катта бир группаси XIII—XIV асрларда Оҳангарон водийси ва Хўжанда яшаган. Улар Амир Темурга тобе бўлган. 1376 йили Темур ҳукмронлигидан чиқиш учун улар қўзғолон кўтарган. Қўзғолон бостирилгач, улар турли томонларга тарқатиб юборилган. Уларнинг бир қисми Озарбайжон ва Ироққа кўчиб бориб, ўз давлатини барпо этган. Фарғонадаги **жалойирчек** топоними ҳам шу этноним билан боғлиқ.

Жамбул — шаҳар. Қозоғистон ССР, Жамбул области маркази. Талас дарёси бўйида. Шаҳар V асрдан **Тароз** ёки **Талас** номи билан машҳур бўлган. X—XII асрларда Қорахонийлар давлатининг пойтахти бўлган. Бу шаҳар 1936 йилгача **Авлиёота** деб аталган. Шаҳар машҳур қозоқ шоири Жамбул Жабаев (1846—1945) номига қўйилган.

Тошкент области, Янгийўл районида ҳам Жамбул номли қишлоқ бор.

Жамшид — қишлоқ. ҚҚАССР, Амударё районида. Афғонистон ва Эроннинг шимолий районлари ҳамда Туркменистон ССРда яшайдиган халқ номи. Уларнинг бир қисми 1844 йилда Хевага кўчиб келган. Орадан бир оз вақт ўтгач яна ўзлари яшайдиган Бодғис тоғлари этакларига қайтиб кетган. Аммо уларнинг излари топонимларда сақланиб қолган. Урал дарёсининг эски номи ҳам **Ёйиқ** бўлиб, «кенг» деган маънони англатган.

Жаникент — қадимий шаҳар. Орол денгизининг шимоли-шарқий қирғоғида, ҳозирги Қазалинск шаҳри яқинидадир. Шаҳар жуда бой ва қадимий тарихга эга бўлиб, ёзма манбаларда турли формаларда қайд этилади. Шаҳар номи араб манбаларида **Қарият ул-Ҳадиса** (янги шаҳарча), **Мадина т ул-Жадида** (янги шаҳар), форс-тожик ёдномаларида **Деҳинав** (янги қишлоқ) шаклида тилга олинади. Бу номлар шаҳарнинг туркий номининг айнан таржимасидир. Шаҳар IX—XIII аср ёдгорликларида Янгикент номи билан машҳур. **Жаникент** туркий тилларга хос сўз бўлиб, «янги шаҳар»

деган маънони билдиради. Шундай қилиб, жуз этноними «юзта уруғнинг бирлашмаси» эмас, балки «қабилла ёки қабиланинг тармоғи», маъносини билдиради.

Жар — қишлоқ. Қашқадарё областининг Чироқчи районида. Жар — асли географик термин бўлиб, тоғ этаги қияликларида, замини юмшоқ текисликларда кўплаб учрайдиган, оқар сувлар ерни ювиб кетиши натижасида ҳосил бўлган чуқурликлардир. Жар умуман «чуқурлик, пастлик» маъносини ҳам ифодалайди. Тошкентдаги **Жарариқ**, Жиззах области, Бахмал районидаги **Жарбулоқ**, Қозоғистон ССР, Толдиқўрғон областидаги **Жаркент** номи ҳам шу сўз билан алоқадор.

Жданов — шаҳар. Украина ССР, Донецк областида, Азов денгизи соҳилида жойлашган. Кальмиус дарёси бўйида. Шаҳар 1779 йили барпо этилган бўлиб, **Мариуполь**, яъни Россия тахти вориси Павелнинг хотини Мария (**поль** қадимги грек тилида **полис** «шаҳар» демак) номи билан аталган. Шаҳар 1948 йилда Коммунистик партиянинг ва Совет ҳукуматининг кўзга кўринган арбоби А. А. Жданов (1896—1948) номига қўйилди. А. А. Жданов шу шаҳарда туғилган. Республикамизда жуда кўплаб колхоз ва совхозлар А. А. Жданов номи билан юритилади.

Жезқазған — шаҳар. Қозоғистон ССР, Қарағанда областида. **Қоракенгир** дарёси бўйида қурилган. **Қоракенгир** сув омбори яқинида. Бу ердан XVIII асрнинг охирида мис рудаси кони топилган. Кейинчалик бу жойлардан кўплаб рангли металллар қазиб олинган. Бу ердаги мис (жез) конлари туфайли шаҳар Жезқазған деб аталган.

Жигули — Волга дарёси ўрта оқимининг ўнг соҳилидаги қирлар. Бу ердан Волга дарёси айланиб тирсак ҳосил қилиб ўтади. Топонимнинг этимологияси турлича ҳал қилинади. Айрим тадқиқотчилар номни русча **жечь** «ёқмоқ» сўзи билан боғлаб «дарахтлар ёқиладиган жой» деб изоҳлайдилар (Даль). Баъзилар **жера** «сўкиш, ур-йиқит» деган маънода деб ҳисоблайди. Бу ерда гўё қочоқлар кўп бўлиб, улар сўкиш ва ур-йиқит билан ном қозongan эмиш. Ш. Э. Бахтиев **Жигули** топонимини татар тили заминида изоҳлайди. Унинг фикрича **Жигули** бурлақларнинг қадимги туркийча номидир (Ш. З. Бахтиев, К этимологии названия «Жигули» и некоторых тер-

минов судоходства тюркоязычного происхождения», «Советская тюркология», Баку, 1974, № 2, 62—65).

Жиззах — шаҳар. Жиззах областининг маъмурий маркази. Сангзор дарёси бўйида. Урта Осиёдаги энг қадимий шаҳарлардан бири. Тарихий асарларда шаҳар **Дизак** номи билан аталади. **Диз** — «қалъа, истеҳком қўрғон»- **ак** кичиклик билдирувчи қўшимча. Демак, Жиззах «кичик қўрғон, истеҳком»дир.

Житомир — шаҳар. Украина ССР, Житомир областининг маркази. Тетерев дарёси (Днепр ирмоғи) соҳилида. Айрим тахминларга кўра, шаҳарга 884 йилда асос солинган. Тарихий солномаларда 1240 йилдан тилга олинади. Шаҳар уни барпо этган кишининг исми билан аталган бўлиши керак. Рус тилида **Житом** исми мавжуд бўлиб, унга **-и** эгалик қўшимчаси қўшилган (В. А. Никонов, КТС, 141).

Жомбой — қишлоқ. Самарқанд областининг Жомбой районида. Топонимнинг **жом ёки ём** «бекат, истеҳком» сўзи билан алоқаси йўқ. Е. Койчубаевнинг айтишича Жомбой номли топоним Қозоғистоннинг Гурьев областида ҳам бўлиб, этник ном асосида вужудга келган. Жомбой қозоқларнинг бир уруғи номи (Е. Койчубаев, КТС, 96).

Жондор — қишлоқ. Бухоро областининг Свердлов районида. Жондор сўзининг «тирик мавжудод, жонивор ҳамда ясовул бошлиғи» каби маънолари бор. Топонимлар таркибида **жондор** сўзини кўплаб учратиш мумкин. **Бозоржойжондор**, **Катта жондор** (Ромитон районида), Тожикистонда ҳам **жондор** қишлоғи бор. Топонимга сўзнинг кейинги мансаб, унвон маъноси асос бўлган бўлиши мумкин. Чунки жондорлар **қорахонийлар** ва **хоразмшоҳлар** даврида шурот (гвардия)да машҳур кишилардан ҳисобланган.

Жонобод — қишлоқ. Андижон областининг Избоскан районида ва Фарғона областининг Ўзбекистон районида. Номнинг «жон» сўзи билан алоқаси йўқ. **Жона ёки ёна** туркий тилларда **янги** сўзи бўлиб, **Жонобод** «янги обод» деган маънони билдиради.

Жувозхона — қишлоқ. Самарқанд областининг Пайариқ районида. Жувоз форсча сўз бўлиб, «ўғир» деган маънони билдиради. Урта Осиёда ёғ чиқарадиган дастгоҳ. Ўзбекистон қишлоқларида айрим йирик деҳқон хўжаликлари ўз эҳтиёжлари учун жувозхона қурган. Жу-

возхонада қўни-қўшнилар ҳам ҳақ тўлаб ёғ чиқариб олганлар. **Жувозхона** қишлоғида шундай ёғ чиқарувчи қорхона бўлган.

Жуз — қишлоқ. Самарқанд областининг Пастдаргом районида. Топоним этник ном асосида вужудга келган. **Жуз** — ўзбек қабила уюшмаларидан бири **Юз** нинг фонетик ўзгаришга учраган вариантидир.

Жуз ёки **Юз** терминининг келиб чиқиши тўғрисида турли қарашлар бор. В. В. Радлов **жуз** «юзта уруғнинг бирлашмаси, қабилалар иттифоқи» маъносида бўлса керак, деб ҳисоблайди (К вопросу об уйгурах, СПб., 1893, 117).

В. Григорев **жуз** араб тилида «тармоқ, бўлак, бирор нарсанинг қисми» маъноларини билдиради деб ёзади ва **жуз** терминини худди шу маънода бўлса керак, деб ҳисоблайди.

Жуковский — шаҳар. РСФСР, Москва областида. Москва-река дарёси бўйида. Шаҳар 1947 йилгача Стаханова посёлкаси деб аталган. 1947 йилдан бошлаб рус авиациясининг отахони, ҳозирги замон гидромеханика ва аэромеханикага асос солган Н. Е. Жуковский (1847—1921) номига қўйилган.

Жукопа — дарё. Волга дарёсининг ўнг ирмоғи. Топоним келиб чиқиши жиҳатдан балтика тилларига мансуб. **Жукопа** қадимги прусслар тилида **жукис** «балиқ», **апе** «дарё», яъни «балиқли дарё» деган маънони билдиради (М. Фасмер).

Жулфа — шаҳар. Озарбайжон ССР, Нахчиван АССР да. Аракс дарёсининг чап қирғоғида жойлашган. Топонимни турк тилларидаги **Жулф** «тўқимачи» сўзи билан боғлайдилар, яъни топонимга **жул** «ёпқи бостириқ, абзал» сўзи асос бўлган (К. Ф. Ган, 52). **Жулфа** «афзал ясайдиган, эгарчилар» маҳалласи демакдир. Эронда ҳам Аракс дарёсининг ўнг соҳилида **Жулфа** шаҳри бор.

Жумабозор — қишлоқ. Самарқанд областининг Самарқанд райони, Тошкент областининг Юқори Чирчиқ райони ва Бухоро областининг Қорақўл районларида. Бу ерда бозор жума куни бўлади. Шу муносабат билан қишлоқ **Жумабозор** деб аталган.

Жума арабча «жам бўлиш, тўпланиш» деган маънодадир.

Жумуртов — ҚҚАССРдаги тоғ. Амударёнинг чап қирғоғи бўйлаб шимоли-шарқий йўналиш бўйича жойлаш-

ган. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида ҳар хил фикрлар бор.

С. П. Толстой номни қадимги афсонавий қаҳрамон **Жовмард**, **Говмард** (ҳўкиз одам) номидан олинган деб ҳисоблайди. Қ. Абдимуратов бу номни туркий тиллардаги **Жумир**, **Юмир** «юмалоқ» сўзи билан боғлайди. Топонимнинг қадимги **Говмард**, **Жовмард** номи билан аталиши ишончли эмас, чунки биринчидан **Жумуртов** структурасига кўра туркий сўз. Иккинчидан, Хоразмийлар даврида тоғ **Чақраўғиз** деб аталган. Учинчидан, катта географик объектлар (тоғ, дарё, денгиз) нинг номи киши номи билан аталиши топонимияда учрамайдиган ҳодиса. Шундай экан, номнинг «юмалоқ тоғ» деган этимологияси ҳақиқатга яқин. Амударё районидаги шаҳар посёлкаси тоғ номи билан аталган.

Жўғи — қишлоқ. Самарқанд областининг Норпой районида. Қорақалпоғистон АССР Амударё районида ҳам **Жўғилар** деб аталувчи қишлоқ бор. Топоним **жўғи** этноними асосида вужудга келган. **Жўғи** «лўлиларнинг айрим ўзбек шеваларидаги номи». Ўрта Осиё лўлиларининг бир уруғи ҳам **жўғи** деб аталади.

Жўйбор — Бухоро шаҳрининг жануби-ғарбида жойлашган мавзе Аҳмадхон ҳукмронлигида (XI аср охири) бу жой обод бўлиб, шоҳона сарой қурилган. **Жуйбор** «ариқ бўйи» деган маънони билдиради.

Жўйи мўлиён — Бухоронинг шимол томонидаги қадимий ариқ. Топоним «**мўлиён** (маълум социал табақа) **лар ариғи**» деган маънони билдиради. Археологик текширишларга кўра **Жўйи мўлиён** бўйида бухорхудотлар, сомоний амирлар боғ-роғ ва саройлар қурдирган. Наршахий ва Рўдакий асарларида ҳам тилга олинди.

Жўйлангар — қишлоқ. Сирдарё областининг Янгиер районида. Топонимнинг иккинчи қисми **Лангар** Ўрта Осиёда кенг тарқалган термин. Эрон ва Афғонистонда ҳам қўлланилади. А. З. Розенфельднинг текширишича «бекат, тўхташ жой» деган маънони билдиради (А. З. Розенфельд, Название **Лянгар** в топонимике Таджикистана, Изв. ВГО, 1964. т. 72 вып. 6). Э. Мурзаев фикрича **Лангар** жанубий Синьцзянда «почта бекати, меҳмонхона» деган маънони билдиради. Баъзи жойларда хонақоҳ **лангар** деб аталган (Э. Мурзаев, Очерки, 28). **Жўйлангар** «бекат ёки қўрғон ариқ» демакдир.

Жўйи қўрчи — қишлоқ. Каттақўрғон яқинида. **Қўрчи** туркий сўз бўлиб, **қўр** (қурол) сўзи билан алоқадордир. М. Кошгарийнинг ёзишича **Қўриғ** «махсус ажратилган ва қўриқланадиган жой» (ДЛТ, I, 156). **Қўруғчи** «қўриқчи, соқчи» (ДЛТХ, III, 260) деган маъноларни билдиради. Умуман, **Жўйи қўрчи** топоними «қоровул ариғи» демакдир.

Жўн канал — Тошкент области Калинин районидаги канал.

Революциядан илгари қазилган қадимги каналлардан.

Текислик, узун қир, тепалик қирраси **Жўна** деб аталади (С. Қораев, Луғат, 56). Гидроним шу сўз билан алоқадор бўлиб, «текисликдаги канал» деган маънодадир.

Жўнсўз — қишлоқ. Тошкент областининг Оққўрғон районида. Топонимнинг «жўн сўз, тўри сўз, оддий сўз» деган этимологияси номнинг ташқи кўринишига қараб ўйлаб топилган. Аслида **жўнсўз** «жўйи сўза, яъни захириқ» маъносидадир. **Сўза** ёки **сиза** ҳозир ҳам кўпгина ўзбек шеваларида «шах сув» маъносини ифодалайди.

— 3 —

Загорск — шаҳар. Москва областида. 1930 йилгача шаҳар **Сергиев посади** деб аталган. Совет ҳокимияти йилларида ҳалок бўлган партия ходими В. М. Загорский-Лубоцкий (1883—1919) номи билан юритила бошланди.

Зайсан — кўл. Қозоғистон ССРнинг Семипалатинск ва Шарқий Қозоғистон областларида. Жанубий Олтой ва Тарбағатой тоғ тизмалари оралағида жойлашган. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида ҳар хил фикрлар бор. **Зойсан** қолмиқ тилида «сахий кўл» деган маънони билдиради. Айтишларича, 1650 йилда шу кўлдан тутилган балиқлар ёрдамида кўп киши ўлимдан қолган эмиш. Шу сабабли кўл «сахий кўл» деб аталган (В. А. Никонов, КТС, 143). Е. Қойчубаев топонимни олтой тилидаги **Захасун** ёки **Захсэн** «балиқ» сўзи билан боғлайди. (Е. Қойчубаев, КТС, 107). **Зайсан** шаҳрига кўл номи асос бўлган.

Закарпатье — Украина ССР таркибидаги область. 1946 йил 22 январда (Закарпат Украиниси Украина ССР

га қўшилганидан сўнг) ташкил топган. Украинанинг бошқа областларига нисбатан Карпат тоғларининг орқасида жойлашганлиги учун Закарпатье «Карпат орти» деб ном олган.

Зангиота — қишлоқ. Тошкент областининг Янгийўл районида. Топоним тарихий шахс номи билан аталган **Зангиота** (туғилган йили номаълум—1258 йил вафот этган) ўрта осиелик авлиё ёки подачиларнинг пири. Баъзи маълумотларга қараганда **Зангиота** Тошкентда туғилган ва яшаган. У ўта қора танли бўлганлиги учун уни **Занги** (занжи) «қора танли» дейишган.

Қабри Тошкентдан 16 километр жанубда. Кейинчалик маҳаллий руҳонийлар уни илоҳийлаштириб бир қанча жойда, масадан Андижон, Хоразм областларида ҳам **Зангиота** қабрини «яратганлар». Шу сабабли республикамизнинг бир қанча жойларида **Зангиота**, **Зангибобо** топонимлари учрайди.

Зарангори — қишлоқ. Бухоро областининг Ғиждувон районида.

Топонимнинг биринчи қисми **зар** «тилла» сўзи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. **Зар** аслида олд қўшимчаси **зи** рнинг ўзгарган формасидир. **Зир** «пастки, қуйи» деган маънони билдириб, ҳозир ҳам Ўрта Осие ва Эрон топонимиясида кўп ишлатилади (В. И. Савина, Словарь, 91).

Топонимнинг иккинчи қисми **ангор** — «пояси ўриб олинган дала» демакдир. **Зарангори** «дала пастдаги, дала четидаги қишлоқ» деган маънони англатади.

Зарафшон — дарё. Тожикистон ССР ва Ўзбекистон ССР дан оқиб ўтади.

Тарихий манбаларда **Политимет**, **Номиқ**, **Рудий Мосаф**, **Ҳарам ком**, **Руди жарғ**, **Сомжан**, **Водийуссуғд**, **Наҳрулбухоро**, **Дарёйи Куҳак** каби номлар билан тилга олинади. XVIII асрдан **Зарафшон** дея юритила бошланди.

Э. Мурзаевнинг ёзишича топонимнинг халқ орасидаги **зар** «олтин», **афшон** «сочувчи» (олтин сочувчи) этимологияси ҳақиқатга яқиндир. Чунки, дарё воҳани суғоришда ва деҳқончилик ишларида муҳим роль ўйнайди (Э. Мурзаев, Средняя Азия, 246).

Топонимнинг бу изоҳи унчалик ишончли эмас. Бухоро областидаги **Зарафшон** шаҳри дарё номи асосида вужудга келган.

Зарбанд — қишлоқ. Самарқанд областининг Хатирчи районида. Топоним **з а р ё к и з и р** олд қўшимчаси **б а н д** «тўғон иншоот» элементлари орқали ясалган.

З а р б а н д «тўғон пастидаги қишлоқ» деган маънони билдиради. Умуман, **з а р** қўшимчаси топонимияда кўп ишлатилади. Самарқанд областидаги **З а р г а р** тоғининг номи ҳам шу қўшимча билан боғлиқдир. Яъни, **З а р г а р** икки компонентдан тузилган бўлиб, номнинг иккинчи қисми **г а р ё к и ғ о р «т о ғ»** деган маънони билдиради. **Ғ а л ч а ё к и ғ а р ч и** «тоғлик» демакдир.

Шундай экан, **З а р г а р** «қуйидаги, пастдаги тоғ» демак.

Заргар — қишлоқ. Жиззах областининг Жиззах районида. Топонимга касб номи асос бўлган. **З а р г а р** — олтин, кумуш каби металллардан тақинчоқ, безак буюмлари ясовчи уста. Заргарлик билан шуғулланувчи устанинг яшайдиган қишлоғи шундай аталади. **З а р г а р**, **З а р г а р л и к** каби топонимлар Ўзбекистоннинг деярли барча областларида учрайди.

Заркент — қишлоқ. Тошкент областининг Юқори Чирчиқ районида. **З а р к е н т**, яъни «тилла чиқарувчи қишлоқ» деган этимологияси тўғри эмас. Топоним **з и р** олд қўшимчаси ёрдамида ясалган **З а р к е н т** «қуйи қишлоқ» демакдир.

Наманган областининг Янги Қўрғон районида, Фарғона областининг Қува районида ҳам **З а р к е н т** деб аталувчи қишлоқлар бор.

Зеленогорск — шаҳар. РСФСР, Ленинград области. Фин қўлтиғининг шимолий соҳилида. Шаҳар 1948 йилгача **Т е р и о к и** деб аталган, **Т е р и о к и** фин тилидаги **т о у р у** «тепалик», **й о к и** «дарё» сўзларидан ташкил топган бўлиб, «дарё бўйидаги тепалик» демакдир. **З е л е н о г о р о д** топонимига ҳам **т е п а** сўзи асос бўлган. Ном «яшил тепа» деган маънони билдиради.

Зеленодольск — шаҳар. Татаристон АССРда. Топоним русча «зелёная долина», яъни «яшил водий» деган маънони билдиради.

Зилупе — шаҳар. Латвия ССРда. Топоним РСФСР нинг Псков области ва Латвиядан оқадиган, Великая дарёсига қуйилувчи дарё номи асосида вужудга келган. **З и л у п е** латиш тилида бўлиб, **з и л е** — «кўк» ва **у п е** «дарё» сўзларидан ясалган ва у «кўк дарё» деган маънони беради (В. А. Никонов, КТС, 148).

Зирабулоқ — Самарқанд областининг Каттақўрғон районидаги қишлоқ ва тоғ. Халқ орасида номнинг **з а р б у л о қ** деган изоҳи кенг тарқалган.

З а р б у л о қ топоними **з и р** компоненти ёрдамида ясалиб, «қуйи булоқ, пастдаги булоқ» деган маънони билдиради.

Зиришайтон — қишлоқ. Хоразм областининг Хева районида. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Халқ уни «шайтон» сўзи билан боғлайди. Баъзилар топонимни **з и р г** «пиёз» билан алоқадор деб ҳисобласа, баъзи тадқиқотчилар Зирҳи шаҳидон «шаҳидлар қалқони» деб изоҳлайдилар (Ю. Жуманазаров). Топоним **з и р** олд қўшимчаси ёрдамида ясалган. Номнинг иккинчи компоненти ҳақиқатан ҳам шайтон эмас, шаҳидон, яъни шаҳидлар ёки «мозор» демакдир. Бинобарин, топонимни «қуйи мозор, мозордан қуйидаги» қишлоқ деб изоҳлаш мумкин.

З о в — Ўзбекистон ва Қирғизистонда кенг тарқалган топонимик термин.

З о в — тик қоя, жарлик, баъзан чуқур дара деган маънони билдиради.

Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё областларида, Қирғизистонда, шунингдек Эрон ва Афғонистонда жой номлари таркибида кўплаб учрайди. Масалан: **Кўкзов**, **Қизилзов**, **Қалъазов**, **Сарезов**, **Қулезов** каби номлар шу сўз ёрдамида ясалган.

Зодиён — қишлоқ. Фарғона областининг Риштон районида. **Зодиён** топоними асли **зоҳидон** бўлиб, **зоҳидлар** «тарки дунё қилган кишилар» маъносидадир (С. Қораев, Луғат, 57).

Зомин — қишлоқ. Жиззах области, Зомин районининг маъмурий маркази. Шаҳар қадимий шаҳарлардан бири бўлиб, тарихий асарларда **Сарсонда**, **Сусанда**, **Сабза** номлари билан юритилган. Унинг қачон қурилгани ва номнинг этимологияси номаълум. Қадимги араб географ-олимлари Ибн Хавқал, Муқаддасий (X аср) ларнинг берган маълумотига қараганда Зомин араблар келмасдан илгари ҳам бўлган ва ўз аҳамияти жиҳатидан энг йирик шаҳарлардан ҳисобланган.

Иброҳим ота—қишлоқ. Тошкент областининг Калинин районида. Ривоятларга кўра Иброҳим ота тарихий шахс бўлган. Уни Хўжа Аҳмад Яссавийнинг отаси дейишади.

Унинг мақбараси (XVII асрга оид) қурилган, қишлоқ шу ном билан аталади.

Идирқалъа—қишлоқ. Хоразм областининг Шовот районида. Топонимнинг биринчи қисми **идир** Хоразм шеваларига хос сўз бўлиб, «тартиб, тузук, яхши» деган маънони билдиради. Бу сўз ҳозир ҳам Урганч, Хева шеваларида қўлланилиб, **идирли** «тартибли» деган маънони билдиради. (Ўзбек шевалари луғати, Тошкент, 1971, 114).

Бинобарин, идирқалъа «тартибли, план асосида қурилган қалъа» демакдир.

Ийик—қишлоқ. Тошкент областининг Юқори Чирчиқ районида. Топоним асли туркий сўз асосида вужудга келган бўлиб, **-ий** ва **-ик** элементларидан тузилган.

Ий сўзи деярли барча туркий тилларда учрайди ва «чекка, қайрилиш, ёнбағир» деган маъноларни билдиради (Э. В. Севортян, *Этимологический словарь тюркских языков*, М, 1974, 330). **-ик** қўшимча. Демак, **Ийик** «ён бағирдаги, қайрилишдаги қишлоқ»дир.

Илатон—қишлоқ. Наманган областининг Учқўрғон районида. Топоним туркий тилларда мавжуд бўлган **Ил** ёки **эл** сўзи асосида ясалган. **Ил** сўзининг бир қанча маънолари бор, жумладан, «қабилалар иттифоқи, халқ, мамлакат ва ҳ. к.» (Э. А. Севортян, *Этимологический словарь*, 342—343).

Эски ўзбек тилида **ил** ўзагидан **илат** сўзи ҳам ясалган, бу «аҳоли, халқ» маъносини билдирган (А. Вамбери). Аммо **-он** қўшимчаси ўзбек тилига хос эмас. Балки эрон тилларига мансуб кишилар томонидан кейинчалик қўшилган бўлиши мумкин.

Илек—дарё. Қозоғистон ССР ва РСФСРнинг Оренбург областида. Урал дарёсининг чап ирмоғи. Гидронимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. В. А. Никонов гидронимини бошқирдча **имк** «ёввойи эчки» **йайлак** «яйлов» сўзи билан алоқадор бўлса керак, деб тахмин қилади (КТС, 153).

Ё. Қойчубаев, и л е к е л (шамол) сўзидан келиб чиққан ва «тез оқар» бўлиши мумкин деган фикрни билдиради (КТС, 108—109). Шунинг ҳам айтиш керакки, и л е к ёки и л а к турк ва татар тилларида «тинч, тиниқ» деган маънода ҳам қўлланилади (Э. А. Севортян, Этимологический словарь, 346). Шундай экан, гидронимни «тинч оқар, тиниқ» деб изоҳлаш ҳам мумкин.

И л ь м е н к ў л — кўл. ҚҚАССРнинг Мўйноқ районида. **И л м е н**—географик термин бўлиб, «тўқай» деган маънони беради (Э. Мурзаев, Очерки, 123). Ильменкўл «тўқайдаги кўл» демакдир. Кўлнинг географик характеристикаси ҳам номига мос келади. Кўл Тахтақайир қишлоғининг жануби-ғарб томонидаги ботқоқли тўқайзор орасида жойлашган.

Индигирка — дарё. Якутия АССРда. Бу дарё **Х а с т а х** ва **Т а р ғ и н-Ю р я х** дарёларининг қўшилишидан ҳосил бўлиб, Шарқий Сибирь денгизига қуйилади.

Ф. Қ. Комаров дарёга **и н д и г и р** этноними асос бўлган, деб ҳисоблайди (Ф. Қ. Комаров, Словарь русской транскрипции терминов и слов, встречающихся в географических названиях Якутской АССР, М., 1964, 41), «**ка** русча эгалик билдирувчи формант. Якут тилининг баъзи шеваларида дарё—**М у р у л э т** деб аталади.

Инилчиқ—Қирғизистон ССР, Марказий Тяншандаги водий музликлари. Инилчиқ дарёси чап irmoғи — Сарижазининг юқори қисми. Марказий Тяншанда Иналчиқтов номли тоғ ҳам бор.

Профессор Ҳ. Ҳасановнинг ёзишича **И н и л ч и қ** қирғиз хонлари ва шаҳзодаларнинг унвони (Ҳ. Ҳасанов, Ўрта Осиё жой номлари тарихидан, 48).

Инкерман—посёлка. Украина ССР, Қрим областида. Севастополь яқинида жойлашган. **И н к е р м а н**—туркий тиллардаги **е н и** «янги» «**к е р м е н**» «қалъа, қўрғон» сўзлари асосида ясалган бўлиб, «янги қўрғон» деган маънони билдиради (В. А. Никонов, КТС, 157).

Топонимнинг биринчи қисми **и н**—«ғор» сўзи билан алоқадор бўлиши ҳам мумкин. **К е р м а н**—«ғордаги қалъа» деган маънода бўлиши ҳам мумкин, деган тахминлар бор.

Иржар — шаҳар типидagi посёлка. Қозоғистон ССРнинг Чимкент областида.

Олдин топоним Романовский деб юритилган.

Топонимнинг «эр жар»—«ботир жар» этимологияси

товуш ўхшашлиги асосида келиб чиққан. Аслида **Ир-жар** «ир ёки эгри жар» демакдир.

Қозоғистон топонимиясида **ир** сўзи билан ясалган топонимлар кўплаб учрайди: **ирсу** (эгри сув), **Иртас** (эгри тоғ) ва бошқалар.

Иркутск—шаҳар. РСФСР, Иркутск областининг маркази. Иркут дарёсининг қуйиладиган жойида. 1661 йили кичик аҳоли пункти ташкил қилинган. Шаҳар шу пункт ўрнида қад кўтарган.

Топоним **Иркут** дарёсининг номи билан аталган. Дарё номи этник ном асосида вужудга келган деган фикрлар бор. Гидронимга VIII—IX асрларда Байкал бўйида яшаган **эрху** қабиласи номи асос бўлган дейишади. Э. Мурзаев гидронимга туркий тиллардаги **ир** «эгри» сўзи асос бўлган бўлиши мумкин, деган фикрни билдиради. (Э. Мурзаев, Очерки, 288).

Иртиш—дарё. Қозоғистон ССР, РСФСР Омск ва Тюмень областларидан оқади. Обь дарёсининг чап irmoғи. Хитойча **Эрзис**, мўғулча **Ирцис** деб юритилади. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. М. Қошғарийнинг ёзишича **иртиш** «ким тез ўтар» деган маънода қўлланилган (ДЛТ, I, 122).

В. Н. Попова гидронимни эрон тилларига хос **ир, ар** «сув» сўзи билан боғлайди (В. Н. Попова, Гидронимы Павлодарской области, Томск, 1966, АҚД, 19). Ир сўзидан Урта Осиёда жуда кўп сув номи ясалган. Номнинг иккинчи қисми В. Попованинг таъкидлашича кетча **сис, чис** «дарё» демакдир. **Иртиш** «тез оқар дарё» деган маънони билдиради.

Э. Мурзаев фикрича, Иртиш туркий тиллардаги—**ир** «эгри, қайрилма» сўзи билан ҳам алоқадор бўлиши мумкин. Чунки бу ўзак асосида ҳам жуда кўп ном ясалган: **Иргиз, Ирсу, Иркут, Иркўл** ва ҳ. к. (Э. Мурзаев, Очерки, 288).

Ирғоли—қишлоқ. Фарғона областининг Боғдод районида. **Ирға** ўрдаксимонлар оиласига кирувчи қуш. Ирға Урта Осиёнинг ҳамма жойида учрайди. Ирға сув ўсимликлари кўп кўлларда яшайди. Ирғоли топоними шу қуш номи билан боғлиқ бўлиши мумкин. Эҳтимол этник номдир.

Искандар—Тошкент областининг Бўстонлиқ районидagi шаҳар посёлкаси.

Искандар сўзи Урта Осиё топонимларида жуда кўп

учрайди. Кўпинча бу ном **Искандар Зулқарнай**, яъни Александр Македонский номи билан боғланади. Аммо ҳамма топонимлар ҳам унинг номи билан алоқадор эмас. С. Қораев **Искандар** (баланд, юқори) сўзи сўғд тилида мавжудлигини айтади ва **Искандаркўл** топонимини «юқори кўл» деб изоҳлайди. Шундай экан, мазкур топонимни ҳам «юқори қишлоқ» деб изоҳлаш мумкин.

Иссиқкўл — кўл. Қирғизистон ССРнинг шимоли-шарқий қисмида. Шимолий Тяншандаги оқмас кўл. С. Умурзақовнинг ёзишича, Иссиқкўл гидроними биринчи марта VII асрларга оид ёзма манбаларда учрайди (С. Умурзақов, Очерки по истории географических открытий и исследований Киргизии, Фрунзе, 1959, 33).

Кўпчилик тадқиқотчилар **Иссиқкўл** «иссиқ сувли кўл» деб изоҳлайдилар (А. Гумбольдт). Кўл қишда музламайди дейишади. Аммо Л. С. Бергнинг текширишича, кўлнинг суви бошқа кўллардан ҳеч қандай фарқ қилмайди. Номнинг иссиқ деб номланиши ҳақиқатга тўғри эмас. (Л. С. Берг, Избранные труды, т. III. М., 1960, 85, 102—103).

Қирғиз топонимисти Д. Исаев **Иссиқкўл** «ёқимли, чиройли кўл» деб таърифлайди.

Исфара—шаҳар. Тожикистон ССРнинг Ленинобод областида. Исфара дарёси бўйида. Туркистон тизмаси ён бағирларида жойлашган. Топонимнинг этимологияси ҳали тўла текширилган эмас. Бизнингча, топонимга *асп* «от» сўзи асос бўлган бўлиши мумкин. Бундай фонетик ўзгариш эрон тилларига хос бўлган сўзларда кўп учрайди. Масалан, **Исфакон**, «**Аспакон**» (ҳарбий лагерь маъносида). Бинобарин, **Исфара** «отлиқлар, сипоҳилар турадиган жой» бўлиши мумкин.

Ичон қалъа — Хоразм области Хева шаҳрида. Ўрта Осиёдаги йирик ва ноёб архитектура ёдгорлиги. Хеванинг ички қалъа қисми. Маълумки, Ўрта Осиё шаҳарлари уч қисмга бўлинган. **Арк** (ёки ички қалъа) **Робот** ва **Шаҳристон**. Хоразмда бу бўлиниш Ичон (ёки ички томон) қалъа ва **Дишон** (диш, тиш, «ташқари томон») қалъа кўрinishларга эга бўлган.

Ишим—дарё. Қозоғистон ССР ва РСФСР да. Иртининг чап irmoғи.

В. А. Никоновнинг ёзишича, Ишим гидроними туркий

тиллардаги **и ш и м**, **и ш м о қ** «бузмоқ, синдирмоқ» сўзи билан изоҳланиши тўғри эмас (В. А. Никонов, КТС, 164).

Топонимнинг **Ишим** формаси қозоқ тилидаги **Есил** номининг рус тилидаги талаффузи орқали ҳосил бўлган. **Е. Қойчубаев**нинг айтишича **Есил** «яшил, кўк» деган маънода (КТС, 87). Шундай экан, **Ишим** «яшил дарё» деб тушунмоқ керак. РСФСР Тюмень областларидаги **Ишим** шаҳри номи дарё номи асосида вужудга келган.

— К —

Кабарда-Балқария — РСФСР таркибидаги Автоном Совет Социалистик Республика. 1922 йил 16 январда ташкил топган. Катта Кавказнинг шимолий ёнбағрида ва унга ёндош Кабарда текислигида жойлашган.

Топоним **Кабардин** ва **Балқар** халқлари номи билан аталган. Кабарда этноними бу ерда улар яшайдиган жой номи билан аталган, чунки бу халқ ўзларини **а д и г е й л а р** деб атайди.

Кабоби—қишлоқ. Бухоро областининг Навоий районида. Топоним ташқи кўринишдан **ка б о б** (таом) сўзига ўхшаса ҳам, кабобга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Ном форсча **Кабуд** (кўк) ва **о б** (сув) сўзларидан тузилган. Кўк сув ном сифатида топонимияда кўп учрайди. Кўк сув «чуқур сув, дарё» деган маънони англатади. **Кабоб** шу сўзнинг тожикча айнан таржимасидир. Номнинг охириги элементи **и** бирор территория ёки гуруҳга мансубликни англатади. Шундай экан, топонимни «Кўк сув ариғи томонидан келганлар» деб тушунмоқ керак. Ғиждувон районида ҳам **Кабоби** номли қишлоқ бор.

Кавказ—Қора, Азов ва Каспий денгизи орасидаги территория. Бу жуда қадимий ном бўлиб, Геродот ва Эсхил асарларида ҳам тилга олинади. **Кавказ** номи скиф тилларидаги **Кроукасис** «оқ қорли» сўзи билан изоҳлайдилар (Плиний). М. Фасмернинг фикрича, ном готча **ҳ а у ҳ а с** «баландлик» сўзи билан алоқадор. Этимологияси аниқ эмас (Бу ҳақда тўлароқ маълумот олиш учун қаранг: В. А. Никонов, КТС, 166).

Кавказовул—қишлоқ. Тошкент областининг Тошкент районида. Бу ном таркибида **Кавказ** сўзи этник гурупани ифодалаб келган, яъни «кавказликлар, кавказдан

келганлар» деган маънони билдиради. Шундай экан, **Кавказовул** «кавказликлар овули» демакдир.

Казбек—тоғ. Грузия ССРда. Катта Кавказнинг ён тизмасидаги чўққи. Грузинлар тоғни **Мкинвари** «музли» деб атайди. Осетинлар эса **Урсхох** «оқ тоғ» дейдилар.

Шунингдек, унинг **Хрестциупп** «крестли чўққи» (унинг тепасида қадимий черков бор) деган номи ҳам бор. XIX аср бошларида тоғ ёнбағирларидаги рус қишлоқлари князь Казибекка қараган. Шундан кейин тоғни ҳам руслар Казибек номи билан атаган эмиш.

Калвак—қишлоқ. Наманган областининг Тўрақўрғон районида. Топонимнинг биринчи қисми форсча **калпи** ёки **калви** сўзидан. Бу сўз «тўхташ жойи, кўприк, дамба» каби маъноларга эгадир. **Ак**—форс тилида кичиклик қўшимчаси. Шундай экан, **Калвак** «кичик бекат ёки кичик кўприк» олдидаги қишлоқдир.

Калинин—шаҳар. РСФСР, Калинин областининг маркази. Тверца дарёсининг Волгага қуйилиш жойидаги дарё портида ўрнашган. Калинин шаҳри илгари **Тверь** деб аталган. **Тверь** «қўрғон, қалъа» демакдир.

1931 йилда Коммунистик партия ва Совет давлатининг арбоби М. И. Калинин (1875—1946) номига қўйилди.

Совет Иттифоқида, шу жумладан Ўзбекистонда жуда кўп жойнинг номи М. И. Калинин номи билан аталади.

Калининград—шаҳар. РСФСР Калининград областининг маркази. Преголя дарёсининг ҳар икки қирғоғида. Шаҳар олдин Шарқий Пруссиянинг маркази бўлиб турган ва **Кенигсберг**, яъни «қирол тоғи» деб аталган. 1946 йилдан М. И. Калинин номи билан атала бошланди.

Калтатой—қишлоқ. Жиззах областининг Бахмал районида. Бу сўз топоним сифатида республикамизнинг бошқа областларида, жумладан Қашқадарё, Сирдарёда ҳам учрайди.

Калтатой ўзбек уруғларидан бирининг номидир. Революциядан олдин **калтатойлар** Фарғона водийсида, Нурота ва Молгузар тоғларининг шимолий ёнбағрида, Зарафшон дарёсининг ўрта оқимида, Сурхон-Қоратоғ дарёларининг юқори ва ўрта оқимларида, Афғонистоннинг тоғли районларида яшаган.

Калуга—шаҳар. РСФСР Калуга области маркази. Ока дарёсининг чап соҳилида. Калуга дастлаб Литва

князи Ольгерд ёрликлариди тилга олинган. У Москва давлатининг жануби-ғарбий чегарасидаги қалъа, истехком сифатида вужудга келган.

Калуга топонимининг бир қанча этимологияси тавсия қилинган. Айрим тадқиқотчилар номни туркий **калингга** (тепалик, бурун) сўзи билан боғлайдилар (К. Менгес).

М. Веске номнинг бошқа бир изоҳини таклиф қилади, яъни у топонимни фин-угор тилларидаги **кулига** (Ўрмон ичидаги кимсасиз жой) сўзидан келиб чиққан деб изоҳлайди.

Н. М. Масловнинг фикрича, номнинг «ярим орол» деган изоҳи маъқулроқ. Айрим тадқиқотчилар ном русча **калуга** «ботқоқлик» сўзи билан боғлиқ дейди (В. А. Никонов, КТС, 17). Қадимги рус тилида **Калига** сўзи мавжуд бўлиб, «тўсиқ, ғов» (забор, ограда) деган маънони билдирган. Эҳтимол Калуга номи шу сўз билан боғлиқдир. Шаҳар энг олдин «тўсиқ, истехком» сифатида вужудга келган.

Кама—дарё. СССРнинг Европа қисмидан оқади. Волганинг чап irmoғи. Гидронимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Номни славян тилларидаги **ками** «тош» сўзи билан боғлайдилар. В. А. Никоновнинг фикрича, бу ҳақиқатга тўғри эмас.

Кама удмурт тилида **Кам** «дарё» деган сўз билан алоқадор. Бу сўз бошқа бир қанча тилларда ҳам шу маънода қўлланади.

Камар—қишлоқ. Сурхондарё областининг Жарқўрғон районида. Бу топонимга географик термин—**Камар** асос бўлган. **Камар** сўзининг бир қанча маъноси бор: ўпқон, сел ва сув тошқинларида ҳосил бўлган чуқурлик, анҳор ва кўл, дарёларнинг гирдобли жойи. **Камар** сўзи жуда катта территорияда қўлланилади ва унинг семантик доираси ҳам анча кенг. Э. Мурзаевнинг таъкидлашича, бу сўз «қирғоқ, тоғ ёнбағри, жарлик» каби маъноларга ҳам эга (Э. Мурзаев, Очерки, 203). **Камар** сўзи кўплаб топонимлар таркибида иштирок этади: **Катта Камар**, **Ер камар**, **Сар камар**, **Дав камар**, **От камар**, **Қуйи камар** ва ҳ. к.

Каменец — **Подольский** — шаҳар. Украина ССРнинг Хмельницкий областида. Шаҳар тарихий манбалардаги маълумотларга қараганда XI асрнинг охири, XII асрнинг бошларида вужудга келган. Топоним икки қисмдан ибо-

рат бўлиб, биринчи компонент—**камене́ц** славян тилидаги **камень** «тоғ, қоя, тош» сўзи билан алоқадор, **-ец** қўшимчаси бирор предметнинг мавжудлигини аңглатади. Демак, **Камене́ц** «тошли, қояли», деган маънодадир. **Подолия** текислик номи. **Камене́ц-Подольский** «тоғли, қояли» маъносидадир. Умуман, «камень» сўзи славян топонимиясида актив қатнашади. **Каменка, Камень, Камене́ц-Обь** каби номлар ҳам шу сўз билан алоқадордир.

Камонгарон—Самарқанд областининг Ургут районидаги сой. Топоним «Камон ясовчи усталар, яъни камонгарлар» деб изоҳланади (С. Қораев). Аммо бу сой номи эканлигини назарда тутсак (Сой Қирқтоғнинг шимолӣ ён бағридан бошланади. Шимолга 12 км чўзилган.) топонимнинг бу изоҳи унча тўғри келмайди. Номнинг биринчи қисми **Камон** эмас, **Ком** «сой, дарё» сўзи билан боғлиқ, яъни **Коми** ангарон деб изоҳлаш мумкин. Демак, Камонгарон сўзи «ком-дарё, сой», **ангор-экинзор, ўтлоқ** деган маънони билдиради.

Кампирровот—Андижон областида. Қорадарёга қурилган гидроиншоот.

Топоним икки қисмдан иборат, биринчи қисми **Кампир** жуда кўп ном таркибида учрайди. Бу сўзнинг аслида «кекса аёл» маъноси топонимлар таркибида унутилади. **Кампир** «эски» деган маънони ифодалайди. **Ровот** «қалъа, истехком, бекат» демак. **Кампирровот** «эски истехком, қалъа» деган маънони билдиради. Сурхондарё областида Шеробод районидаги **Кампиртепа** топоними ҳам шу маънода.

Кан—дарё. РСФСР Красноярск ўлкасида, Енисейнинг ўнг ирмоғи. Гидроним тунгус-манжурча **кан** «дарё, оқим» сўзи билан алоқадор. Э. Мурзаевнинг фикрича, бу сўз жуда катта территорияда қўлланилади ва турли вариантга эга корейсча **ган**, хитойча **цзян** «дарё» демак. Ҳиндистондаги **Ганг** дарёси номи ҳам шу сўз билан алоқадор. **Кан ўрмонли** дашт (Красноярск ўлкасида) номи дарё номи асосида вужудга келган. **Канск** шаҳри номига ҳам шу дарё номи асос бўлган.

Кандабулоқ—қишлоқ. Фарғона областининг Қува районида. **Канда** форсча сўз бўлиб, «ўймоқ, ковламоқ» маъносига эга. Кандабулоқ «ўйилган чуқур, козланган булоқ» дегани.

Булоққа яқин жойдаги қишлоқ гидроним орқали аталган. Наманган области, Чоркесар адирларида ҳам **Кандасой** топоними мавжуд.

Кандалакша—шаҳар. РСФСР, Мурманск областида. Оқ денгиз бўйидаги порт. Шаҳар XI асрдан бери маълум. Топоним карелча **канта лахши** сўзи асосида вужудга келган, бу «бурчакдаги қўлтиқ» деган маънони билдиради (Я. К. Горт. Заметка о названиях мест. В книге «Филологические разискания», т. I. Спб. 1876, 247).

Қўлтиқ ва қўриқхона номи шаҳар номи асосида вужудга келган.

Капа — қишлоқ. Фарғона области, Киров районида, бу сўз кўп номлар таркибида ва жой номи сифатида учрайди. **Капа** — чайла, турар-жой маъносига эгадир. Утмишда Урта Осиё, Қозоғистон, Сибирь халқларида кўп тарқалган.

Ўзбекистоннинг кўп жойида **Капа** сўзи ҳозир «қишлоқ, кичик овул» маъносини ифодалайди. Андижон области, Жалақудуқ районида ҳам **Капа** номи қишлоқ бор. Фарғонада **Капасарой**, **Капаянги** топонимлари ҳам шу сўз билан алоқадор.

Карелия—РСФСР таркибидаги Автоном Совет Социалистик Республика. 1920 йил 8 июнда Карелия меҳнат коммунаси (автоном область бирлашмаси) тузилиб, 1925 йил 25 июлда АССР ташкил топди. Топоним карел халқи номи билан аталади. **Карел** этноними айрим фикрларга кўра фин тилида бўлиб, «пода ёки подачи» деган маънони билдиради.

Карки—шаҳар. Туркманистон ССР Чоржўй областида. Амударёнинг чап соҳилида жойлашган.

Топоним қадимги ёзма манбаларда **Каркўҳ** шаклида учрайди.

Топонимнинг биринчи компоненти **кар** жуда кўп топонимлар таркибида учрайди. Э. Мурзаев бу сўзнинг ареали жуда катта эканлигини алоҳида қайд қилади (Э. Мурзаев, Очерки, 158). **Кар** ҳинд-европа тилларига мансуб бўлиб, «шаҳар, атрофи ўралган жой, уя» каби маъноларга эга.

Топонимнинг иккинчи қисми **ки** аслида **кўҳ** бўлиб «тоғ ёки тепа» маъносини ифодалайди.

Туркий халқлар талаффузида сўз охирида «ҳ» бўғиз товуши тушиб қолиш ҳодисаси учрайди. Шундай бўлгач,

карки сўзи «тепадаги, тоғдаги қишлоқ, баландликдаги истехком» маъносидадир.

Кармана—Бухоро областидаги шаҳар посёлкаси. Қадимги Кармана (ҳозирги Навоий) шаҳри ёнида. Қадимда бу шаҳар **Бодяйи Хурдан** деб аталган (Наршахий). **Кармана** номини **ки Армания** «Арманистонга ўхшаш, Армания монанд» деб изоҳлайдилар. (В. Бартольд). Аслида топоним туркча **карман** «қишлоқ» (қадимда шаҳар) сўзи орқали ясалган.

Карпат тоғлари — Урта Европанинг шарқий қисмидаги тоғ системаси. Бу ном эрамизнинг иккинчи асрларидан бошлаб ёзма манбаларда учрайди (Птолемей). Тоғ номини **Карпис** дарёси номи билан боғлайди. Оронимнинг **Карпи** этник номи билан алоқадор дегач изоҳи ҳам бор. Аниқроғи, ном фраки-иллирий тилларидаги **карпи** «қоя» сўзи билан алоқадор. Бу сўз ҳозир ҳам **карпе** шаклида албан тилида «қоя, чўққи» маъносини ифодалайди (В. А. Никонов, КТС, 180).

Каспий денгизи—Ер шаридаги энг катта денгиз — кўл. Гидроним эрамиздан олдинги V асрда тилга олинади (Геродот). Каспий денгизи турли номда аталиб келган. Масалан, **Гиркон** денгизи (жануби-шарқий соҳилидаги дарё номи билан) **Гуржи** денгизи (араблар грузинлар номи билан атаган), **Верканд** денгизи Б. Бартольднинг ёзишича, **варкани** «бўри» демакдир. **Хоразм** денгизи, **Қузғун** денгизи, **Оқ денгиз**, **Хуросон** денгизи, **Ҳазар** денгизи ва ҳ. к.

П. В. Жило «ер шаридаги биронта денгиз шунча номнинг ярмига ҳам эга бўла олмаган» дейди (П. В. Жило, О названиях Каспийского моря, Известия Ан УзССР. серия «геолого-географическая» № 4, 1960).

Ҳозирча Каспий денгизининг 70 га яқин номи аниқланган. Каспий номи эса Закавказьеда яшайдиган **Каспи** халқи номи асосида вужудга келган.

Кат—қишлоқ. ҚҚАССР Беруний райони марказининг қадимги номи. Қашқадарё области, Қарши районидаги қишлоқ.

Топоним Урта Осиё республикалари, Эрон ва Афғонистонда кенг тарқалган географик термин асосида вужудга келган. **Кент** М. Қошғарийнинг ёзишича кунчиқар томондаги ҳар бир шаҳарга айтилади (ДЛТ, 1, 327).

Бу сўз **кат**, **кент**, **кант**, **кан** каби бир қанча вариантларга эга. **Кат** сўзининг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар айтилган. В. И. Абаев сўзнинг этимологиясига кенгроқ тўхталиб **Кат**, **Ката**, **Кан** «қазимоқ, ўймоқ, уймоқ» сўзи билан алоқадор эканлигини таъкидлайди.

Қиёс қилинг: авестода **ката** «ўра, ер тўла», форс тилида **када**, **кад**, «уй», қадимги ҳинд тилида **кант-ха** «шаҳар девори», афғонча **кандай** «шаҳар квартали», уйғурча **кант** «шаҳар посёлкаси», сўғд тилида **кад**, **канд**, **кнт**, **кт** «шаҳар», яғноб тилида **кант** «шаҳар» ва ҳ. к. В. И. Абаевнинг фикрича бу сўз ҳинд-европа тиллар системасидан чиққан ҳамда туркий ва фин-угор тилларида ҳам кенг тарқалган (В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. I. М., 1958, 579).

Шундай қилиб топоним «қишлоқ, шаҳар» деган маънони билдиради. Хоразмнинг қадимги пойтахти ҳам **Кат** деб аталган. Хоразм области Хива районидаги **Катли** топоними ҳам «**Кат** шаҳридан келганлар» деган маънони англатади.

Каттақўрғон—Самарқанд областида. Зарафшон водийсининг текислик қисмида, Норпой каналининг чап соҳилида. Археологик қазилмалар шаҳарнинг қадимги бой маданиятидан дарак беради. 1908 йилда Б. Н. Кас-тольскийнинг ўтказган археологик қазилмалари вақтида **ассуария** (сопол тобутлар) топилди. Топоним **ката** ва **қўрғон** сўзларидан ташкил топган бўлиб, «катта шаҳар, катта қалъа» демакдир.

Э. Мурзаев **Катта** сўзини Эрон тилидаги **канта** (ўралган, қазилган) сўзи билан боғлайди. **Қўрғон** «тепалик» деган маънода бўлиб, **Каттақўрғон** «тепаликдаги шаҳар, тепадаги истехком» деган маънодадир (Э. Мурзаев, Средняя Азия, М.1957, 247).

Катунь—дарё. РСФСР, Олтой ўлкасида. Битск шаҳри яқинида, Бия дарёси билан қўшилиб Обь дарёсини ҳосил қилади.

Топонимнинг ташқи кўрнинишига қараб, туркий **хотин** сўзи билан изоҳлайдилар. Бу тўғри эмас.

Аслида **Катунь**, **Хатан** географик термин бўлиб, жуда кўп гидронимлар ясайди: **Хатан**—**бўлоқ** (Монголияда), **Хатунхе** (Хитойнинг шимоли-шарқида), **Катанца** (Қазир дарёсининг чап ирмоғи) ва ҳ. к.

Катун қадимги туркий тилларда «дарё» деган маънода қўлланган. Урхун—Енисей ёзма ёдгорликларида бу сўз худди шу маънода қўлланилган (Батманов И. А., Арагачи З. Б., Бабушкин Г. Ф., «Современная и древняя Енисейка», Фрунзе 1962).

Каунас—шаҳар. Литва ССРда. Нярис дарёси Нямунас дарёсига қуйиладиган жойда. Ёзма манбаларда биринчи марта XI асда учрайди. Шаҳар **Ковно** номи билан рус солномаларида тилга олинади. **Ковно** русча—«**Ковать**» сўзи (тақаламоқ, тақачи) орқали изоҳланиб «темирчилар шаҳри» дейилган. Баъзи тадқиқотчилар **гот** тилидаги **Хаунас** «пастки, қуйи ер» деган сўз билан боғлайдилар. **Каунас** литовча фамилия бўлиши мумкин деган тахминлар ҳам бор.

Кашира—шаҳар. РСФСР Москва областида. Ока дарёсининг баланд ўнг соҳилида. **Кашира** жанубий рус шеваларига хос бўлган **кашира** «мол қамаладиган жой, қўра» сўзи асосида вужудга келган. **Кашира** сўзи туркий **кўчар** «яйлов, мол ётадиган жой» сўзи билан алоқадор. В. А. Никоновнинг фикрича, рус шеваларига бу сўз туркий халқлардан ўтган (В. А. Никонов, КТС, 185).

Кемабоши—қишлоқ. Наманган областининг Норин райони. Топонимни «кеманинг бош томони, яъни бу жойлар шакл жиҳатидан кемага ўхшайди, қишлоқ уннинг бошида жойлашган» деган изоҳи тўғри эмас. **Кемабоши** «кема капитани» деган маънода бўлиб, маълум мансабни ифода этади. Айрим шеваларда бу дарға деб ҳам ифодаланади.

Келес—дарё. Асосан, Қозоғистон ССР Чимкент области ва қисман Ўзбекистоннинг Тошкент областида оқиб ўтади; Сирдарёнинг ўнг ирмоғи.

Е. Қойчубаев **Келес** гидронимини икки қисмдан **кели** (туркий тилда «тил» деган маънода) ва **с ёки су** (фонетик ўзгартишга учраган вариант) компонентларидан тузилган бўлиб, «тил сув» ёки «тилга ўхшаш дарё» маъносида деб изоҳлайди (Е. Қойчубаев, КТС, I, 132).

Н. А. Баскаковнинг фикрича, гидронимнинг биринчи компоненти **келе** барча туркий тиллардаги каби **қалъа** маъносини берса керак, деб ҳисоблайди (Н. А. Басканов, Алтайский язык, М., 1958, 41).

Тошкент областидаги **Келес** қишлоғининг номи дарё номи асосида вужудга келган.

Кемерово—шаҳар. РСФСР Кемерово областининг маркази. Томь дарёсининг ҳар иккала соҳилида ўрнашган. Шаҳар 1832 йилгача Шчегловск деб аталган. Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрича, топоним **Шчеглов** деган кишига қараган, шунинг учун унинг фамилияси билан аталган. Кемерово ҳам шу усулда киши номи асосида пайдо бўлган деб ҳисоблайдилар.

Э. Мурзаевнинг фикрича, Кемерово **камар**, яъни «қирғоқ, жар» деган маънони англатади (Э. В. Мурзаев, Словарь, 168).

Кемарости— қишлоқ. Тошкент областининг Бўстонлиқ райониди. Топоним географик термин **камар** орқали ясалган. **камар**—қирғоқ, жарлик, тик қоя қаби маъноларда қўлланилади. **Кемарости**—«қоя остидаги, пастдаги қишлоқ».

Кенагас—қишлоқ. Самарқанд областининг Ургут райониди. **Кенагас**—йирик ўзбек қабилалиридан бирининг номи. Улар Шаҳрисабз, Китоб, Бухоро, Фарғона водийси, Самарқанд уездиди ва Шимолий Афғонистонда яшаганлар. Кенагасларнинг Ўзбекистонга қачон келганлиги маълум эмас. Улар XVIII—XIX асрларда Бухоро хонлигининг сиёсий ҳаётида фаол қатнашганлар. Бу номдаги топонимлар Наманган области, Поп райониди ва Қорақалпоғистон АССРда ҳам бор.

Кентов—Қозоғистон ССР, Чимкент областидаги шаҳар. Қоратов тизмаси ёнбағирларида. Топонимни В. А. Никонов **кен** қозоқча «кенг» ва **тов** ёки «тоғ» сўзларидан ясалган бўлиб, «кенг тоғ» демакдир (В. А. Никонов, КТС, 187). Аммо С. Қораев топонимнинг биринчи қисми «кен» — қозоқча «кон» сўзининг фонетик варианты деб ҳисоблаб, номни «кон тсғ, ер ости бойликларига кон тоғ» деган маънода деб изоҳлайди (С. Қораев, Луғат, 65). Бу ҳақиқатга анча яқиндир.

Керайт—қишлоқ. Қашқадарё области, Ғузур райониди. Бу топонимга этник ном асос бўлган.

Керайт—ўзбек, қозоқ, қирғиз халқлари таркибига кирган қабилалардан бирининг номи. Улар X—XII асрларда Мўғулистондаги Онон ва Керулен дарёларининг юқори оқимида яшаганлар. Керайтларнинг бир қисми Чингиз қўшинлари таркибиди. Озарбайжоннинг жанубий районларига келиб ўрнашган Керайтларнинг катта бир қисми ўзбек халқи таркибига сингиб кетган. Керайт сўзининг маъноси ҳақида турли фикрлар бор. Ном-

нинг биринчи қисми кўп тадқиқотчиларнинг фикрича, қора деган маънони билдиради. Номнинг иккинчи қисми ҳар хил—одам, қўй, қарға маъноларида бўлса керак, деб тахмин қилинади.

Баъзи шеваларда керайит карит шаклида, масалан, Шимолий Хоразмда учрайди.

Керчь—шаҳар. Украина ССР, Қрим областида. Керчь бўғози соҳилида. Шаҳар эрамиздан аввалги IV асрда греклар колонияси бўлган ва **Пантикапейон** деб юритилган. А. И. Соболевскийнинг фикрича, **Пантикапейон** эронча панта—«йўл ва ап—сув», яъни «сув йўли, бўғоз» деган маънони ифодалайди (А. И. Соболевский, Русско-скифские этюды, Известия отделения Русского языка и словности № 26, 1923, 39—40).

Шаҳарнинг **Керчь** номи 1068 йилда рус солномаларида тилга олинади. А. И. Соболевскийнинг айтишича, **Керчь** шаҳарнинг қадимги номининг айнан таржимасидир. Славян тилида **кирки** «тамоқ, бўғоз, бўйин» каби маъноларга эга. Ж. Қоков **керчь** топонимини *черкас* этноними билан боғлайди.

Кесак—қишлоқ. Андижон области, Жалақудуқ районида. Топонимни **кесак** сўзи билан боғлайдилар. Аслида топонимнинг бу сўз билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Бу ном аслида сўғд тилидаги **кес** ёки **кеш** сўзи асосида вужудга келган. **Кес** атрофи девор билан ўралган жой, қалъа деган маънони англатади. **Ак** кичиклик билдирувчи аффикс. **Кесак** «кичик қалъа, кичик қишлоқ» демақдир. **Кесакли** (Бухоро области, Олат районида) топоними ҳам шу ном билан алоқадор.

Киев—шаҳар. Украина ССР пойтахти. Днепр дарёси бўйида. Археологик маълумотларга кўра Киев территориясида қўйи палеолит давридан бери одам яшаб келган. А. И. Соболевский «шаҳарнинг номи ўзидан кичик» деб жуда тўғри кўрсатган эди. Шаҳар ўрта асрларда **Самбатас** деб аталган. **Самбет** «кемалар тўпланадиган жой» деган маънони билдирган. Киев деб номланувчи жойлар Польша, Чехословакия территорияларида кўп учрайди. Баъзи тадқиқотчилар топонимни сарматча **киви** «тош» сўзининг бузилган формаси деб ҳисоблайди (**Татищев**), баъзилар уни **кий** «таёқ» сўзи билан боғлайди (А. И. Соболевский).

Киев сўзини кўпинча афсонавий **кий** исми билан алоқадор деб ҳисоблайдилар. **Кий** одамларни дарёдан

ўтказадиган кемачи бўлган эмиш (Т. Лер-Сплавинский. Еще раз о названии города Киев в сб. Проблемы современной филологии, М., 1965).

Кизляр—шаҳар. Доғистон АССР Терек дарёси дельтасида. Топоним кўпинча туркий тиллар асосида изоҳланади. Энг кўп тарқалган этимологияси **Қизлар** (қиз+лар).

В. А. Никоновнинг фикрича, топоним қизлар эмас, балки «**Қизил яр**»дир (В. А. Никонов, КТС, 190). Демак, **Кизляр** «қизил жар» деган маънода.

Кировобод—шаҳар. Озарбайжон ССРда. Ганжачой дарёсининг ҳар иккала соҳилида. Шаҳар VII асрдан бошлаб маълум. У 1804 йилгача шу ердан оқадиган дарё номи билан **Ганжа** деб юритилган. 1935 йилдан Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг таниқли арбоби С. М. Киров (1886—1934) номи билан **Кировобод** деб атала бошлади.

Арманистондаги **Кировакан** (собиқ Кераклис), Украина ССРдаги **Кировград** (собиқ Елизаветград), РСФСРдаги **Киров** шаҳри (собиқ Хлиноская), шунингдек Ўзбекистон ССРда ҳам бир қатор район ва колхозлар С. М. Киров номи билан юритилади.

Кисловодск—шаҳар. РСФСР Ставрополь ўлкасида. Катта Кавказнинг шимолий этакларида. Ном XIX асрдан маълум. Бу ердаги минерал сувли булоқларнинг суви шўр бўлганлиги учун **кислая вода** «аччиқ сув» деб атаганлар. Кисловодск «аччиқ сувли» демакдир.

Китоб — Қашқадарё областидаги Китоб районининг маркази. Китоб қадимда Ғарб билан Шарқ мамлакатларини бир-бирига боғлаган йирик карвон йўли устида ва анча ривожланган шаҳар бўлган. Топоним **кифт** «елка, орқа» ва **об** «сув» сўзларидан ясалган.

Китоб «сув орқаси, сув юқориси» демакдир.

Кишинев—шаҳар. Молдавия ССР пойтахти. Бик дарёси (Днестрнинг ўнг ирмоғи) соҳилида. Шаҳар ҳақидаги дастлабки маълумот 1466 йилга мансуб. Шаҳар номи молдаван тилидан олинган бўлиб, **Кишинэу** деб талаффуз қилинади. В. В. Радловнинг ёзишича, топоним туркий **қишлоқ** ҳамда молдованча Нэу «янги» сўзларидан тузилган (В. В. Радлов, Словарь, II, 838). Демак, **Кишинёв** «янги қишлоқ» деган маънодадир.

Клайпеда—шаҳар. Литва ССРда. Балтика денгизининг Курпский қўлтиғида. Шаҳар немислар томоғидан

босиб олингач (1252 йилда) **Мемель** деб атада бошлади. **Мемель** Неман дарёси номининг немисча бузиб талаффуз қилинган формасидир. **Клайпеда** топонимининг иккинчи компоненти **педа** «территория» деган маънони билдиради. Номнинг биринчи қисми номаълум. Бирор этник группанинг номи бўлса керак.

Коломна—шаҳар. РСФСРнинг Москва областида. Москва-Река дарёси Ока дарёсига қуйиладиган жойда. **Коломна** биринчи марта 1177 йилда солномаларда тилга олинади. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Баъзи фикрларга кўра **коломна** рус шеваларидаги **коломень** «атрофидаги, ёнидаги» деган сўзлар билан алоқадор (**Фасмер**). Баъзи тадқиқотчилар топонимнинг изоҳини фин-угор тилларидаги излайдилар. **Коломна**, **колм** (мозор, қабристон) сўзи асосида вужудга келган.

Колхида—Грузия ССРдаги пасттекислик. Ғарбий Закавказьеда, топоним этник ном асосида вужудга келган. Бу ерда колх қабилалари яшаган. Колхлар Ғарбий Грузия халқларининг қадимги аждоди. Улар археологик маълумотларга қараганда эрамиздан аввалги 2—1 минг йилликда бу территорияда яшаган. **Колхлар** кейинчалик **лазлар** деб атада бошлаган.

Клин—шаҳар. РСФСРнинг Москва областида. Шаҳар солномаларда биринчи марта 1234 йилда тилга олинади. Топонимга **клин** географик термини асос бўлган. Бу сўз Россиянинг марказий областларида бир қанча маъноларга эга, масалан, дарё бўйидаги атов, ўрмон; ўрмон билан қопланган ботқоқлик (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 110). Бу сўз топоним сифатида бир қанча жойда учрайди: **клин** (Горький областида), **клинци** (Брянск областида) шаҳри.

Коломия—шаҳар. Украина ССР, Ивано-Франковск областида. Прут дарёси бўйида. Топонимни украинча **коломије** (йўл четидаги сув тўлдирилган чуқур) деб изоҳлайдилар. Баъзи тадқиқотчилар номни **мия** дарёси номи билан боғлайди. Шаҳар **мия** дарёсининг Прут дарёси билан қўшилган жойида. Номнинг биринчи қисми **коло** «около» (яқин) сўзининг шевадаги варианты (В. А. Никонов, КТС, 200). Демак, **Коломия** (околомия «мия дарёси яқинидаги шаҳар»).

Коми АССР—РСФСР таркибидаги Автоном Совет Социалистик Республика 1921 йил 22 августдан авто-

ном область. 1936 йил 5 декабрдан Автоном республика бўлган. Бу территорияда юқори полеолит давридан буён аҳоли яшаб келган. 2 минг йилликда ҳозирги **коми** (зирян) халқи авлодлари таркиб топади. Топоним **Коми** халқи номи билан аталган.

Коми мансий тилидаги хум «эркак, одам» сўзи билан боғлиқ бўлиб, «одамлар» деган маънони билдиради. Шундай экан, топонимни **Кама** дарёси номи билан боғлашга асос йўқ.

Конигил—қишлоқ. Самарқанд области, Самарқанд районида. Самарқанд шаҳрининг жануби-шарқида Чўпонота тепалиги этагида Конигил кони бор. Кон яқинидаги ариқ **Конигул** ариғи деб аталади. Топонимни айрим тадқиқотчилар «гул кони» деб изоҳлайдилар. Аммо тарихий маълумотларга қараганда эрамиз бошларидаёқ бу ердан кулолчилик учун зарур каолин қазиб олинган. Шундай экан, топонимнинг Конигил, яъни «гил кони» деган изоҳи ҳақиқатга яқин. С. Қораев топонимни «кони обгир» (атрофи ботқоқ кон) деб изоҳлайди.

Конимех—Бухоро области, Конимех районининг маъмурий маркази. Топонимнинг этимологияси аниқ эмас. Номнинг келиб чиқиши ҳақида чалкаш фикрлар бор. Номни **кон** сўзи билан боғлаб изоҳлайдилар. Айрим манбаларда топонимнинг биринчи компоненти **ком** бўлиши мумкин деган фикр айтилади. Номнинг иккинчи қисми эса **муғдир**.

Конимех асли **Коми муғ** бўлиб, «оташпарастлик ариғи» деган маънода. Бу этимология унчалик ишончли эмас. Қўшимча исбот талаб қилади.

Копетдоғ — тоғ. Туркменистон ССР билан Эрон чегарасида. Э. М. Мурзаевнинг фикрича, ороним туркманча **кўп** ва тоғ сўзларидан тузилган бўлиб, «кўп тоғ» яъни «кўп чўққили тизма» деган маънони билдиради (Э. М. Мурзаев, Средняя Азия, 248). Олдин ном фақат биргина Ашхободнинг ғарбидаги тоғ тизмасини ифодалаган. XIX асрдан бошлаб бутун тоғ тизмаси шундай атала бошланди.

Коростень—шаҳар. Украина ССРнинг Житомир областида. Шаҳар Киев Руси давридан бери маълум бўлиб, солномаларда **Искоростень** шаклида тилга олинади. **Коростень** славян тилларидаги **корость** «чангалзор» сўзи асосида вужудга келган. Бу сўз Украина топонимиясида кўп учрайди.

Котельнич—шаҳар. РСФСР Киров областида. Шаҳар анча қадимий бўлиб, солномаларда 1143 йилдан тилга олинади. Топонимнинг этимологияси жуда кўп тадқиқотчиларнинг фикрича, **котел** «чуқур», сойлик, тектоник чуқурлик» сўзи билан алоқадордир. Бу фикр, ҳақиқатга яқиндир. Чунки бу термин **Котлас** (Архангельск областида), **Котельний** (Якутия АССРдаги орол) каби қатор номларга асос бўлган.

Краснодар—шаҳар. РСФСР, Краснодар ўлкасининг маркази. Кубань дарёси бўйида. Шаҳар 1972 йилда барпо этилган. Топоним икки қисмдан иборат **Красно** (қизил) ва **Дар** (сўвға). Шаҳар олдин Екатеринадар (Екатерина тортиғи) демакдир.

1920 йилда шаҳар Краснодар номи билан юритила бошлади. **Красно** революция симболи сифатида номга қўшилган. **Краснодар** «қизил тортиқ, революция тортиғи» демакдир.

Краснодон—шаҳар. Украина ССРнинг Луганск областида. Шаҳар олдин **Сорокина** деб юритилган. Ном бу ерда яшовчиларнинг фамилияси асосида пайдо бўлган. **Краснодон** номи кейинчалик вужудга келган. Шаҳар **Дон** дарёси ҳавзасида жойлашган. **Красно** (ёки қизил) сўзи Октябрь революциясидан кейин рамзий маънода қўшилган. Демак, **Краснодон** «Қизил Дон» деган маънода.

Кременчуг—шаҳар. Украина ССР, Полтава областида. Днепр дарёси бўйида. Кўпчилик топонимистлар топонимни славян тилидаги **Кремень** «қаттиқ тош» сўзи билан боғлайдилар. В. А. Никоновнинг фикрича, **Кременчуг** туркча **кермен** «қалъа, қўрғон» сўзи билан алоқадор (В. А. Никонов, КТС, 215).

Гарчи топонимнинг ўзаги **кермен** туркча бўлса ҳам, кейинги қўшимча туркий **-жик**, **-чик** бўлиши мумкин. Бу қўшимча топонимларга қўшилиб кичиклик билдиради. **Кресенчуг** «қўрғонча, кичкина қалъа» деган маънодадир.

Куйбишев—шаҳар. РСФСР Куйбишев областининг маркази. Шаҳар, 1935 йилгача **Самара** деб юритилди. Топоним шу номдаги дарёнинг Волгага қуйилиш жойида жойлашгани учун **Самара** деб аталган. 1935 йили Совет давлати ва Коммунистик партиянинг атоқли арбоби В. В. Куйбишев номи билан аталган. У бу ерда сургундан қочиб анча ишлаган ва Самара революцион

комитетига раҳбарлик қилган. Мамлакатимиздаги кўп шаҳар ва аҳоли яшайдиган пунктлар В. В. Куйбишев номига қўйилган.

Курск—шаҳар. РСФСР Курск областининг маркази. **Кур** дарёси (Тускарнинг ирмоғи бўйида жойлашганлиги учун дарё номи билан аталган. Э. М. Мурзаев **Кур** номини рус шеваларида мавжуд бўлган **курейка** (номи йўқ кичкина ирмоқлар) сўзи билан боғлайди (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 127—128).

Баъзи тадқиқотчилар топонимни балтика тилидаги **куру** «гор, дара» сўзи асосида вужудга келган, деб ҳисоблайди (М. В. Веска, Словяно-финские культурные отношения по данным языка, «Известия, Общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете», т. 8, вып. I., Қазань, 1890, 33—34).

Айрим тадқиқотчилар Балтика бўйида яшовчи **кур** халқи номи билан боғлайди.

Кутаиси—шаҳар. Грузия ССРда. Риони дарёси ирмоғи бўйида жойлашган. Шаҳар грек авторларида **котисион** шаклида тилга олинади. Топоним қадимги грузин тилидаги **куата** «тошлоқ, тоши кўп жой» сўзи ва **-иси** топоним ясовчи қўшимча ёрдамида тузилган. Шаҳарнинг геоморфологик характеристикаси номга тўла тўғри келади. Шаҳар тошлоқда жойлашган (В. А. Никонов, КТС, 223).

Н. Я. Марр топонимни абхаз тилидаги **А—кета** «қишлоқ» сўзи билан боғлайди.

Кўкча—Тошкент шаҳридаги собиқ даҳалардан бири. Топонимни «дарахтзор, кўкаламзор, экинзор кўп бўлганлиги учун шундай аталган» деб изоҳлайдилар (С. Қораев, Луғат, 67).

Бу унчалик ишончли эмас, чунки **-ча** қўшимчаси ранг билдирувчи сўзларга қўшилмайди. Шундай экан, номнинг биринчи компоненти **кўк** эмас, **кўҳ** дир.

Қўхча ёки **кўкча** ҳозир ҳам Эрон топономиясида жуда сермахсул бўлиб, «тепалик, баландлик» деган маънони билдиради (В. И. Савина, Словарь, 131).

Демак, **Кўкча** «экинзор, дарахтзор» маъносида эмас, балки «тепалик, баландлик» маънода.

Кўкмурен—дарё. Қирғизистон ССРда. Норин дарёсининг ўнг ирмоғи. Гидронимнинг иккинчи қисми мўғил тилидаги **Мўрин** (рус **Мурэн**) «катта, серсув дарё, денгизга қуйиладиган дарё» деган сўздир. Номнинг биринчи

қисми **Кўк чуқур** дарёларга нисбатан ишлатилади. **Кўк умурен** «чуқур дарё» деган маънони билдиради. Э. Мурзаевнинг ёзишича, **Мурун** Монголия топонимиясида жуда сермахсулдир.

— Л —

Лаба — дарё. РСФСР Краснодар ўлкасида. Кубань дарёсининг чап ирмоғи. М. Фасмер гидронимнинг келиб чиқишини ҳинд-европа тиллари орқали изоҳлайди. У **Эльба** ва Сербиядаги **Лаба** дарёларининг номи бир ўзакдан келиб чиққан деб ҳисоблайди. М. Фасмер фикрича, **лаба** «дарё» деган маънони беради.

В. А. Никонов гидронимни Волга дарёси ҳавзасидаги **ба** қўшимчали номлар билан алоқада бўлса керак, деган фикрни билдиради (В. А. Никонов, КТС, 225).

Ладога — кўл. РСФСР Ленинград области билан Қарелия АССРда. Шу номда шаҳарлар (Ленинград областида) ҳам бор. Топонимни **Алоде-Йоке** дарёси номи билан боғлайдилар. **Алоде-Йоке** фин тилида «қуйи дарё» деган маънони беради. Баъзи тадқиқотчилар номни фин тилидаги **аалто** «тўлқин» сўзи билан боғлайдилар (М. Фасмер). В. А. Никоновнинг фикрича **алд** сўзининг рус тилида **ладга** айланиши қонуний ҳодисадир (В. А. Никонов, КТС, 226). Шундай экан, кўл номи шаҳар номи асосида, шаҳар номи эса дарё номи билан юритилган бўлиши мумкин.

Лангар — дарё. Сурхондарё областида. **Лангар** қадимги топонимик термин бўлиб, унинг тарқалиш ареали ниҳоятда кенг. Бу сўз **Ўрта Осиё**, **Афғонистон** ва **Эрон** топонимиясида учрайди. Термин ҳинд-европа тилларига хос бўлиб, тожик ва форс тилларида «кема лангари (якорь)» маъносида қўлланилади. Худди шу маънода бу сўз голланд, немис, инглиз ва француз тилларида (**анкер**) учрайди.

Лангар сўзи анча маънода, масалан, карвон сарой, почта бекати, ғарибхона ва бошқа маънода келади. Шуниси қизиқки, бу хил номларни кўпроқ қадимги карвон йўлларида учратиш мумкин. А. З. Розенфельд **Лангар** терминини текширар экан, қадимги ёзма манбаларда ва кейинги топонимик номлар таркибида «бекат ва тўхташ жойи» маъносида ишлатилган (А. З. Розенфельд. Названия **Лянгар** в топонимике Таджикистана «Изв. Всесоюзного геогр. общ-ва», Т—72, вып. 6; 1940, 861—864).

Латвия — Иттифоқдош республика. Балтика денгизининг шарқий қирғоғида жойлашган. 1940 йилдан СССР таркибида топоним этник ном асосида вужудга келган. «**Летти** қабиласи ери» деган маънони беради. Этноним рус тили орқали бошқа халқларга латиш формасида ўтган.

Лена—дарё. РСФСР Иркутск области ва Якутия АССРда. Лаптевлар денгизига қўйилади. Гидронимнинг **Лена** шакли рус тилидаги формасидир. У эвенк тилида **Елюёнэ** якут тилида **Орюс**, бурятларда **Зулхе** деб аталади. Гидроним «дарё» деган маънони англатади.

Ленинград — шаҳар. РСФСРда Нева дарёси бўйида жойлашган. Ленинград областининг маркази. Шаҳар 1703 йилда Петр I томонидан барпо этилган ва **Санкт-Петербург**, яъни «илоҳий Петр шаҳри» деб аталган. Бу номнинг Петр I га алоқаси йўқ. Ном Нева дарёси бўйича қурилган апостоллар Петр ва Павел черковини шарафлаш учун қўйилган. Шаҳар 1915 йилдан **Петроград** «Петр шаҳри» деб атала бошлади. 1924 йил 26 январдан бошлаб шаҳар революция доҳийси В. И. Ленин номи билан Ленинград деб аталди.

Мамлакатимизда жуда кўп жойлар Ленин номига қўйилган.

Ленинобод — шаҳар. Тожикистон ССРда. Ленинобод областининг маркази. Шаҳар 1936 йилда **Хўжанд** деб аталган. Хўжанд Ўрта Осиёда энг қадимги шаҳарлардан биридир. Шаҳарни греклар эрамиздан аввалги VI—V асрлар **Кирополь** (ҳукмдор Кир шаҳри) ёки **Кир Эсхата** (Кирнинг чеккадаги мулки номи билан атаган). Шарқ манбаларида шаҳар **Арусалмамолик** номи билан тилга олинади. **Хўжанд** сўзининг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Шаҳар номи **Хўбчанд** (бир неча яхши кишилар шаҳри) ёки **Хўжакент** (хўжалар шаҳри) деб талқин қилинади.

С. Қораев топонимни «шамол» **Жанд**, **Канд** «шаҳар, қишлоқ», яъни **Хўжанд** «шамол шаҳри» деб изоҳлайди (С. Қораев, Луғат, 70). **Хўжанд** топонимни форс тилидаги **жанд** «аскар, армия, истеҳком» сўзи билан алоқадор. Номнинг биринчи қисми XV (Кўҳ) «тоғ» сўзининг фонетик жиҳатдан ўзгарган вариантыдир. Сўз охирида **Х** товушининг тушиши табиий ҳол. **Хўжанд** асли-

да кўҳ жанд бўлиб, «тоғдаги аскарлар истехкоми» деган маънодадир.

Лиепая — шаҳар. Латвия ССРда. Топоним революциягача **Либава** (лиепаянинг немисча талаффузи) шаклида маълум. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Баъзи тадқиқотчилар **Ливи** этноними билан алоқадор деб ҳисобласа, баъзилари латиш тилида **липа** (дарахт) сўзидан келиб чиққан дейдилар. Топоним эстон тилидаги **лива** «қум» сўзи билан алоқадор бўлиши мумкин. Чунки **лиепая** номли кўл шаҳар номига асос бўлган бўлиши ҳақиқатга анча яқин. Шундай экан, кўлга нисбатан «қумли, қум қирғоқли» каби изоҳлар жуда тўғри. Демак, **Лиепая** «қумли, қум қирғоқ» деган маънони билдиради.

Литва — Иттифоқдош республика. Балтикабўйида 1940 йилдан СССР таркибидадир. **Литва** (литва тилида **Лиетувa**) ёзма ёдгорликларда 1009 йилдан тилга олинади. Тадқиқотчиларнинг фикрича, топоним бундан анча илгари ҳам мавжуд бўлган. Я. Отрембскийнинг ёзишича, **Неман** дарёсининг илгариги номи **Лейта** ёки **Листа** деб аталган. Ана шу ном асосида **Литва** номи вужудга келган. **Лиета** шу жойларда яшаган халқлар номи.

— М —

Магадан — шаҳар. РСФСР Магадан областининг маркази. Узоқ Шарқда. Топонимнинг этимологияси аниқ эмас. Ҳозирча орочен тилидаги **Монгодан** сўзини шу ном билан боғлайдилар. Бу сўз «уюм денгиз, чиқариб ташланган нарсалардан ҳосил бўлган тепа» деган маънони билдиради (В. А. Никонов, КТС, 247).

Магнитогорск — шаҳар. РСФСР Челябинск областида. Шаҳар 1930 йилда барпо этилган. Шаҳар тоғ номи билан «магнит тоғи шаҳари» деб аталган. Жанубий Уралдаги тоғ, катта магнит рудаси запаси топилганлиги муносабати билан **Магнитная** деб аталади. Рудани қайта ишлайдиган металлургия комбинати қурилгач, бу ерда **Магнитогорск** шаҳри вужудга келди.

Мадир — қишлоқ. Хоразм областининг Хонқа районида. Номнинг этимологиясини **мард** сўзи билан боғлайдилар. Топоним аслида мазраа «экинзор, экиладиган ер» сўзи асосида вужудга келган. **З** товушининг **Д** га айланиши изоҳ талаб қилмайдиган ҳодисадир.

Шундай қилиб, бу сўз **мазраа** (Мадраа) «Мадир бўлиб, экин экувчилар қишлоғи ёки экинзор» маъносига эгадир. В. И. Савина ҳозирги эрон топонимиясида бу сўз «посёлок, хутор, ферма» маъносида қўлланади деб қайд қилади (В. И. Савина, Словарь, 141).

Майкоп — шаҳар. РСФСР Адигей Автоном областининг маркази. Номнинг адигей тили асосидаги изоҳи ҳақиқатга анча яқин. Дж. Н. Коков, Майкоп адигейча **мейкупэс** сўзи билан боғлиқ бўлиб, «дарё бўйидаги баландлик» деган маънони билдиради деб ёзади. (Дж. Н. Коков, К постановке вопроса о черкасской топонимике на Черноморском и Азовском побережьях, Уч. записки Кабардино-Балкарского университета, вып. 7. 196, 64).

Майманақ — қишлоқ. Қашқадарё областининг Косон районида. Топоним арабча **маймана** «ўнг томон, ўнг қўл» сўзи билан алоқадордир.

Тарихий асарларда қўшиннинг ўнг томони **маймана** деб айтилган. Аммо топонимий эрон тиллари асосида ҳам изоҳлаш мумкин. **Майманақ** икки сўздан, яъни **майн** (яғнобча «қишлоқ») ва **миён** (ўрта, ўртадаги) шаклида тузилган бўлиб, «ўртадаги қишлоқ, ўрта овул» деган маънони билдиради. **-ақ** — кичрайтириш қўшимчасидир. **Маймана** қирлари деб аталувчи ном ҳам шу сўз билан алоқадор.

Майн — дарё. Анадирнинг ўнг ирмоғи. РСФСРда. Магадан областининг Чукотка миллий округида. Рейн дарёсининг бир ирмоғи ҳам шу ном билан юритилади. Тадқиқотчилар номнинг изоҳини кельт тилидан излайдилар. Кельт тилида **Мо** «секин» **Енос** «сув» сўзлари гидронимга асос бўлган. **Майн** кельтча **Мо Ено** сўзларидан тузилган бўлиб, «сокин сув» деган маънони билдиради.

Макарьев — шаҳар. РСФСР Қострома областида. Унжа дарёси бўйида. Шаҳар 1439 йилда Макарий исмли монах барпо этган монастыр атрофида вужудга келган. Шу сабабли шаҳар олдин **Подмонастирская Слобода** «черков пастадаги қишлоқ» деб юритилган. 1778 йилдан бошлаб Макарий номи билан Макарьев деб атала бошланди.

Малик — қишлоқ. Сирдарё областининг Сирдарё районида. Ҳозирги ўзбек тилида Малик сўзи фақат киши исми билан юритилади. Бу сўз арабча бўлиб, «шоҳ, ҳукмдор» деган маънони билдирган. Аммо топоним сифа-

тида киши номи эмас, балки «ер, жой» номини билдиради. Топоним қадимда мулк формасида қўлланилган бўлиши мумкин, чунки мулк сўзининг «ер, сув, ватан» маънолари бор. Топоним олдин «кимнингдир мулки» сифатида вужудга келиб, ер эгасининг номи унутилган.

Манақ — қишлоқ. Хоразм областининг Шовот районида. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Қирғизларнинг кичик бир уруғи **манақ** деб юритилади. **Манақ** сўзи эрон тилларига мансуб бўлиб, **миён** сўзи орқали вужудга келган. Бу сўз «марказ, ўрта» деган маънони билдиради. Пехлавий тилида **миёнак** «марказ» демакдир (Т. Д. Чхеидзе, Именное словообразование в персидском языке, 1969, 42). Манақ топоними «ўрта марказ, ўрта қишлоқ» деган маънодадир.

Андижоннинг Хўжабод районида ҳам **Манақ** номи қишлоқ бор.

Мангузар — қишлоқ. Сурхондарё областининг Термиз районида.

Топоним икки компонентдан тузилган. **Ман** ёки **манг** «қўй» (Вадлов В. В.) ва **Гузар** «кечув сувнинг саёз жойи». Мангузар «қўй кечуви, қўйларни ўтказадиган жой» деган маънодадир.

Манкент — шаҳар. Қозоғистон ССРнинг Чимкент областида. Бу қадимий шаҳар. М. Қошғарий ҳам тилга олади. «**Манканд** — Қошғар яқинидаги бир шаҳар номи» (ДЛТ, III, 172). Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. **Манкент-ман** «ғов, атрофи ўралган жой», **кент** «қишлоқ, атрофи ўралган қишлоқ» деб изоҳланади (Е. Койчубаев, КТС, 1969). Турк халқларининг менк номи қабиласи ҳам бор (А. Семенов, Географическо-статистический словарь, Российской империи СПб, 1863—1865. III. 166).

Манғит — шаҳар посёлкаси. ҚҚАССР. Амударё районининг маркази. Республикамининг бошқа областларида, шунингдек Молдавия ССР, Бошқирдистон АССРда ҳам Манғит номи билан аталувчи жойлар учрайди. Манғит ўзбек уруғларидан бирининг номи. Бу уруғ бир қанча тармоқларга эга бўлиб, тарихда «ўн тўрт кўча манғитлар» маълум. **Манғит** мўғилча **Мянга**: ад сўзи билан боғлиқ бўлиб «минг, минглар» деган маънони билдиради. (А. Ишаев, Манғит сўзининг этимологияси ҳақида, «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари журнали», 1958, 2).

Манғишлоқ — яриморол. Қаспий денгизининг шарқий соҳили, Ғарбий Қозоғистон ўлкасининг Гурьев областида. Қозоғистонда шу номда район ҳамда Манғишлоқ деган шаҳар ҳам барпо этилган.

М. Кошғарий «Манқишлағ — ўғузлар мамлакатидаги бир ер номи» деб тилга олади (ДЛТ, I, 432).

Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида ҳар хил фикрлар баён этилган.

В. Вамбери «Минг қишлов» деб изоҳласа, В. В. Бартольд «қишки қўниш» деган этимологиясини айтади.

Г. Мусабоев топонимни **ман** «қўй» сўзи билан боғлайди. Ҳақиқатан ҳам **ман** (манг) қўй деган маънони билдиради (В. В. Радлов, IV, 2006).

Топонимни **ман** «гов, ўралган» сўзи билан ҳам боғлаш мумкин. Манғишлоқ «атрофи ўралган қишлоқ ёки қишлов» деган маънони билдиради.

Мари — шаҳар. Туркменистон ССРда. Топоним тарихий асарларда турли вариантларда, жумладан, **Марв**, **Муру**, **Марғ**, **Марви** каби формаларда тилга олинади. Шаҳар номи каби унинг географик ўрни ҳам бир неча марта ўзгарган. Қадимий Марв—Говурқалъа ўрнида. XI асрларда Султонқалъа ўрнида, XV асрларда Байрамали ўрнида бўлган. Ҳозирги Мари эса Хева хонлари даврида барпо этилган (Ҳ. Ҳасанов, Ўрта Осиё жой номлари, 69).

Топонимни М. С. Боднорский Маргус, яъни «қушга бой ер» деб изоҳлайди (М. С. Боднорский, Словарь географических названий, Изд, 2, М., 1958, 205).

Номни форс тилидаги Марз «чегара» сўзи билан боғлаш ҳам мумкин. Бу фонетик жиҳатдан анча ишончлидир. Бинобарин, Мари «чегара, чегарадаги шаҳар» демакдир. Топонимнинг географик ўрнининг ўзгариши ҳам бу фикрни исботлайди.

Мари АССР — РСФСР составидаги автоном республика. 1920 йил 4 ноябрдан 1936 йил 5 декабргача автоном область бўлиб турган. Топоним мазкур территорияда яшовчи фин-угор тилларида сўзлашувчи **мари** халқи номи билан аталган. Тарихий солномаларда учрайдиган меря халқи билан мариларнинг умумийлиги, бирлиги ҳақидаги фикр исбот қилинган эмас. Революциягача бу халқ Россияда **черимислар** деб юритилган.

Маркент — қишлоқ. Самарқанд областининг Норпой-районида. Топонимнинг иккинчи қисми Ўрта Осиё топо-

нимиясида кенг тарқалган кент — «қишлоқ»дир. Мару санскритча «чўл, саҳро» маъносига эга. **Маркент** «чўлдаги қишлоқ» деган маънодадир.

Маркс — шаҳар. РСФСРнинг Саратов областида. Волга дарёси бўйида. Шаҳар 1765 йилда вужудга келган. Император шарафига шаҳарни Екатериненштадт (штадт немисча «шаҳар») деб атадилар. Кейинчалик шаҳар Баронск деб аталди. Улуғ Октябрь революциясидан кейин илмий коммунизм асосчиларидан бири Карл Маркс (1818—1883) шарафига Маркс штадт деб аталган. 1942 йилда шаҳарга Маркс номи берилди.

Марғилон — шаҳар. Фарғона областида. Марғилон Урта Осиёдаги қадимги шаҳарлардан бири. Унинг барпо бўлган вақти аниқ эмас. X—XII асрларда Марғилон йирик савдо маркази сифатида маълум бўлган. Топоним ёзма манбаларда **Марғилон**, **Марғинот** шаклида учрайди. Кўпчилик тадқиқотчиларнинг фикрича, Марғилон форс тилидаги **Марғ** «ўтлоқ» сўзи билан алоқадордир.

Ж. Латиповнинг Марғилон топонимининг келиб чиқиши ҳақидаги фикрига қараганда у **Марғи** этнонимини билан алоқадордир (Дж. Латипов, Топонимия города Маргилана и его окрестностей. АКД, Ташкент, 1975, 10).

Ҳақиқатан ҳам топонимнинг қадимги вариантларидаги **он** ва **от** қўшимчалари кўплик белгилари бўлиб, кишилар группасини англатади. Шундай экан, топоним **марғлар** деган маънодадир. **Марғи** этнонимининг этимологияси «ўтлоқ, ўрмонча, яшил ер» каби маъноларни билдирувчи **Марғ** сўзи билан боғлиқдир. Марғи «ўтлоқда яшовчи, ўрмонда яшовчи ёки чорвадор» деган маънодадир. Этнонимдаги **-и** қўшимчаси бошқа номларда ҳам учрайди. Масалан, **Ғарчи** «тоғлик» (ғарч — тоғ) **Саҳро йи** «чўлдаги киши» каби.

Марҳамат — қишлоқ. Андижон областининг Ленин районида. 1899 йилда Андижон қўзғолонида (1898) қатнашган қишлоқлар вайронаси ўрнида Русское село («Рус қишлоғи») барпо этилди. Қувғин қиллинганлар учун бошқа жойдан ер ажратилади. У ерда **Марҳамат** («инъом») қишлоғи бунёд этилади.

Матразбой — қишлоқ. Хоразм областининг Шовот районида. Топоним киши номи асосида вужудга келган бўлиб, охиридаги «бой» қўшимчасидан Матразбойга қарашли ер эканлигини билиш мумкин.

Матраз «Муҳаммад Ризо»нинг қисқа формасидир. **Муҳаммад** «пайғамбар номи», **Риза** «танланган» деган маънога эга.

Махачқала — шаҳар. РСФСР Доғистон АССРнинг пойтахти. Шаҳар олдин **Петровское укрепление** (Пётр истеҳкоми) деб аталган. Баъзи маълумотларга қараганда бу ерда Пётр I нинг ҳарбий лагери жойлашган. 1857 йилдан **Петровск-Порт** деб аталган. 1922 йилдан бошлаб, Доғистонда совет ҳокимияти учун курашган ва граждандар урушида ҳалок бўлган **Могамед Али Дахадаев** (1882—1918) номини абадийлаштириш мақсадида **Махачқала** деб аталади. **Махач** — доғистонликлар тилида **Муҳаммад** нинг торайган шаклидир, **қалақалъа**, «шаҳар» маъносида (В. А. Никонов, КТС, 261).

Мачитбаланд — қишлоқ. Бухоро областининг Бухоро районида. Мачит сўзи «масжид, ибодатхона» маъноларидан ташқари ҳам бир қанча тушунчани ифодалайди. Хоразмда тарқоқ хонадонларни бирлаштирувчи, хон фармонларини халққа етказувчи маъмурий идора маъносини билдиради, шунингдек қишлоқ маркази ҳам масжид дейилган. Баъзи ҳолларда «қишлоқ» сўзига тенг маънода ишлатилган, кўпинча қишлоқ мачит номи билан юритилган. Шунинг учун ҳам бу сўз топонимлар таркибида кўп учрайди. **Оқмачит**, **Мачитли**, **Баландмачит**, **Қўшмачит** ва ҳ. к.

Мачитбаланд «юқори масчит, баланд масчит» маъносидадир.

Мағиёнларё — дарё. Тожикистон ССРда. Зарафшон ирмоқларидан бири. Дарё номи XIII асрлардан тилга олинади. С. Қораевнинг ёзишича, гидроним эронча **Мағ** (мағи) сўзидан келиб чиққан бўлиб, «хандақ, чуқурлик» деган маънони билдиради. Умуман, ҳинд-европа тилларида **мағ**, **маған** деган сўзлар «дарё, чуқурлик» маъносига эга (О. И. Смирнова, Вопросы исторической топографии и топонимики верхнего Зеравшана, «Материалы и исследования по археологии СССР», № 15, 1950, 59).

Аммо таркибидаги **-он** қўшимчаси гидронимнинг бу сўз билан алоқадор эканлигига шубҳа туғдиради. Эҳтимол, **Мағиён** бирор этник группа номидир.

Мерган — қишлоқ. Хоразм областининг Шовот районида. Бу сўз топоним сифатида Уральск областида

ҳамда Орол денгизидаги оролларда учрайди. **Мерган** Хоразмда Хон саройидаги мансаблардан бири бўлиб, «ов билан шугулланувчи» кишини англатган. Сўзнинг луғавий маъноси «аниқ нишонга оладиган мерган»дир. Аммо айрим тадқиқотчиларнинг фикрича **Мерган** этник ном бўлиб, қўнғирот қабиласининг бир тармоғидир. Барча туркий халқларда **мерган** «ақлли, эпчил, кўримли» маъносига эга (Г. И. Рамстедт, Введение в алтайское языкознание, М., 1957, 238).

Мелитополь — шаҳар. Украина ССРнинг Запорожье областида. Шаҳар XIX асрда **Ново-Александровка** қишлоғи ўрнида барпо этилган. 1841 йилда шаҳарга айлантирилиб, **Мелитополь** уездининг маркази бўлди. Энг қизиғи шундаки, ном шаҳарнинг ўзидан анча илгари вужудга келган. Екатерина II даврида шаҳар қуришга фармон берилади. Унга шу даврдаги номлаш усули бўйича қадимги грекча **Мелитополь** деган ном ҳам танланди.

Мелито грекча «мис», **Пелесь** «шаҳар», яъни «мис шаҳри». Шаҳарнинг ўзи эса орадан 50 йил ўтган бунёд этилди (В. А. Никонов, КТС, 264).

Мингбулоқ — қишлоқ Андижон областининг Балиқчи районида. **Минг** сўзи топонимлар таркибида кўплаб учрайди. Бу сўз асл маъносидан ташқари, «кўп, жуда кўп» сўзи ўрнида ҳам қўлланилади. **Мингбулоқ** «кўп булоқли жой» маъносидадир. Ўзбек уруғларидан бири **минг** деб аталади.

Ўзбекистонда **Мингқишлоқ** («минг уруғ вакиллари яшайдиган қишлоқ»), **Мингчуқур** каби топонимлар ҳам бор.

Мингечаур — шаҳар. Озарбайжон ССР, Кура дарёси бўйида.

Топонимнинг келиби чиқиши ҳақида турли хил афсоналар сақланган. Баъзиларида ном «энди йўл йўқ» деган маънони билдиради дейилса, баъзиларида «орқанга қайт» деган маънода изоҳланади. Гўё **Буз тоғ** ёрларидан ўтиб бўлмас эмиш. Бошқа манбаларда ёзилишича, IX асрларда ўтган араб лашкарбошчиси **Минкожававра** номи билан боғлиқ. Бу лашкарбоши Закавказьега босиб олишда қатнашган (В. А. Никонов, КТС, 268). Бу изоҳлар ишончли эмас. Топоним туркий тилларга мансуб бўлиб «қўй кечуви, гузар» маъносидадир.

Озарбайжонда **Мингечаур** ГЭСи ва Кура дарё-

сидаги **Мингечаур** сув омбори шаҳар номи асосида вужудга келган.

Минск — шаҳар. Белоруссия ССР пойтахти. Шаҳар тарихий солномаларда 1076 йилдан тилга олинади. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар баён этилган. Ю. Покорний топонимни латишча **маин** «ботқоқ» сўзи билан боғлайди. Аммо кўп тадқиқотчилар топонимга дарё номи асос бўлган, деган фикрни билдирадilar.

Қиёс қилинг: «Висланинг ирмоғи **Мень** дарёси бўйида **Минск-Мазовецкий** шаҳри қурилган. Деснанинг ўнг ирмоғи **Мена** деб аталади; Нарев дарёсининг бир ирмоғи **Менька** деб аталади (В. А. Никонов, ҚТС, 268). Аслида **Минск** топоними дарё номи асосида вужудга келган.

Мирзақишлоқ — қишлоқ. Самарқанд областининг Самарқанд районида. Мирза сўзи Ўрта Осиёда жуда кенг тарқалган. Бу сўз икки хил: а) Амир ўғли; б) котиб, секретарь деган маъноларда ишлатилади. А. Гофуров **мирза** сўзи Амир Темур номи билан боғлиқ дейди. Темур бутун Ўрта Осиёни қўлга киритгач, ўзини амир (лашкарбоши) деб эълон қилди. Чунки у хон авлодларидан эмас эди. Шунинг учун ҳам уни Амир Темур деб атадилар. Темур авлодини ажратиш учун унинг болалари **мирзода** деб аталди. Кейинчалик бу сўз **мирзага** айланган. Шундан бошлаб кишилар болаларига ҳам бу номни исм сифатида қўя бошлаган. (А. Фафуров, Лев и Кипарис, М, 1971, 99).

ҚҚАССР Амударё районидаги **Мирзабоши** топоними Хева хонлигидаги мансабни ифодалайди, яъни — «бош котиб» деган маънодадир.

Миробод — қишлоқ. Бухоро областининг Қорақўл районида. Топоним **обод** топонимик индикатори орқали ясалган. Обод сўзи «ривожланган, обод қилинган» каби маъноларидан ташқари, В. А. Никонов бу сўз «қишлоқ» деган маънода ҳам қўлланилади дейди (В. А. Никонов, ҚТС, 21).

Номнинг биринчи қисми **мир** «амир» сўзи билан алоқадор. **Миробод** «амир обод қилган қишлоқ» демакдир.

Митон — қишлоқ. Самарқанд областининг Иштихон районида. Бу сўз қадимги уруғ номи бўлиб, Эрон ва Ўрта Осиё халқлари таркибида учрайди.

Бундан ташқари, араб ва форс ёзма манбаларида X—XIII асрларда Хоразмда ҳам **Ардохошмитон**, **Рахашмитон**, **Мадамитон** каби номлар қайд этилган (Материалы по истории туркмен и Туркмении, 1, М—Л., 1939, 158, 178, 187). Кўриниб турибдики, топоним анча қадимий тарихга эга. Митон этонимини И. М. Дьяконов эрамиздан аввалги XVI—XIII асрларда **Месопотомия**да мавжуд бўлган **Митанни** давлатининг номи билан боғлайди (И. М. Дьяконов, История Мидии от древнейших времен до конца 4 в. до н. э. М—Л., 1956, 138).

В. А. Шишкин Митан компонентли топонимларнинг ҳаммасини ҳам этник ном билан боғлаш ҳақиқатга тўғри эмаслигини, бунга аниқлаш учун, махсус тарихий-лингвистик тадқиқот ўтказиш зарурлигини билдиради. Чунки форс тилида **метана** (яшаш жой, уй уруғ маъносидаги) сўзлар бор. Эҳтимол бу топонимлар шу сўз билан алоқадордир (В. А. Шишкин, Варахша, М., 1936, 28—29).

Мичурин — шаҳар. РСФСР, Тамбов областида. Шаҳар 1932 йилгача **Козлов** деб аталган. 1932 йилдан бошлаб бу шаҳарда яшаган ва ижод қилган машҳур рус биолог, тажрибакор боғбон И. В. Мичурин (1855—1936) номи билан атала бошлади.

Миқчаар — қишлоқ. Фарғона областининг Охунбобоев районида. Халқ топонимни «ниқ, қалин», яъни Андижонгача улашиб кетган **Ник** шаҳри деб изоҳлайди. Кейинроқ бориб **Ниқшаҳари** Миқчаарга айланган эмиш. Бу ном **Муғшаҳри**, яъни «оташпарастлар шаҳри» деб изоҳланади. Республикамизнинг кўп ерларида муғ номи билан алоқадор бўлган жойлар, масалан, **Мик**, **Муғтепа**, **Миқтепа** каби қишлоқлар бор.

Можайск — шаҳар. РСФСР Москва областида. Топонимнинг этимологиясини кўп тадқиқотчилар балтика тилларидан излайдилар. А. А. Кочубинский топонимни литвача **Мажас** «кичкина» сўзи билан боғлайди (А. А. Кочубинский, Территория доисторической Литвы, «Журнал Министерства народного просвещения», СПб, 1897, № 1).

В. А. Никонов **Можайск** латишча **Межс** «ўрмон» сўзи билан алоқадор, деб ҳисоблайди (В. А. Никонов, КТС, 271).

Можор — қишлоқ. Қашқадарё областининг Ғузор районида. Топоним этник ном асосида вужудга келган.

Тарихий асарларда ёзилишича, **Можор** — венгерларнинг шарқ авторларидаги номидир. Венгрия Мोजаристон деб аталган.

Моздок — шаҳар. Шимолий Осетия Автоном республикасида.

Топонимнинг изоҳи черкес тили материаллари асосида ҳал этилади: МЭЗ «ўрмон» ДЭГУ — «қалин, ўтиб бўлмас», яъни **Моздок** — «қалин ўрмон» (Дж. Коқов, Кабардинские географические названия, Нальчик, 1966, 143). Хоразмда ўрта асрларда **Маздахкон** деб аталувчи шаҳар бўлган. Ҳозир бу шаҳарнинг харобалари Хўжайли шаҳридан 8 км жануби-ғарбдадир.

Мойлижар — қишлоқ. Қашқадарё областининг Чироқчи районида. Кўп тадқиқотчилар **мой** сўзи билан ясалган топонимларни нефть билан алоқадор деб ҳисоблайди. Ҳ. Ҳасанов, **Мойли сув** (Фарғона) топоними нефть конининг аломати, деб ҳисоблайди.

Е. Қойчубаев Қозоғистон ССР территориясида учрайдиган **Майбалиқ**, **Майбулоқ**, **Майқайин**, **Майкапчагай**, **Майкўл** каби ўнлаб топонимларнинг биринчи компоненти **мой** сўзини сув ва ер худоси **Майэна** номи билан боғлайди ва уларни «табаррук, плохий» деб изоҳлайди (Е. Қойчубаев, КТС, 164—166).

Молгузар — Самарқанд ва Сирдарё области чегарасида, Наманган областининг Поп районида Молгузар формасида, Сурхондарёда Молгузар шаклида учрайди. Халқ бу номларни **мол** ёки **Мор** сўзлари билан боғлайди. Кўп ҳолларда бу ном «илон ўтган» деб изоҳланади. Баъзи топонимистлар номни шу жойнинг географик шароити билан изоҳламоқчи бўладилар, яъни бу ерлар эгри-бугри бўлгани учун шундай эмиш. Аслида бу сўз икки компонентдан ташкил топган, биринчи қисми **Мор** эмас, балки **Марғдир**. Сўз жуда қадимий бўлиб, Э. М. Мурзаевнинг фикрича, сўғд-тилларига хосдир. Сўғд тилига яқин бўлган ҳозирги яғноб тилида **Марғ** «ўтлоқ», араб тилида «боғ, ўтлоқ» каби маъноларга эга (Э. М. Мурзаев, Средняя Азия, 250).

А. Э. Розенфельд **Марғ** ўзагида **зор** суффикси орқали ясалган **Марғзор** тожик ва форс тилларида «ўтлоқ, дала, тоғларнинг ўт билан қопланган ён бағри» маъноларида ҳозир ҳам қўлланилишини қайд этади.

Молдавия — Иттифоқдош республика. 1924 йил 12 октябрдан 1940 йилгача Автоном республика, 1940 йил

2 августдан бошлаб иттифоқдош республика. Бу территорияда яшовчи **молдаван** халқи номи асосида вужудга келган.

Молдав, **Молд** «қарағай» сўзи билан алоқадор деган тахминлар ҳам бор.

Мончегорск — шаҳар. РСФСР Мурманск областида. 1937 йилгача бу жой **Мунча-Губа** деб аталган. **Губа** «қўлтиқ, дарё бўйи» деган маънони билдиради. **Монча** эса бу ердаги тоғ номи асосида вужудга келган **Монче-Тундра** номи билан алоқадор. **Монче-Тундра** саам тилида «чиройли тундра» деганидир (В. А. Никонов, КТС, 274).

Шундай қилиб, **Мончегорск** — «**Монче-Тундра** тоғидаги шаҳар» демакдир.

Мордовия — РСФСР таркибидаги Автоном республика. 1934 йил 20 декабрда ташкил топган. 1930 йил 10 январдан 1934 йилгача автоном область. Топоним **Мордва** этноними асосида вужудга келган. Этноним VI асрдан бери ёзма манбаларда тилга олинади. Унинг этимологияси тўғрисида турли афсоналар ва фаразлар вужудга келган. Масалан, этнонимни форс тилларидаги **Мард** «одам» **Хурдан** «емоқ» сўзлари асосида изоҳлаб, «одамхўр» деган этимологиясини келтирадилар. Албатта бу изоҳ номнинг ташқи кўрinishи асосида вужудга келган. Шунинг қайд қилиш керакки, деярли ҳамма тадқиқотчилар этнонимнинг асосида «одам киши» сўзлари бор, деган фикрга келганлар. Масалан: **Мортва** «сув одамлари» ёки **Мортма** «қуруқлик одамлари» каби. А. И. Соболевский этнонимни қадимги форс тилидаги **Мард** «одам» сўзи билан боғлайди. Коми ва удмурт тилларида **Мурт** «одам» демакдир (А. И. Соболевский, Русско-скифские этюды, ж. «Известия Отделения русского языка и словесности», т. 27, Л, 1924, 187—188).

Москва — шаҳар. СССРнинг пойтахти. Солномаларда шаҳар 1147 йилдан бошлаб тилга олинади. Қадимги манбаларда шаҳар номи «На Москов», «На Москве» шаклида учрайди.

Дарё номининг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Бу ерда яшаган халқ фин-угор тилларида гаплашгани учун ном-этимологиясини фин-угор тилларидан излаганлар. Гидроним **-ва** қўшимчали **Лисьва**, **Сильва**, **Косва** каби номлар группасига киритилади. «**Москва**» — «бузоқ» Ва — «сув», яъни «бузоқ суви»

деб изоҳланади. С. К. Кузнецов бу фикрни инкор этиб, ном марийча **Маска** — «айиқ» ва — «она, ургочи», яъни «она айиқ» деган маънода дейди (С. К. Кузнецов, Русская историческая география, 1, М., 1910).

А. И. Соболевский дарё номининг этимологиясини форс тилларидан излайди. **Москва** сўзи унинг фикрича, скифча бўлиб, «чавандоз, овчи» деган маънодадир (А. И. Соболевский, Русско-скифские этюды, 271—272).

Н. И. Шишкиннинг берган маълумотига кўра, гидроном скиф-яфет тилларига мансуб бўлиб, **Маск** «қўй, чорва» деган маънони билдиради. (Н. И. Шишкин, к вопросу о происхождении названия Москвы, «Исторические записки» т. 24, 3—13).

Л. С. Берг дарё номини эрамиздан олдинги V асрда **Колхида** текислигида яшаган **Мосхи** халқлари номи билан боғлайди (Л. С. Берг, Происхождения названия Москва, Географический вестник, Л, 1925, № 3—4, 5—10).

Айтилган фикрлар ичида Г. А. Ильинскийнинг **Моски** «ботқоқлик жой» ёки балтика тилидаги **Мазд** «зах, ҳўл» каби сўзлар ҳақиқатга яқин (Г. А. Ильинский, Река-Москва, «Известие Академии Наук», XVI, II, 1922, 601—604). Гарчи бу фикр Москва топонимининг этимологиясини узил-кесил ҳал қила олмаса ҳам айтилган фаразлар ичида энг ишончлисидир. Чунки бундай ўхшатиш дарёга нисбатан қўлланиб келинган.

Мулкинақиб — қишлоқ. Самарқанд областининг Қорадарё районида. Топоним икки қисмдан иборат: **мулк** — «ер, сув, ватан» деган маънода бўлиб, «Нақибнинг мулки» демакдир. **Нақиб** — мўғилча **нойон** «жаноб» деган сўз билан алоқадор бўлиб, «ҳурматли, нуфузли» деган маънони англатади.

С. Қораев берган маълумотга қараганда, **Нақиб** «бирон жамоанинг ёки қабиланинг эътиборли кишиси»дир. Бухоро хонлигида XVII — XIX асрларда **Нақиб** қўшинининг тузилиши, қурол-яроғи ва бошқалардан хабардор бўлган амалдор. Қорақалпоғистон АССР Беруний районидаги **Бўланнойиб** топоними ҳам шу сўз билан алоқадор.

Мурманск — шаҳар. РСФСР Мурманск областининг маркази. Шаҳар Шимолий Муз океанига борадиган темир йўлнинг охириги станцияси сифатида 1915 йили барпо этилди ва **Романов на Мурмане** (Романовлар династияси билан боғлиқ ҳолда) деб аталди. **Мурман**

номи жуда қадим замонлардан маълум бўлган ва руслар денгиз қирғоғини шундай атаганлар. **Мурман** сўзини **Нормани** «шимолликлар» этноними билан алоқадор деб ҳисоблайдилар. Норвег ва скандинав халқи шу ном билан аталган. **Мурман** сўзининг бошқа маъноси ҳам бор. **Сам** тилида **Мур** «денгиз» **Ма** «ер» деган маъноларни билдиради. Шундай экан, **Мурман** «денгиз четдаги ер» демакдир.

Мурунтов — тоғ. Бухоро областида. **Мурун** ёки **Бурун** сўзи географик термин бўлиб, деярли барча туркий тилларда учрайди. Бу тумшуқ ёки тоғнинг туртиб чиққан жойидир. Русча **Нос**, туркча **Мурун**, **Бурун**, монголча **хошу**, чукотча **екаак** ва бошқа тилларда ҳам бурун маъносида қўлланилади. **Мурунтов** «тоғ тизмасининг бўртиб чиққан бўлағи»дир.

Мурғоб — дарё, Тожикистон ССРнинг Тоғли Бадахшон автоном областида. Бартағ дарёсининг чап irmoғи. Туркменистон ССРнинг Мари областидан оқиб ўтади. Гидрономни **Мурғ** — «қуш» ва **об** — «сув» сўзларидан ясалган, яъни «қуш суви» деб изоҳлайди. Баъзилар **Мурғоби** «ўрдак» деган этимологиясини келтирадилар. В. А. Никонов **Мурғоб** гидронимини **Маргиани** деган географик область номи билан боғлайди ва «чегарадаги дарё» деб ҳам изоҳлайди (В. А. Никонов, КТС, 279). Э. М. Мурзаев гидронимни **Марг** «ўтлоқ» сўзи билан алоқадор, деб ҳисоблайди ва **Мурғоб** «ўтлоқдаги дарё» деб таърифлайди (Э. М. Мурзаев. Очерки, 227).

Ҳақиқатан ҳам **Мурғоб** гидронимини сўғд тилидаги **Марг** ўзаги билан боғлаш анча ишончлидир. **Мох** ўзаги асосида вужудга келган (В. А. Никонов, КТС, 177).

Муствэ — шаҳар. Эстония ССРда, Чуд кўли бўйида қора дарёсининг қуйилиш жойида. Шаҳар 1534 йилдан бошлаб тарихий солномаларда **Муствет** шаклида тилга олинади. Топоним фин-угор тилларидаги **муста** «қора», **ве** «сув» сўзларидан тузилган, **Муствэ** «Қора сув» демакдир (В. А. Никонов, КТС, 280).

Мухор-Шибирь — шаҳар. РСФСРда, Бурятия АССРнинг Мухор-Шибирь районининг маркази. Бурят топонимиясида **Мухор** термини жуда кўп номлар таркибида учрайди. Бу географик термин халха-монгол тилидаги **Мухор** «тупик, охири, сўнги» сўзи асосида ясалган бўлиб, «давоми йўқ ўтлоқ, водий ёки ҳеч қаерга қуйилмайдиган дарё маъноларини билдиради. Топонимнинг Ши-

берь компоненти мўғулча «ботқоқлик, зах ер» демакдир. Мухор-Шибирь «ботқоқликнинг сўнги, ҳеч қаер билан алоқаси йўқ ботқоқлик» демакдир.

Муён — қишлоқ. Фарғона областининг Фарғона районида. **Мўён** сўзи тожикча **миён** «ўрта» сўзи билан алоқадор бўлиши ҳам мумкин. **Яғноб** тилида **миён** «қишлоқ» деган маънони билдиради.

Товмен ёки **Товмуён**, **Марғутмайин** каби қишлоқлар номн шу сўз билан алоқадор бўлиб, «сув бўйидаги қишлоқ», «маргилар қишлоғи» деган маъноларни билдиради.

Мўйноқ — шаҳар. Қорақалпоғистон АССР, Мўйноқ районининг маркази. М. Кошғарий маълумотларига кўра **бойноқ** «тоғ бўйни»дир (ДЛТ, III, 190). **Мўйин** турк халқлари тилида кўп ишлатиладиган географик терминдир. Бу термин «тоғ бўйни, икки тоғнинг яқинлашган тор жойи» деган маънодадир. Хоразмда дарёнинг қайрилиб оққан жойи ҳам **Мўйиноқ** деб аталади, у ўзбек тилида кичрайтириш маъносини билдиради.

— Н —

Навоий — шаҳар. Бухоро областида. Зарафшон водийсида. Қизилқум чўли четларида. Каттақўрғон билан Бухоро ўртасида Қармана темир йўл станцияси яқинида замонавий Навоий шаҳари барпо этилди. Шаҳар 1957 йил 2 сентябрдан улуг ўзбек шоири Алишер Навоий (1441—1501) номига қўйилди. Шаҳарнинг олдинги номи — **Кармана** — туркча «қишлоқ» деган маънони билдиради.

Наврўзбулоқ — қишлоқ. Хоразм областининг Шовот районида. Топоним икки қисмдан иборат бўлиб, номнинг биринчи компоненти киши исмини билдирувчи Наврўз сўзидир. Бу сўз киши исми сифатида Хоразмда кенг тарқалган бўлиб, қадимги хоразмий халқи билан алоқадордир. Хоразм шеvasида кема тортувчи киши **Бурлак** эмас, **Салдовчи** (солкема) номи билан юритилади. Топонимнинг иккинчи қисми шевада **Маллак** ёки **Бўллак** шаклида талаффуз этилади. **Маллак** — «мулк» сўзининг шевадаги вариантыдир. Шундай экан, Наврўзбулоқ «Наврўзнинг мулки» деган маънодадир. **Отаниёзбулоқ**, **Худойқулбулоқ** топонимларни ҳам худди шу шаклда киши номи орқали ясалган.

Найистон — қишлоқ. Қашқадарё областининг Беш-

кент районида. Найқамиш маъносидадир, — *истон* (стон) «ўрин, жой» билдирувчи қўшимча. Бу қўшимча Урта Осиё топонимиясида жуда кўл учрайди. Шаҳристон, Гулистон, Тожикистон ва ҳ. к. номлар шу қўшимча орқали ясалган. В. И. Абаев фикрича, — **стон** қўшимчаси тарихан мустақил сўз бўлган ва «ўрин жой» деган маънони англатган. Таққосланг: ҳинд тилида — **стхана** «жой», қадимги эрон тилида **стана** «ўрин», форсча **стан** (В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор ч. I. М—Л., 1949, 29).

Найман — қишлоқ. Андижон областининг Андижон ва Хўжаобод районларида. Найман — ўзбек уруғларидан бирининг номи. Рашидиддин «Жомеъат таворих» асарида найман қадимги кучли қабилалардан биридир. Унинг бир қанча тармоқлари бор (Рашид-иддин, Сборники летописей, II, М — Д, 1960, 176).

Найман сўзи мўғулча бўлиб, **Найма** «саккиз» деган маънони билдиради. Н. Аристов, **найман** сўзи Найма дарёси (Катуннинг бир ирмоғи)нинг номи билан боғлиқ бўлиб, дарё номи асосида вужудга келган, дейди (Н. Аристов, Заметки об этническом составе тюрских племен и народностей и сведения об их численности, отд. оттис из «Живой старина» вып. III—IV, СПб-1896, 87).

Найман сўзи билан боғлиқ бўлган топонимлар Ўзбекистоннинг барча областлари территорияларида учрайди.

Наманган. — шаҳар. Наманган областининг маркази. Шаҳар Фарғона водийсининг шимолий қисмида, тоғ этагидаги текисликка жойлашган. Наманган ҳақидаги дастлабки маълумотлар Бобирнинг «Бобирнома» асарида (XVI аср охириларига тўғри келади) тилга олинади. Тарихий манбаларда бу ерларга XVI аср охириларида босқинчилик вақтида қўлга туширилган асир форслар келтирилгани ҳақида маълумотлар бор.

Топонимнинг келиб чиқиши тўғрисида турли фикрлар баён этилган. Шаҳар номини А. Вамберн **Наманг** «маржон» сўзи билан боғлаб «маржон кони» деб изоҳлайди. А. Жувонмардиев Наманган—**Номий гон** «азиз ва номдор кишилар шаҳри» деган фикрни билдиради.

Ҳ. Ҳасанов топонимнинг иккинчи қисми **Гон** «сув, дарё» деб тахмин қилади ва **Намак гон** — «шўр сув, минерал сув, мойли сув (эҳтимол нефть)» деб изоҳлайди. Номнинг биринчи қисми **намак** сўзи билан алоқадор бўлиб, «шўрлоқ, ботқоқлик, шўр ер» деган маънони бил-

диради. **Намак** географик термин сифатида туркий халқларнинг кўпчилигида учрайди (Масалан: Бошқирдистон АССРда **Намаг** шаҳри бор). Топонимнинг иккинчи қисми Ўрта Осиё топонимиясида кенг тарқалган **кант** «қишлоқ» сўзи билан алоқадордир. **Намакант** сўзининг **Наманган** бўлиши фонетик жиҳатдан қонунийдир. Чунки сўз ўртасида **К** товуши интервокал ҳолатда жаранглашади, яъни **г (к—г)** га айланади. Сўз охирида (ёки бўғин охирида) икки ундош қатор келиши ўзбек тили учун хос эмас. Натижада **Кант** сўзидаги **Т** товуши тушади (бундай ҳодиса учрайди. Масалан, Тошкан, Самарқан). Шундай қилиб, Наманган асли **Намаккант** бўлиб, «шўрлоқдаги, ботқоқликдаги қишлоқ»дир.

Наматон — қишлоқ. Қашқадарё областининг Шаҳрисабз районида. Топонимни халқ **Намат** сўзи билан боғлайди. Бу номнинг ташқи кўриниши асосидан вужудга келган этимологиядир. Аслида топоним **матон, митон** сўзи билан алоқадор. В. Л. Вяткин **Митон** «қалъа, қўрғон» деган маънони билдиради, деб ёзган эди (В. Л. Вяткин, Материалы к исторической географии Самаркандского вилейета. Справочная книжка «Самаркандской области», вып. VII. 1902, 25).

Номнинг биринчи компоненти **на, на в, на у** «янги» сўзининг фонетик ўзгаришга учраган шакли. Демак, **Наматон** «янги қўрғон» деган маънони билдиради.

Нарва — дарё. Эстония ССР ва РСФСР, Ленинград областида. Балтика денгизининг Фин қўлтиғига қуйилади. Дарё номи ёзма манбаларда 1221 йилдан учрайди. Номнинг этимологиясини немис тилидаги **Норбе** «кесик, ёриқ» билан боғлайдилар. Аммо номнинг Л. Кеттунен таклиф қилган этимологияси — вепп тилидаги **Нарвайне** «остона, бошланиш» сўзи билан алоқадорлиги анча ишонарлидир (В. А. Никонов, КТС, 284). Эстония ССРдаги Нарва шаҳрининг номи дарё номи билан боғлиқдир.

Нарим — шаҳар посёлкаси. РСФСР Томск области. Обь дарёси бўйида. Катта территория **Норим** ўлкаси деб ҳам аталади. XVIII асрда гидроним **Нерим** шаклида тилга олинади. **Нарим** ханти тилида «ботқоқ» деган маънони билдиради (Г. Ф. Миллер, История Сибири, т. I, М—Л, 1937, 302).

Забайкальедаги **Наримбулоқ** топонимини ҳам

шу сўз билан алоқадор, деб ҳисоблайдилар (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 154).

Нарьянмар — шаҳар. РСФСР Архангельск областида. Ненецлар миллий округининг маркази. Шаҳар революциядан олдин **Белошченье** деб аталган. Кейинчалик революция символи сифатида **Нарьянмар**, яъни **Нарьян** — «қизил», мар — «шаҳар», «Қизил шаҳар» деб юритила бошланди.

Нахчиван — шаҳар. Озарбайжон ССРда. Нахчиван Автоном Республикасининг пойтахти. Нахчиван Автоном Республикаси номи 1924 йил 9 февралда Нахчиван шаҳри асосида вужудга келди.

Топонимни арманча **нах** — «биринчи», **иже ван** «келиш, қўниш» сўзи билан боғлайдилар. Айрим талқиқотчиларнинг фикрича, **аван** «қишлоқ, жой» ва **Нахач** — «киши исми» асосида вужудга келган (Бу ҳақида тўлароқ маълумот учун қаранг: В. А. Никонов, КТС, 286 — 287).

Нева — дарё. РСФСРнинг Ленинград областида. Балтика денгизининг Фин қўлтиғига қуйилади. Гидроним фин тилидаги «ботқоқ, чим» сўзи асосида ясалган (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 155).

Жойнинг геоморфологик характеристикаси номига тўғри келади. Унинг дельтаси ботқоқликдан иборат. Сўз ўзаги ҳозир ҳам рус шеvasида сақланган. Ленинград областида **Невь** «ботқоқ» сўзи қайд этилади. Новгород областида **Невий моx** ботқоқлиги бор. (А. И. Попов, Топонимическое изучение восточной Европы, «Ученые записки», ЛГУ, т. 105, 1948, 107—108).

Ненецлар миллий округи — РСФСР, Архангельск областида. 1929 йил 15 июлда ташкил этилган. Бу территорияда яшовчи ненец халқи номи билан аталган. Революциядан олдин ненец ва бошқа уларга қардош бўлган шимол халқлари **самодий** деб номланган. **Самодий** саам тилидаги **саам** ва **йедна** «ер» сўзларидан ясалган бўлиб, «саам халқи ери» деган маънони билдиради. **Ненец** «одам» деган маънони англатади. Ненецлар ўзларини шундай деб атаган.

Новкат — қишлоқ. Фарғона областининг Қува районида. Новкат — **нов** тожикча «янги», **кат** «қишлоқ» сўзларидан тузилган бўлиб, «янги қишлоқ» деган маънони билдиради. Бу формада топонимияда кўплаб номлар учрайди. Масалан, Тожикистондаги **Новобод** ёки **Нав-**

обод «янги шаҳар», Ж а н и к а т «янги қишлоқ», Я н г и б о з о р каби топонимлар худди шу усулда вужудга келган бўлиб, семантик жиҳатдан бир-бирига яқиндир.

Новхос — қишлоқ. Хоразм областининг Янгиариқ районида. Новхос топоними қадимги хоразимий тилига хос бўлиб, «қишлоқ, қалъа» деган маъноларни билдиради. Хоразимийларнинг авлоди ҳисобланган ҳозирги осетин тилида **наухос** «йиғилиш жойи, йиғин бўлаган жой» маъноларига эга. (В. А. Абаев, Этимологический словарь осетинского языка, I., 127).

3. Цагаеванинг ёзишича, **Наухос** сўзи ҳозир ҳам Осетияда кўплаб топонимлар таркибида учрайди.

Норин — дарё. Қирғизистон ССРнинг Тяньшань областида. Қорадарё билан Норин дарёси қўшилгач Сирдарё ҳосил бўлади. Урта асрларда дарё **Хайлам** номи билан машҳур. Гидронимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Э. ва В. Мурзаевлар **Норин** мўғулча бўлиб, **Нар** (наран) «қуёш» сўзи билан алоқадор, деб изоҳлайди. Улар дарё сувининг рангига нисбатан шундай, деб атаганлар (Э. и В. Мурзаевы, Словарь, 250).

Баъзи тадқиқотчилар қирғиз тилида ҳам **Норин** сўзи бор, «тор, саёз» деган маънони билдиради дейдилар. Гидроним шу сўз билан алоқадор дейдилар. (Б. М. Юнусалиев, К. Вopосу формирoвания общенарoдного киргизского языка, «Труды института языка и литературы АН Киргиз, ССР», VI, Фрунзе, 1956, 38).

Аммо унинг географик тузилиши «тор, саёз» деган сифатларга тўғри келмайди. Дарё анча кенг ва катта. Шунингдек, **Норин** сўзининг тарқалиш ареали жуда катта — Тува АССРдан Каспий бўйларигача боради. Ўзбекистоннинг кўп областларида **Норин** сув ва жой номи сифатида учрайди. Масалан, **Норингул** (Зарафшон водийси), **Норинкапа**, **Норин** (Андижон области) ва бошқалар. Шундай экан, **Норин** сўзини мўғил тили асосида изоҳлаш унчалик тўғри эмас. **Норин Наҳр** «дарё» сўзи билан алоқадор бўлса керак. Тяньшаннинг ички районларида **Норинни Дайра** (дарё) деб атайдилар. (Э. Мурзаев, Очерки, 236).

Нукус — шаҳар. Қорақалпоғистон АССРнинг пойтахти. Нукус аслида уруғ номидир. Шаҳар номи ҳам шундан келиб чиққан. Қ. Абдимуротов Нукус сўзи эрон тилларига мансуб бўлиб, **Нух** «тўққиз» — **Кас** «киши» шаклида ясалганини айтади ва Қорақалпоқларнинг тўқ-

қиз баҳодири ҳақидаги афсонани келтиради (К. Абдимуратов, О происхождения названия Нукус «Вестник Каракалпакского филиала АН УзССР», Нукус, 1965, № 1, 93 — 94).

Бизнингча, Нукус топоним хоразм тилида сўзлашувчи халқ томонидан қўйилган бўлиши мумкин. Чунки бу шаҳар Хоразм шоҳлар ҳукмронлик қилган территорияда барпо этилган. Бу сўзнинг этимологияси хоразм тили заминида жуда аниқ изоҳланади: **Нуз нув** «янги», **кас** «қўрғон» (Материалы по истории туркмен и Туркмении т. 1, М—Л., 1939, стр. 187). Нукус «янги қўрғон, янги қишлоқ» демак. Э. Мурзаев топонимнинг **ну** «тўққиз», **кеш** «уй, том» деган маънони билдиришини айтади. (Э. Мурзаев, Очерки, 230).

Нурота — қишлоқ. Самарқанд областининг Нурота районида. Топоним Нурота тоғи номи асосида вужудга келган. Нурота топонимининг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Баъзи топонимистлар **нур** (ёруғлик, шуъла) ва **ота** (зиёратгоҳ жойлар номига қўшиладиган қўшимча) сўзларидан ясалган, деган фикр билдирадilar. (С. Қораев, Луғат, 89).

Ҳ. Ҳасанов топонимнинг асли номи **Нур** Бухоро ва Қармандаги бирдан-бир баланд тоғ. Уни улуғлаб бу ердаги мазорни муқаддаслаштириб **Нурота** деганлар. Офтоб нури ҳам энг аввало ана шу тоғ тепасида кўринадилар, деб ёзади. (Ҳ. Ҳасанов, Ўрта Осиё жой номлари, 49).

В. А. Никоновнинг фикрича, **Нурота** мўғулча **Нур** «тизма, тоғ тизмаси» ва **Тау** ёки **Тов** сўзларидан тузилган (В. А. Никонов, КТС, 300).

Қозоғистон топонимиясида **Нур** «тоғ чўққиси, тоғнинг юқори қисми» деган маънони билдиради (Е. Қойчубаев, КТС, 180).

Тарихий манбаларда Олтой тоғлари **Олтой-Нур** деб аталган (Э. Мурзаев, Топонимика Спъцзяна, сб. «Топонимика Востока», 1962, 128).

Шундай қилиб, **Нур**, **Нур** сўзининг «тоғ, тоғ тизмаси, чўққи, баланд тоғ» каби маънолари бор ва бу жуда катта территорияга тарқалган географик терминдир. **Нурота** ана шу термин асосида ясалган — «баланд тоғ, чўққили тоғ» деган маънодадир.

Нурсуқ — қишлоқ. Фарғона областининг Ўзбекистон районида. Топоним икки компонентдан тузилган. Ном-

нинг биринчи қисми **Нур** «тоғ, тоғ тизмаси» сўзи билан боғлиқ. Иккинчи компоненти **Суқ** ёки **Сууқ** топонимияда кўп учрайдиган географик терминдир. У «ўзан, жар, сой» каби маъноларни билдиради (Э. Мурзаев, *Очерки*, 208). **Нурсуқ** «тоғ ўзани, тоғдаги ўзан» деган маънони билдиради.

Нуха — шаҳар. Озарбайжон ССРда. XIX асрда яшаган озарбайжон олими А. А. Бахиханов **Нуха** топоними Ширван подшолигининг **Нихия** ёки **Нагия** шаҳри номи билан алоқадор деган фикрни айтади (Бу ҳақда қаранг: Р. Юзбошиев, *Азарбайджанские географические термины*, Баку, 1966).

Топонимнинг этимологияси авар тилида, деб изоҳлайдилар. Оварча **Нух** «йўл» деган маънони билдиради. Бу ерда Катта Кавказ тизмасидан ошиб ўтадиган йўл бўлган (К. Ф. Ган, *Опыт объяснения Кавказских географических названий*, «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», 40, Тифлис, 1909, 112).

— О —

Обдон — тоғ. Тошкент областининг Пскент районида. Топоним **об** «сув» ва **дона** «хона, сақлагич» сўзлари орқали ясалиб, «сув хона» деган маънони англатади. Туркменистонда бу термин **Ховдан** шаклида қўлланилган — «сув омбори» маъносига эга (М. Гельдиханов. *Местные географические термины Туркменистана*, 20).

Обигарм — Тожикистон ССРдаги курорт. Душанба шаҳрининг шарқида жойлашган. Топоним (**об** — «сув», **гарм** — «иссиқ») «иссиқ сув» деган маънони билдиради. А. З. Розенфельднинг ёзишича, Тожикистонда бу типдаги иссиқ (минерал) сувли булоқлар кўпинча бирор муқаддас киши номи билан айтилиб илоҳийлаштирилади (А. З. Розенфельд. *Заметки по гидронимии Юго-Восточного Таджикистана*, «Топонимика Востока» М. 1964, 175).

Шунинг учун ҳам **Гармчашма** (иссиқ булоқ) ёки **Обигарм** каби номлар киши исмлари билан қўлланилади.

Обизаранг — дарё. Сурхондарё областида. Гидроними **Заранг** дарахти номи билан боғлайдилар, яъни «Заранг сув». Аммо бу ишончли эмас, чунки катта сув объектлари дарахт номи билан ясалмайди. Номнинг иккинчи қисми **Заранг** эмас, **Зоранг**дир. Бу сўз форс тилида «отлар подаси, отлар тўдаси» деган маънони

билдиради (Персидско-русский словарь, М., 1970, 761).

Демак **Обизаранг**, «отларни ювадиган сув, от суви» маъносидадир. Топономикада бундай ҳодиса учрайди. От ювар **Қўйсуви** каби номлар худди шу усулда вужудга келган.

Обираҳмат — қишлоқ. Тошкент областининг Бўстонлиқ районида. Самарқанд областидаги дарё ҳам шундай ном билан аталади. Қишлоқ булоқ ёнида вужудга келган. Халқ уни илоҳийлаштирган ва **Обираҳмат** «марҳаматли сув» деб номлаган. Кўпинча шифобахш сувли булоқлар шундай аталган.

Обихингов — дарё. Тожикистон ССРда. Бу дарё Сурхоб билан қўшилгач Вахш дарёси деб аталади. Гидронимнинг асосини **Хингов** ёки **Хингоу** сўзи ташкил қилади. А. З. Розенфельд **Хингоу** — «бўз сув» деган маънони билдиради, дейди (А. З. Розенфельд, Заметки по гидронимии Юго-Восточного Таджикистана, 181).

Обихингов «лойқа сувли дарё» демакдир.

Обикайсар — дарё. Тожикистон ССР, Мурғов дарёсининг ирмоғи. **Обикайсар** гидроними «қайсар сув» демакдир. Тез оқадиган, қирғоғига урилиб оқадиган дарёлар кўпинча шундай аталади. Амударёнинг **Жайхун** деган номи ҳам шу сифати — «қайсарлиги» учун қўйилган. **Тентаксой** топоними ҳам семантик жиҳатдан шу гидронимга тўғри келади.

Обь — дарё. РСФСРда. Кара денгизининг **Обь** қўлигига қўйилади. Гидроним форсча **Об** «сув, дарё» сўзи билан алоқадордир. Баъзи тадқиқотчилар гидронимнинг форсча эканлигига шубҳа билан қарайдилар. В. Штейниц **Обь** комича «қор суви» деган маънони ифодалайди, дейди.

Одесса — шаҳар. Украина ССР, Одесса областининг маркази. Қора денгизбўйида. Шаҳар 1975 йилда **Ҳожибий** қишлоғи ўрнида қад кўтарган. Уша давр удумига кўра Екатерина II шаҳарга грекча ном беришни буюрган. Шаҳар қадимги грекларда мавжуд бўлган **Одессос** номи билан атала бошлайди. Қадимий маълумотларга қараганда Қора денгизнинг шимолий қирғоғида шу номда шаҳар бўлган.

Одоқ — шаҳар. Бу шаҳар қадим Амударё этакларида, Сарикамиш ботиғи ёнида бўлган. Андижон шаҳри ҳам қадим **Одоқ** деб аталган (Шайх Сулаймон луғатида). **Одоқ** — оёқ сўзининг қадимги варианты бўлиб,

«дарёнинг охири ёки каналларнинг охири, дарё ёқаси» деган маънони билдирган. Хоразмда **Одоқ** нинг «паст, ғарб, кун ботиш» деган маънолари бор: **Оёқ қишлоқ**, **Оёқли** (Одоқли) каби топонимлар шу маънони билдиради. Шундай қилиб, **Одоқ** географик термин бўлиб, «паст, ғарб, дарё охири» каби маъноларни ифодамайди.

Озарбайжон — Иттифоқдош республика, Закавказьеда. Республика 1920 йил 28 апрелда ташкил этилган. Топоним қадимги манбаларда **Адербайдган**, **Азарбейжан**, **Атурпакан**, араб авторларида **Адарбаданана** каби формаларда тилга олинади. Қадимги грек манбалари бу ерда яшовчи халқларни **Атропатиа** республиканинг жанубий қисмини — **Атропатана** деб атаган. **Озарбайжон** «олов мамлакати» деб изоҳланади. Гўё бу ерда оташдараствларнинг ҳарами бўлган эмиш. Этимологияси ишончли эмас.

Ока — дарё. РСФСР, Волганинг ўнг irmoғи, Ангарианинг чап irmoғи. Бурятия АССР ва Иркутск областида. Гидронимнинг этимологияси ҳақида бир-бирига қарама-қарши кўплаб фикрлар баён этилган. Шулардан энг ишончлиси финча — **Йонкки** «дарё» деган этимологиясидир. Баъзи тадқиқотчилар номи герман тилида **Аҳа** «сув, дарё», литвача — **Ака** — «булоқ», славянча **Око** «кўз» сўзлари билан боғлайдилар. (Бу ҳақда қаранг: В. А. Никонов, КТС, 305).

Олмаота — шаҳар. Қозоғистон ССР пойтахти. Топонимнинг ташқи кўринишига қараб «Олма ота» деб изоҳлайди. Ота компоненти кўпгина номлар таркибида учрайди ва «табаррук, илоҳий» маъносини билдиради. Аммо топонимнинг иккинчи-компоненти Ота эмас-ти кўшимчасидир. Бунинг тарихий манбалар ҳам тасдиқлайди. 1854 йилда ана шу номда қўрғон барпо этилади. Шундан бир йил кейин **Верний** деб аталган. Шаҳарга 1921 йилда яна қозоқча ном берилган. Аммо энди **Олмаота** формасида қолди. Шундай қилиб, **Олмаота** асли **Олмати** бўлиб, «олмали жой» деган маънони билдиради.

В. Койчубаев топонимнинг охириги қисмини-ти кўшимчаси эмас, тау сўзи деб ҳисоблайди, яъни **Олмаота** («Олмали тоғ» деган маънодадир). (Е. Койчубаев, КТС, 32 — 33).

Олтой — тоғ тизмаси. Қирғизистон ва Тожикистон ССРда. Олтой водийси ва Олтой райони (Қирғизистон

ССР) ҳам шу сўз билан боғлиқдир. Ҳ. Ҳасанов, бу сўзнинг бир қанча маъносини аниқлайди: санскрит тилида о л а й «макон, жой» демакдир, о л о й туркий тилларда «қўшин, отряд, жамоа, халойиқ, йиғин, тоифа» Л. Будагав о л о й — «полк, қатор, пода» деб изоҳлайди.

М. Н. Мельхеев Олой топонимини санскритча «уй, жой, макон» деб изоҳлайди (Географические имена, М. 1961, 7).

Олот — қишлоқ. Бухоро областида, Самарқандда ҳам шу номдаги қишлоқлар бор. **Олот** — орлот этнонимининг фонетик ўзгаришга учраган шаклидир. (Санортовушларнинг бир-бирига ўтиши ўзбек тилида учрайди.) Олот ўзбек халқи таркибида учрайдиган уруғлардан бири. Абулғози Баҳодирхон ўзининг «Шажараи турк» китобида **Орлот** уруғини «муғул авлодлари» деб аталган қисмида тилга олади. У **Арлот** сўзининг асл маъноси «онасининг севган ўғли» демакдир дейди (Х. Дониёров, «Ўзбек халқининг шажара ва шевалари», Тошкент, 1968, 34).

Оржоникидзе — шаҳар. РСФСР, Шимолий Осетия пойтахти. Шаҳар 1784 йилда **Қапқайқўрғони** сифатида вужудга келади. **Қапқай** — «дарвоза, тоғ дарвозаси» деган маънода. Шаҳар бир қанча ном билан айтилган, масалан **Дзужикау** (киши исми ва кау қишлоқ), болқарлар **Терекбаши** деб — «Терак дарёсининг боши», чеченлар **Треккала**, яъни «Терек дарёси бўйидаги шаҳар» деб атаганлар (Г. Ф. Ган, Опыт объяснения Кавказских географических названий, 31).

Шаҳар 1931 йилда Коммунистик партия ва Совет ҳокимиятининг машҳур арбоби Г. Қ. Оржоникидзе (1886 — 1937) номига қўйилди. Республикамизда жуда кўплаб район ва колхозлар Г. Қ. Оржоникидзе номига қўйилган.

Орол кўли — денгиз. Қозоғистон ССР, Ўзбекистон ССР ва ҚҚАССРда. Бу Ўрта Осиёда энг катта кўл. Унга Амударё билан Сирдарё қуйилади. Орол кўли денгизи илгарилари географларга маълум бўлмаган. У ҳақдаги дастлабки маълумотлар X асрга мансубдир. Истахрий бу кўл-денгизни Хоразм денгизи деб атайди. Расмий манбаларда Орол кўли-денгизи 1697 йилдан тилга олинади. Орол номи биринчи марта Абулғози Баҳодирхоннинг асарларида учрайди (XVII аср). Унинг ёзишича, **Орол** — дарёнинг денгизга қуйиладиган жойидир. В. В.

Бартольд фикрича, денгиз ана шу жойдан аталган (Сочинения, Т. III, 1965, 332).

Ҳ. Ҳасанов «Амударёнинг этакларида бир томони дарё, бир томони денгиз билан қуршалган майдон бамисоли орол ҳолида бўлган. Шу ер орол эли деб, аҳолиси орол қабиласи деб аталган. Шундан денгиз номи ҳам Орол бўлиб кетган» дейди (Ўрта Осиё жой номлари, 49).

Хоразм ва Қорақалпоғистонда **Оролли**, **Ороллилар**, **Ороликнинг ери** каби топонимлар бор. Бу номлар ҳам шу денгиз номи билан алоқадор. Орол бўйларида кўчиб келганлар **Оролли** деб юритилган.

Оролпайғамбар — орол. Сурхондарё области, Термиз шаҳри яқинида. Амударёдаги бу оролнинг **Оролпайғамбар** деган изоҳи ҳам бор.

Орол олдин **Жазират-Усмон** (**Жазира** — арабча — «орол, яриморол» деган маънони билдирган) деб аталади. Кейинчалик Ўрта **Орол** деб атала бошланди. **Оролпайғамбар** «пайғамбарнинг ороли» деган маънода бўлиб, халқ афсонасида бу ерга пайғамбар дафн этилган эмиш.

Орқалик — шаҳар. Қозоғистон ССР, Тўрғай областининг маркази. Топоним **Орқа** сўзи асосида ясалган. Бу сўз **Орқа**, **Тизма** (тоғ тизмаси) маъносидан ташқари, томонни ҳам ифодалайди. Кўпгина туркий тилларда Орқа — «шимол томондир». Маълумки, фаргона қирғизлари еттисув қирғизларини **орқа қирғиз** деб атайдилар. Қ. К. Юдахин, Киргизско-русский словарь, М., 1965, 67 — 68).

Хоразм топонимиясида ҳам **Орқа овул**, **Орқа**, **Орқажам** каби номлар учрайди.

Осқала — қишлоқ. Қорақалпоғистон АССР, Амударё раёнида. Топоним этник ном асосида вужудга келган. **Ос** — Эрон халқлари уруғларидан бўлиб, ўзбек ва қорақалпоқ халқи составида ҳам учрайди (Л. С. Толстова, Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса, «Этнография имен», М., 1971, 248).

Ос уруғи ҳақида илк бор Беруний маълумот беради. У Амударё ўз оқимида тўсиқларга учраб сўл томонга — қипчоқлар юртига оқабошлагач, бу ерда истиқомат қилувчи аҳоли Ҳазар денгизи қирғоқларига кўчдилар. Улар алон ва ос уруғлари эканини ёзади (Абу Райҳон Беруний, Т. III, 95).

Ос этноними ҳақида турли фикрлар бор. Баъзи бир тадқиқотчиларнинг ёзишича, **Ос** ҳозирги осетия халқининг авлодлари бўлган, **Алан** уруғининг номидир (В. В. Радлов, Словарь т. I, ч. I. 535).

Хева давлат ҳужжатларида **Ос**, **Осли** каби номлар қайд этилган (XIX аср, Хева давлат ҳужжатлари, т. II, Тошкент, 1960, 211).

Хоразмда **Осиён**, **Ослар** (Кўшкўпир ва Гурлан районларида) каби номлар ҳозир ҳам бор.

Оталиқарна — канал. Хоразм областида ва Қорақалпоғистон АССРнинг Амударё районида. Топоним ҳозирги даврда **Манғит Арна** номи билан машҳурдир (**Манғит** — уруғ номи, **Арна** — канал, дарёдан сув оладиган катта ариқ). Я. Фуломов «Қарна Хева хонлигининг бир оталиғи томонидан қазилганлиги учун **Оталиқ қарна** деб аталган дейди (Я. Фуломов, Хоразмнинг суғорилиши тарихидан, Тошкент, 1957, 212).

Оталиқ ижтимоий термин бўлиб, Октябрь революциясигача Хоразмда хонликнинг энг катта мансабларидан бирини ифодалаган. Бухорода «Ота ўрнини босадиган киши», амирликдаги энг катта мансаб. **Оталиқ** термини Кавказда ҳам қўлланилади. **Оталиқ** — болани (чақалоқни) ўз тарбиясига олган киши, тарбиячидир (Косвен М. О., Аталничество, «Советская этнография» № 2, М—Л., 1935, 41).

Хоразм топонимиясида бу сўз билан ясалган топонимлар кўплаб учрайди. **Муродоталиқ**, **Дўстмоноталиқ**, **Эшниёзоталиқ**, **Юсупоталиқ**, **Мадаминоталиқ**, **Тангироталиқ** ва бошқалар.

Отбосар — шаҳар. Қозоғистон ССР, Целиноград области. Топонимнинг иккинчи қисмини **Бозор** сўзи билан боғлайдилар, яъни «от бозори» маъносида. Сўз **босмоқ** феъли билан алоқадор бўлса керак, деган фикр ҳам бор (В. А. Никонов, КТС, 35).

Иккинчи фикр ҳақиқатга анча яқиндир. Гарчи топоним **Бозор** сўзи билан алоқадор бўлса 3 товуши редукцияга учрамаган (жарангсизлашмаган) бўлар эди. Чунки товушлар интервокал ҳолатда жарангсизлашмайди. Шундай экан, номнинг иккинчи қисми **Босардир**. **Босар** — «йўл, масофа маъносида» бўлиши ҳам мумкин.

Отчопар — қишлоқ. Қорақалпоғистон АССРнинг Амударё районида. **Отчопар** топоним сифатида Ўзбе

кистоннинг бир қанча жойларида учрайди. Айрим тадқиқотчиларнинг ёзишича, **Отчопар** «улоқ чопиш учун қулай текис ер» (С. Қораев, Луғат, 93). Аслида бу масофа билдирувчи сўз, йўл ўлчовидир. Бу термин асосида от чопадиган (4—5 километрга тенг) масофа тушунлади. Дарҳақиқат, топономияда йўл ўлчови ном сифатида учрайди. Масалан, **Яккафарсанг** (форсанг ёки фарсах 7—8 километрга тенг масофа), **Бешёғоч** (ёғоч ёки йиғоч В. В. Радловнинг кўрсатишича 6—7 чақиримга тенг).

Оқбура — қишлоқ. Самарқанд областининг Самарқанд районида. Номнинг иккинчи қисмини **Бувра**, **Бўғра**, **Бура** «туя, оқ туя» сўзи билан боғлайдилар. **Бура** географик терминдир. А. Вамбери бу сўзни «ёнбош, ёнбағир, қирғоқ, чекка» деб изоҳлайди (Э. Мурзаев, Очерки, 287). **Оқбура** «оқ ёки ўсимликсиз ёнбағир қирғоқ» демак.

Оҳангарон — дарё. Сирдарёнинг ўнг irmoғи. Гидроним **Илоқ** шаклида ҳам учрайди. **Илоқ** турк ва татар тилларида «тиниқ сув» деган маънони билдиради (Э. В. Севортян, Этимологический словарь, 346).

Оҳангарон номи анча кейин вужудга келган. «Бобирнома»да **Оҳангарон жилғаси** формасида тилга олинади. Демак, топоним **Оҳангарон** шаҳри номи асосида вужудга келган.

Гидронимни «темирчилар дарёси» эмас, «**Оҳангарон** дарёси, **Оҳангарон** шаҳри дарёси», деб тушунмоқ керак. **Оҳангар** «темирчилар» демакдир.

— П —

Пай-Хой—тоғ тизмаси. РСФСР, Архангельск области. Ненецлар миллий округида. Топоним ненец тилидаги **Пай** «тоғ ёки тош» ҳамда **Хой** «тундра» сўзларидан ясалган бўлиб, «Тундра тоғи ёки тундрадаги тоғлар» деган маънони билдиради. **Пай** сўзи Шимолий Уралда ҳам топонимлар таркибида худди шу маънода учрайди (В. А. Никонов, КТС, 318).

Пайшанба—қишлоқ. Самарқанд областининг Каттақўргон районида. **Пайшанба** ҳафтанинг бир куни бўлиб, тожикча **Панж** «беш» ҳамда **шанба** «кун» сўзларидан ясалган. Бу сўз шу қишлоқда пайшанба кунлари бозор бўлиши натижасида вужудга келган. Бу ҳодиса

топонимикада кўп учрайди. Масалан: **Жумабозор**, **Душанбабозор** каби номлар худди шу йўсинда пайдо бўлган.

Паласан — қишлоқ. Фарғона областининг Олтиариқ районида. Тапоним мўғулча Балгас сўзидан келиб чиққан бўлиб, «шаҳар» маъносини ифодалайди, деб изоҳлайдилар. Аммо **-он** қўшимчаси шаҳар номига қўшилиб, жой номи ясамайди. Бу қўшимчанинг мавжудлиги топоним асосида бирор кишилар гуруҳи мавжудлигидан дарак беради. Бизнингча, топоним форсча **Палас** сўзи билан алоқадордир («дарвеш» маъносида). Шундай экан, **Паласон** «дарвешлар» демакдир.

Панжикент—шаҳар. Тожикистон ССР. Панжикент районининг маркази. Номнинг **Панжикент** «беш шаҳар» этимологияси кенг тарқалган. Аммо ном «беш уй, беш том» маъносини билдиради. Тожик тилининг яғнов шеvasида бу сўз ҳозир ҳам шу маънода қўлланилади (Э. Мурзаев, Средняя Азия, 251).

Паркент—қишлоқ. Тошкент областининг Юқори Чирчиқ районида. Топоними асли **Барскент** бўлса керак, деб тахмин қиладилар. **Барс** «қоплон» деган маънода. Аммо бу ишончли эмас. **Парёки Парак** «тўсиқ, девор» маъносини билдиради. Бухорода қишлоқларни ўраб турган деворлар **Парак** деб аталган. **Кент** «қишлоқ, шаҳар» маъносидадир. Қашқадарё областида ҳам **Паркент** номли қишлоқ бор.

Пасра—Тошкент шаҳрида Салор ариғининг чап томонидаги мавзе. У «кичик экин майдони, озроқ экин экиш» деган маънони англатади. Баъзан томорқа ҳам **Пасра** деб юритилади (С. Қораев, Луғат, 96).

Пасра форс тилида «йирик ер эгалари камбағалларга маълум солиқ солиб ажратилган ер» маъносини билдиради (Персидско-русский словарь, т. I, 264).

Топоним **Пасраҳ** сўзи билан алоқадор бўлиши мумкин. Сўз охирида х товуши тушиб қолиши ўзбек тили учун хос хусусиятдир. **Пасраҳ** «қоровулхона, команда пункти, кузатув жойи» деган маънога эга (Персидско-русский словарь, т. I, 264).

Қашқадарё области, Яккабоғ районида ҳам **Пасра** деб аталувчи қишлоқ бор.

Педана—қишлоқ. Сурхондарё областининг Бойсун районида. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Номни Қашқадарё шеваларида мав-

жуд бўлган **Пидана** «ялпиз» сўзи билан боғлиқ бўлиши мумкин, деган тахнин ҳам бор (С. Қораев, Луғат, 96).

Баъзилар топоним **Бедана** сўзи билан боғлиқ бўлиши керак, деган фикрни айтадилар.

Топоним форсча **Пех**—«кенг, катта» ва **Дана**—«омбор, истехком, атрофи ўралган жой» сўзларидан ясалган бўлиб, «катта истехком, кенг омбор» маъноларини англатади.

Перекоп—шаҳар. Украина ССРнинг Қрим областида. Қрим хонлиги даврида бу ерда бўлган бўйин (перешеек) ҳарбий мақсадларда Қора денгиздан Сиваш кўлигача қазилган. Шу сабабли руслар бу ерни XVI асрдан бошлаб **Перекопъ** «қазилган» деб атаганлар. Турклар шаҳарни **Ор-Капу Ор ёки «ўра», Капу** «дарвоза», яъни «қуйи дарвоза, қазилган дарвоза» деб атаганлар.

Пермь — шаҳар. РСФСР, Пермь областининг маркази. Шаҳар Кама дарёси бўйида барпо этилган. 1568 йили бу ерда **Брюханово** қишлоғи вужудга келди. Кейинчалик мис эритувчиларнинг посёлкаси пайдо бўлди. Бу посёлка ўрнида 1780 йилда **Пермь** шаҳри қад кўтарди. Қадимги рус солномаларида ёзишча, шаҳар номи этник ном асосида вужудга келган. Номнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Баъзилар топоним номича **Парма**—«тайга» сўзи билан боғлиқ, деб ҳисоблайди. Баъзи олимлар эса топонимни финча **Перама**—«ичкаридаги ер» сўзи билан алоқадор дейдилар (Я. К. Грот, А. Потенбя).

Умуман, топонимнинг этимологияси тўла ҳал қилинган эмас. Бу ҳақда бошқа фикрлар ҳам кўп (Қаранг: В. А. Никонов, КТС, 327).

Пешку — қишлоқ. Бухоро областининг Ромитон райониди. Топоним икки қисмдан иборат. Биринчи қисми олд қўшимча — «пеш» «бирор нарсанинг олд томони» ва иккинчи компонентни-ку «тоғ» (кўҳ сўзининг фонетик жиҳатдан ўзгарган формаси) сўзларидир. Пешку «тоғ олди» қишлоғи демак.

Пинега — дарё. РСФСР, Архангельск области, Шимоллий Двинанинг ўнг ирмоғи. Гидроним фин тили асосида изоҳланади, яъни **Пинега** пиени — «кичик» **йога** — «дарё» сўзларидан ясалган (Я. К. Горт, Филологические разыскания, т. I, СПб, 1876, 242).

М. Фасмер Пинегани «катта дарё» деб ҳисоблайди. Б. А. Серебренниковнинг фикрича, гидронимнинг этимологиясини ҳинд-европа тилларидан излаш керак (Б. А. Серебренников, Волго-Окская топонимика на территории Европейской части СССР, «Вопросы языкознания», 1955, № 6).

Пинега шаҳар посёлкасининг (Архангелськ областида) номи дарё номи асосида вужудга келган.

Пирнаҳос — қишлоқ. Хоразм области. Хева районида Топоним қадимги хоразмийлар тилига хос бўлиб, **пир ва наҳос** сўзларидан ясалган. **Пир** хоразмий тилида «қадимги, эски», **наҳос** «қишлоқ, тўпланиш жойи» маъносидадир. **Пирнаҳос** «эски қишлоқ» деган маънони билдиради.

Пишағар — қишлоқ. Жиззах областининг Жиззах районида. Топонимни турлича изоҳлайдилар. 1. «Беш оғар», яъни «сув» ёки «беш ўзан» сўзи билан боғлиқ. 2. «Пеша ғор» ёки «ғор оғзи, ғор ёни» деган маънони билдиради.

С. Қораевнинг фикрича, бу икки фикр ҳам ишончли эмас. Пишағар топонимининг иккинчи компоненти **Ғор** «тоғ» маъносидадир.

Шундай қилиб, **Пишағар** топоними «тоғолди ёки тоғнинг шарқ томонидаги қишлоқ» демакдир.

Повулгон — қишлоқ. Фарғона областининг Олтиариқ районида. Топоним мўғул тилига хос **паулган** «қўниш жойи, ўрда, манзил» сўзи асосида вужудга келган (С. Қораев, Луғат, 97).

Пойтуғ — қишлоқ. Андижон областининг Избоскан районида. М. Қошғарий **туғ** сўзининг «ноғора, хон ҳузурда чалинадиган барабан, байроқ» маъноларидан ташқари, «тўғон» маъносини беради дейди (ДЛТ, III, 140—141, 203).

Ҳ. Ҳасанов унинг фикрига асосланиб топонимни «тўғон таги, тўғон ёни» деб изоҳлайди (Ўрта Осиё жой номлари, 50).

Бухорода ҳонлик даврида даҳабоши маҳкамаси ҳам **Пойтуғ** деб аталган (А. А. Семенов, Очерки устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени», Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии, вып. II, Сталинабад, 1954, 48).

Помир — тоғ. Тожикистон ССР, Тоғли Бадахшон ав-

топом областида. Оронимнинг этимологияси ҳақида олимлар турли фикр билдирган. Ном хитой манбаларида (VII аср) ПО-МИ-ЛО шаклида тилга олинади. Помир сўзини **Поимурғ** «қуш оёғи», **Поимарг** «ўлим остонаси», **Помир** «амир этаги» деган шаклида изоҳлайдилар. Баъзи асарларда Помири Томи дунё — «дунё томи» деб ҳам атайдилар. Ҳ. Ҳасанов **Помир** форсча **Миҳр** — «қуёш» сўзи билан алоқадор, деб ҳисоблайди ва номни (жуда баланд тоғ маъносида) «қуёш оёғи» деб изоҳлайди (Ҳ. Ҳасанов, Ўрта Осиё жой номлари, 25).

А. Т. Малицкий қадимги эронларда қуёш худоси — **Митр** деган фикр билдиради. Тожикистон ССР ва Афғонистон территориясида оқадиган **Помир** дарёси (Вохан дарё билан қўшилиб Панжни ҳосил қилади) номи тоғ номи асосида вужудга келган.

— Р —

Равот — қишлоқ. Сирдарё областининг Жиззах райониди. **Р о ъ о т** ёки **Р о б о т** географик термин бўлиб, жуда катта территорияга тарқалган.

Работак (кичкина равот), **Равотқалмиқ** (қалмиқлар равоти), **Қизиларвот** (қизил равот) каби топонимлар шу сўз орқали ясалган.

В. В. Бартольд бу термин арабча бўлиб, олдин **Раббад** шаклида қўлланилган ва «шаҳар девори», «шаҳарнинг ташқи қисми» маъносини англатган дейди. В. В. Бартольд **Рабод** ва **Работ** ҳамда **Рибот** терминлари орасида фарқ борлигини ёзади. **Работ** «чегара пости, истеҳком, қўрғон» деган маъноларни билдиради. Фарғона областидаги **Работак** **Урчин** топоними ҳам шу сўз асосида ясалган. **Урчин** «территория, туман» деган маънода.

Рафоник — қишлоқ. Хоразм областининг Хева райониди. Топоним аслида **Рафканик** дир. Рафканик икки компонентдан тузилган бўлиб, номнинг биринчи қисми **Рафи** «юқори, баланд» деган маънони билдиради. **Раф** элементи ҳозир ҳам эрон топонимиясида жуда сермаҳсул дир (В. И. Савина, Словарь, 178).

Хоразмийлар тилида бу сўз «юқори, баланд» маъносидан ташқари «қибла, жануб» сўзлари ўрнида ҳам қўлланади. **Каник** — «дарвоза» демакдир.

Рахкент — қишлоқ. Бухоро областининг Вобкент районида. Топоним форс тилларига хос бўлган **Ро х** «йўл» сўзи орқали ясалган. **Кент** «қишлоқ».

Рахкент «йўл устидаги қишлоқ» деган маънони англатади.

Регистон — майдон. Самарқанд шаҳрида.

Регистон — **Рег** «қум», **Стон**, **Истон** (ўрин билдирувчи қўшимча) элементларидан тузилган бўлиб, «қумли жой» деган маънони билдиради. Регистон деган ном **Ўрта Осиё**нинг кўпгина қадимги шаҳарларида бор, бу ном «марказий майдон» маъносини англатади. Эрон ва Афғонистонда регистон — «савдо қилинадиган жой, бозор» сўзига тўғри келади.

Рига — шаҳар. Латвия ССРнинг пойтахти. Фарбий Двина дарёси бўйида. Шаҳар XII—XIII асрлар орасида барпо этилган. Двина дарёсининг ҳозир йўқолиб кетган бир ирмоғи славянча **Река** — дарё деб аталган. Ана шу ирмоқ номи шаҳар номига асос бўлган. **Река** кейинчалик Ригага айланган.

Бу афсона. Топоним В. Ф. Дамбенинг ёзишича, Балтика тилларидаги **Ринга** сўзи билан алоқадор. **Ринга** «дарё тирсағи, тирсак, бурилиш» деган маънони билдиради (В. Ф. Дамбе, Название города Риги, Изучение географических названий», М., 1966, 107).

Ромитон — қишлоқ. Бухоро областининг Ромитон районида. Ромитон энг қадимги аҳоли яшайдиган пунктлардан бири бўлиб, уни Бухородан ҳам қадимийроқ деб ҳисоблайдилар.

В. В. Бартольднинг ёзишича, Бухоро шаҳри барпо қилингунча Бухоро ўлкаси ҳокимларининг резиденцияси шу Ромитонда бўлган. Ромитонни гўё афсонавий Афросиёб барпо қилган эмиш (Сочинение, т. I, 167).

Ромитон топонимининг этимологияси ҳақида «Бухоро тарихи»да шундай афсона келтирилади: «Афросиёбнинг бир қизи бўлиб, унинг доимо боши оғрир экан. **Ромтин** (Ромитон)га келгач, бу ернинг ҳавоси мувофиқ келиб, дарддан халос бўлди ва бу жойга **Оромитан** «тан ором» деб ном қўйилди. Оддий халқ эса уни **Ромтин** деган.

Л. С. Толстова **Ромитон** топонимининг биринчи компоненти **Ро** — форсча **рах** «йўл» сўзи билан алоқадор бўлса керак, деган фикрни билдиради. **Ромитон** унинг фикрича **Рихимитан**, яъни «митан қабиласи-

нинг йўли» деган маънодадир (Л. С. Толстова, Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса, 250—251).

Топонимнинг иккинчи қисми этник ном бўлмай, балки ўрта форс тилига мансуб **Матеан** — «яшаш жойи, уй, қишлоқ» сўзи билан алоқадор бўлиши мумкин. **Ромитан** — «йўл устидаги қишлоқ» маъносини англатади.

Рудак — ариқ. Тошкент шаҳрида. Салор каналининг бир номи.

Гидроним эрон тилларидаги **Руд** «ариқ, катта канал» сўзи орқали ясалган. **Ак** кичрайтириш аффиксидир.

Ўрта Осиё топонимиясида **Руд** термини жуда кўплаб топонимлар таркибида учрайди.

Зарафшон дарёсининг бир номи **Руди Масоф**. Қорадарё билан Норин дарёсининг ораси **Ми-ён Рудон** (икки сув ораси) дейилади. Зарафшон водийсида кўп тарқалган **Рудбор** (дарё соҳили, дарё этаги) термини ҳам шу сўз орқали ясалгандир (С. Қораев, Луғат, 99).

Рязань — шаҳар. Рязань областининг маркази. Шаҳар қадимги солномаларда биринчи марта 1054 йилда тилга олинади. Ока дарёсининг ўнг irmoғида жойлашган бу шаҳар ҳозир **Эски Рязань** деб аталади. Ҳозирги шаҳар 1095 йилда Князь Ярослав Святославович томонидан барпо этилган ва **Переяславль-Рязанский** деб аталган. Рязань топонимининг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. **Рязань** славянча **Ряса** «ботқоқлик, балчиқ» сўзи асосида вужудга келган. Марказий Россияда бир қанча гидронимлар шу сўз асосида пайдо бўлган (В. А. Никонов, КТС, 362).

Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрича, топоним асосида этник ном ётади. Ҳақиқатан ҳам Мордвинларнинг **эрзьянь** ёки **эрзия** қабиласи шу ерда яшаганлиги ҳақида тарихий маълумотлар бор. (Э. Мурзаев, Очерки, 157).

— С —

Сайрам — қишлоқ. Қозоғистон ССРнинг Чимкент областида. Топоним тарихий манбаларда **Мадина-т-ўлбайзо** (арабча «оқ шаҳар»), **Урингкент** (туркча «Оқ шаҳар»), **Испижоб**, **Испинжоб**, **Исфижоб** шаклларида тилга олинади. «Сайрам шаҳри хусусида рисола»да шундай ёзадилар: «Ҳар ерда икки сувнинг ораси тошлиқ бўлса туркий тили бирла **Сарём** дерлар...»

(Бу ҳақда қаранг: Ҳ. Ҳасанов, Урта Осиё жой номлари, 8). Топонимнинг бошқа изоҳлари ҳам бор. Юқоридаги «Рисола»дан кўринадики, топоним қадимда **Сайрам** эмас, **Сарём** шаклида бўлган. **Сарём** мўғулча **Сар ва ём** сўзларидан тузилган. **Сар** «остона, этак», **ём** «почта станцияси, беқат, йўл» деган маънони англатади.

Сайрамсув — Қорақалпоғистон АССРда. Амударё, Беруний районларида кенг тарқалган термин. Бу сўз қўпинча географик термин сифатида қўлланилади. Баъзан жой номини ҳам ифодалайди. Номнинг «Сайрам қишлоғи суви» деган маъноси йўқ. М. Қошғарий **Сайрам сув** — «оз, саёз сув» (ДЛТ, III —191) деб ёзади.

Сайиржой — қишлоқ. Фарғона областининг Ленинград райониди. Топонимнинг «сайр қиладиган жой, кишиларнинг сайлга чиқадиган жойи» изоҳи унинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган. Номнинг мазмуни **Сайр** «сойлик, тошлиқ жой» сўзи билан алоқадор. **Сайиржой** «сайр қиладиган жой» эмас, аксинча, «тошлиқ, сойлик жой» деган маънодадир.

Самарқанд — шаҳар. Самарқанд областининг маъмурий маркази.

Самарқанд қадимий кўҳна шаҳар. Бу шаҳарни тарихчилар Вавилония, Фива, Афина ва Римнинг тенгдоши деб ҳисоблайдилар. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Деярли барча тадқиқотчилар номнинг иккинчи компоненти — **қанд** «қишлоқ шаҳар» деб ҳисоблайдилар. Аммо топонимнинг биринчи компоненти турли манбаларда турлича учрайди. Шаҳар номи грек авторларида **Самоцян**, **Сивагин**, **Самогиян**, **Лимогиян** формаларида тилга олинади (Н. Я. Бичурин (Иоканф), Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, I—II, М—Л., 1950, 74, 260—267, 310). Номнинг этимологияси ҳақида турли чалкаш ва қарама-қарши фикрлар вужудга келган. Баъзи манбаларда **Самар** киши номи — (Самар Абу Қараб) саркарда исми билан боғланса, баъзиларида **Самара** — «мева, ҳосил, яъни ширинлик шаҳри» деб изоҳланади. Беруний: «Самарқанд—туркий тилда **Самизқанд**, маърифат шаҳарларидан бири» деб ёзади. «Уғузлар ва улар билан яқин турувчилар Самарқандни катталиги учун **Самизқанд** — Семиз шаҳар дейдилар» деб қайд қилади М. Қошғарий (ЛДТ, I, 330).

Ҳ. Ҳасанов топонимнинг шу этимологиясини маъқул

кўрган ҳолда бошқа бир изоҳни ҳам келтиради, яъни номнинг биринчи қисмини форсча **Х а м а р а** «йигин, тўпланиш» сўзи билан боғлаб, «тўпланиш жойи, маслаҳат қишлоғи» (Ҳ. Ҳасаёнов, Урта Осиё жой номлари, 50). Т. Раҳматов, Самарқанд топонимининг биринчи компоненти **Ш а м а р** форсча «ариқ, канал» сўзи билан алоқадор ҳисоблаб, номни «ариқ ёнидаги қишлоқ» деб изоҳлайди («Этимология топонима, Самарқанд», «Советская тюркология», Баку, 1973, 4, 50).

Бизнингча, номнинг жуда қадимийлигини назарда тутсақ, унинг форс тили асосидаги этимологияси ҳақиқатга анча яқин. Маълумки, туркий халқларнинг тарих саҳнасида пайдо бўлиши шаҳар мавжудлигидан анча кейиндир.

Сангзор — дарё. Ўзбекистон ССРнинг Самарқанд областида. Гидроним **санг** тожикча — «тош» ҳамда — **зор** аффиксидан ясалиб, «тошлоқ, тоши кўп жой» маъносини билдиради.

Санг сўзи умуман Урта Осиё топонимиясида жуда сермахсул элементдир. **Сангир** ёки **Сингир** термини ҳам шу сўз орқали ясалиб, «қалъа, тоғ чўққиси, истеҳком» маъносини билдиради: **Туясингир** (Сурхондарё областидаги) Санггардак топонимларининг маъносини ҳам (**Санг** «тош» **Гирд** «юмалоқ»-ак қўшимча) шу сўз орқали изоҳлайдилар. Санг компоненти туркий — лоқ қўшимчаси билан ҳам ишлатилади: **Оқсанглоқ**, **Катта Санглоқ** (Зомин райони), **Санглах** (Нурота районида).

Сандиқчи — шаҳар посёлкаси. Туркменистон ССРда. Топонимнинг луғавий маъноси «сандиқ ясовчилар, сандиқчи усталар қишлоғи» демакдир. Аммо бу сўз бир қанча жойларда топоним сифатида учрайди. Хоразм областининг Ҳазорасп районида ҳам **Сандиқчи** деган қишлоқ бор.

Саранск — шаҳар. РСФСРда. Мордва АССРнинг маркази. Шаҳар 1641 йилда қурилган рус қўрғони ўрнида қад кўтарган. Топоним **и н с а р** гидроними билан алоқадордир. **И н с а р** мордвача — **ине** «катта» **Сар** — дарё номи, яъни «Катта сар» деган маънони ифодалайди. Шаҳар шу дарё бўйида жойлашган.

Саратов — шаҳар. РСФСРда Саратов областининг маркази. Қўйи Волгабўйида. Топонимнинг этимологияси ҳақида ҳар хил фикрлар бор. Шулардан энг кўп тар-

қалгани **Саритов** (ёнидаги тоққа нисбатан сариқроқ) этимологиясидир. А. И. Шахматовнинг фикрича, бу ҳақиқатга тўғри келмайди, чунки тоғнинг ранги сариқ эмас, балки кўкдир (Исторические очерки г. Саратова, вып. I, Саратов, 1891, 17—20).

А. А. Гераклитов **Саратов-Сариқатов** «Қирғий ороли ёки босқинчилар ороли» деган этимологиясини таклиф қилади (История Саратовского края, Саратов, 1923, 157—177).

А. И. Соболевский топонимнинг этимологиясини эрон тиллари асосида ҳал қилишни маъқул кўради. Аммо кўпчилик тадқиқотчилар топонимни туркий тиллар асосида изоҳлайди. Шундай экан, бизнингча, **Саратов** — «Сариатов» сўзларидан ясалган бўлиши мумкин. **Сари Атов**, яъни, «кенг, катта орол» демакдир.

Орол сўзи дарёнинг «қуйилиш жойи» ёки «дарё этаги» маъносини ифодалайди (**Абулғози**). Демак, **Саратов** «дарёнинг катта этаги, дарё бўйи» маъносидадир.

Сарбозор — қишлоқ. Самарқанд областининг Каттақўрғон районида. Топоним икки компонентдан тузилган **Сар** географик термин сифатида «юқори, тепалик, чўққи» каби маъноларни ифодалайди (Э. Мурзаев, Очерки, 134). Демак, **Сарбозор** «юқори бозор, тепаликдаги бозор» ёки «юқоридаги қишлоқ» маъносидадир.

Бозор сўзи топонимияда «савдо қилиш жойи» маъносидан ташқари, «қишлоқ, қишлоқ маркази» деган маънони ҳам ифодалайди.

Сариарқа — Марказий Қозоғистондаги катта территория, ўлка. Бу жой ғарбда Тўрғай тоғли ўлкаси, шарқда Қалби ва Чингиз тизмаларининг тармоқлари, жанубда Чуй дарёси водийси ва шимолда Иртиш бўйи текислиги билан чегарадош.

Сариарқа қозоқ тилида «**сариқ гумбаз**» деган маънони билдиради («Изв. АН Каз.ССР, Серия общественных наук, 1965, выпуск 4, 77»).

Аммо **Сари** сўзи фонетик жиҳатдан сариқ сўзига ўхшаса ҳам улар турли маъно билдирадиган омонимлардир. Қозоғистон топонимиясида **Сари** «кенг, чўзилган» деган маънони ифодалайди (Е. Қойчубаев, КТС, 191).

Арқа — Шимол томон. Демак, Сариарқа «кенг шимол, узоқ шимол» деган маънони билдиради.

Сариғоч — қишлоқ. Тошкент области, Оржонкидзе районида. Топонимнинг «Сариқ ёғоч ёки сариқ дарахт» деган этимологиясига қўпчилик шубҳа қилмайди. Ҳ. Ҳасанов Сариғоч (Ўрта Осиё жой номлари, 51) ва В. А. Никонов (КТС, 371). Қозоқча қорақат бутаси «Сариқ дарахт» деб изоҳлайдилар. С. Қораев Сариғоч топонимини ёғоч (узунлик ўлчови сўзи билан боғлаб «катта ёғоч» деган маънода деб ҳисоблайди (Луғат, 104). Бу фикр ҳақиқатга анча яқиндир, чунки «қадимда битта ўлчов бирлигининг оғир, енгил, катта, кичик, узун ва қисқа турлари кенг тарқалган» (А. Ишаев, Ўзбек шеваларида метрологик сўзлар, «Ўзбек шевалари лексикаси» 332).

Сарой — қишлоқ. Андижон областининг Андижон районида. Сарой сўзини «уй, қаср» деб изоҳлайдилар. Э. Мурзаевнинг фикрича, **Бахчисарой**, **Сараево**, **Сарайли** каби топонимлар шу маънодаги номлардир (Очерки, 60).

Аммо Сарой номли этноним ҳам бор. «Сарой ҳам 92 ўзбек қабиласининг биридир. Сарой қабиласига қарашли аҳоли асосан Самарқанд, Қашқадарё областларида, шунингдек Жиззах ва Андижонга яқин жойларда учрайди (Х. Дониёров, Ўзбек халқининг шажара ва шевалари, 89).

Шундай экан, **Сарой** (Андижан области. Москва районида), **Сарой кўл** (ҚҚАССР), **Саройқўрғон** (Самарқанд) каби топонимлар шубҳасиз, этник ном асосида вужудга келган.

Сариосиё — қишлоқ. Сурхондарё областининг Сариосиё райони маркази. Топоним икки компонентдан тузилган: **сар** «бош», **Осиё** «тегирмон» — и эса изофа кўрсаткичидир. **Сариосиё** «тегирмон боши ёки тегирмон юқорисидаги қишлоқ» деган маънони англатади.

Сарисув — дарё. Қозоғистон ССР Қарағанда, Қизилўрда ва Чимкент областларидан оқади. Сарисув «сариқ сув, лойқа сув» деган маънони билдиради (Э. Мурзаев, Словарь, 200).

Сариўзак — шаҳар посёлқаси. Қозоғистон ССРининг Олмаота областида. Номнинг биринчи компоненти мўғулча **сари** «остона ёки қиргоқ» демак. Ўзак кўпгина туркий тилларда мавжуд, жумладан Олтой, ёқут, қозоқ тилларида «кичик дарё, ирмоқ» маъноларида қўлланилади. Баъзи олимлар **ўзак**, **ўзан**, **ўгуз** сўзлари бири-бири билан боғлиқ эканлигини айтадилар. (Н. А. Бас-

каков, Географическая номенклатура в топонимии горного Алтая, стр. 66).

Сариўзак «дарё қирғоғидаги, дарё бўйидаги шаҳар» демакдир.

Севан — шаҳар. Арманистон ССРда. Топонимга шу номдаги кўл асос бўлган. Шаҳар анча вақтгача **Еленовка** деб юритилган. Кўлни қадимги греклар **Лухнитис** деб атаганлар. Севан арман тилида «кўк кўл» деган маънони билдиради.

Севастополь — шаҳар. Украина ССР, Қрим областида. Қора денгиздаги порт. Шаҳар татарларнинг **Ахтиар** қишлоғи ўрнида барпо этилган, 1783 йили қўрғон қурилиб, портга айлантирилган. Ахтиар туркий сўз бўлиб «оқ қоя, оқ тош» деган маънони билдиради. Севастополь номи кейинчалик вужудга келган. Бу ном грекча бўлиб, **Сеастос** «катта, шоҳона» ҳамда **полис** — «шаҳар» сўзларидан ташкил топган (В. А. Пинконов, КТС, 374). Севастополь «катта, шоҳона шаҳар» деган маънони билдиради.

Сергели — шаҳар посёлкаси. Тошкент областининг Калинин районида. Сергели аслида Сирғали бўлиб, этник номдир. **Сирғали** этник группаси вакиллари Тошкент, Самарқанд, Сирдарё, Жиззах ва Қорақалпоғистон АССРда учрайди. Сўз **сирға** ва **ли** аффикси орқали ясалган. Маълумки, қадимда ҳар бир уруғнинг ўз тамғаси бўлган. Тамғада турли белгилар, масалан, тароқ, чўмич, қайчи, болға ифодаланган. Мазкур белги маълум уруғни ёки қабилани билдирган. Сирғали этноним ҳам худди шу усулда вужудга келган. Кейинчалик қабила яшаган қишлоқ уларнинг номи билан аталган.

Сибирь — СССРнинг Осиё қисмидаги географик область, XIII асрда Иртиш дарёси бўйларида Татар хонлиги вужудга келди ва уни **Сибирь** деб атаганлар. XVI асрларда Урал тоғлари ва Иртиш дарёси оралиғи **Сибирь** деб аталган. Сибирь номи **Сибирь**, **Шибир**, **Шабар** шаклида жуда катта территорияда учрайди.

Сибир сўзининг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Баъзилари номи Тоболь дарёси ҳавзасидаги кўчманчи **Сабир** қабиласи номи билан боғлайди (С. Патканов). Г. Н. Потанин номи мўғулча **субр** — «тоғ бўриси» сўзи билан алоқада, деб ҳисоблайди. XIII асрлардаёқ номнинг север «шимол» сўзи асосидаги изоҳи вужудга келган эди. А. С. Поповнинг ёзишича, Сибирь то-

поними рус тилига турк-мўғул халқларидан ўтган (Названия народов СССР, 145). С и б и р ь томоними мўғулча **Ш и б е р**, **Ш и в а р** «балчиқ, ботқоқ» сўзи билан алоқадор.

Симферополь — шаҳар. Украина ССР, Қрим областида. Шаҳар туркларнинг Қримдаги ҳукмронлик даврида барпо этилган ва **О қ м е ч и т** деб аталган. 1784 йили Қрим Россияга ўтгандан сўнг, рус ҳукумати томонидан шу даврдаги ном қўйиш одатига кўра шаҳар **С и м ф е р о п о л ь** деб ўзгартирилган. Симфер грекча «тўплаш, йиғиш» деган маънони билдиради, **п о л и с** «шаҳар» демакдир.

Сирдарё — дарё. Ўзбекистон ССР, Тожикистон ССР, Қозоғистон ССРдан оқиб ўтиб Орол денгизига қўйилади. Сирдарё Норин ва Қорадарёнинг қўшилишидан ҳосил бўлади. Гидронимнинг этимологияси ҳақида кўп фикрлар бор:

1. Халқ «сирли дарё» деб изоҳлайди. А. Абдураҳмонов ҳам бу фикрни қувватлайди (Қозоғистон жер-сув аттари, 1959, 96).

2. Сирдарё «ташқаридан, тоғ ораларидан келувчи дарё».

3. Гидроним ҳинд-европа тилларига хос **с а л** «туз» сўзидан олинган: дарё ўзанида сув йиғилиб, этаклари оқариб туради, яъни «тузли дарё» демакдир (Б. А. Албаров, Этноним «царцат» осетинских нартовских сказаний, IV Всесоюзная научная конференция по иранской филологии (тезисы докладов), Ташкент, 1964, 5—8).

4. Дарё номи **с и р** қабиласи исмидан олинган бўлиб, у энг қадимги маҳаллий номлардандир.

5. Гидронимнинг этимологиясини эрон тилларидан изоҳлаш керак, эҳтимол «кўп, тўкин, яхши» деган маънодадир (Э. Мурзаев, Средняя Азия, 253).

Гидроним турли даврларда турлича номланган, қадимда греклар томонидан **Я к с а р т а** (С. Т. Қляшторнийнинг фикрича, бу эрон тилларида «асл марварид» деган маънони билдиради. «Яксарт-Сирдарья», Сов. этногр. 1953, вып. 3, 189).

Беруний асарларида **Ҳ а с а р т** шаклида тилга олинган. Гидронимнинг ҳозирги номи XIII асрдан бошлаб учратилади. Плоно Карпини ва Асцелин XIII асрда бу ўлкага қилган сафарларида дарё номининг изоҳи билан қизиқади. Уларга маҳаллий халқ «Сари ёки Сарик дарё»

деб жавоб беради. Е. Қойчубаев Сирдарё «тез оқар, тез дарё» деб изоҳлайди (КТС, 200).

Гидронимнинг изоҳини туркий тиллардан излаш ҳақиқатга яқиндир. Чунки дарё номи Норин ва Қорадарёнинг қўшилган жойидан (Қирғизистон ССР) бошланади. Бу территория қадимдан туркий халқлар билан боғлиқдир.

Сурхоб — дарё. Тожикистон ССР. Сурхоб Обихингов дарёси билан қўшилгач Вахш дарёси ҳосил бўлади. Гидроним тожикча **Сурх** — «қизил» ва **об** — «сув» сўзларидан ташкил топган. Дарёнинг юқори оқимида қирғизлар уни **Қизилсув** деб атайдди. Демак, дарёнинг туркий номи асосида тожикча **Сурхоб** (қизил сув) номи айнан таржима қилиш (калькалаш) натижасида пайдо бўлган.

Сурхондарё — дарё. Сурхондарё областида. Амударёнинг ўнг тармоғи. Гидронимни эрон тилларидаги **Сурх** — «қизил» сўзи билан боғлайдилар. Э. Мурзаевнинг фикрича, **Сурхон** «қизғиш, қизилроқ» деган маънони билдиради (Средняя Азия, 253). Аммо — **он** қўшимчаси сифатларга қўшилиши шубҳалидир. Қадимги ёзма манбаларда гидроним **Чағанруд** шаклида учрайди. Сурхондарё области ва Сурхон воҳаси номлари дарё номи асосида вужудга келган.

Сухуми — шаҳар. Грузия ССРда. Абхазия АССРнинг маркази. Қадимги **Диоскурия** (тангри булоғи) номли қалъа ўрнида шаҳар пайдо бўлган. Шаҳар кейинчалик **Себастиополис** «Шоҳона катта шаҳар» деб аталган. Шаҳар сўнгра **Цхум** деб аталади. Турклар бунини ўзларича **Сухумқалъа** деб юрита бошлаган. 1848 йилдан расмий равишда **Сухум** деб аталган. Бу номнинг этимологияси туркий сўзда «қум ва сув» деб изоҳланади. Абхаз топонимисти Г. З. Шакирбай топонимнинг «ботқоқли жой, сассиқ ер» деган этимологиясини таклиф қилади (А. В. Никонов, КТС, 401).

— Т —

Табан — қишлоқ. Қозоғистон ССРнинг Актюбинск областида. Топоним **товон** «оёқнинг ост томони» сўзининг қозоқ тилидаги шакли асосида вужудга келган.

Табан — қозоқ тилида географик термин сифатида қўлланилиб, «энг қуйи, пастдаги жой, сувнинг оқиб ту-

шадиган жойи» деган маъноларни англатади. Демак, **Табан** «Сув охиридаги, пастдаги қишлоқ». Қиёс қилинг: **Одоқ**.

Таганрог — шаҳар. РСФСР, Ростов областида. Петр I 1698 йилда бу ердаги бурун (қуруқликнинг сувга кириб кетган жойи)да қўрғон ташкил этади. **У Острог на Таганроге** (Таганрогдаги қўрғон, истехком) деб атала бошлади. Вақт ўтиши билан ном соддалашиб **Таганрог** шаклига келган.

Топоним таркибида **рог** сўзи топонимияда анча сермаҳсул бўлиб, «бурун, тумшуқ» деган маънони англатади. Тумшуқда бир вақтлар таганлар қўйилиб, уларга ўт ёқилган. Бу ўт кемалар учун маяк вазифасини ўтаган. **Таганрог** «Маяк жойлашган тумшуқ» деган маънодадир.

Тагобимайин — қишлоқ. Тожикистон ССР. Зарафшоннинг юқори оқимида. **Тагоб** географик термин бўлиб, «ўзан, сой, қирғоқ» маъноларига эга. Фарғона ва Бухорода ер ости сувлари чиқиб ётган жойларни **тагоб** дейишади. Майин «қишлоқ, жой» маъносидадир.

Таллин — шаҳар. Эстония ССРнинг пойтахти. Шаҳар қадимда турли номлар билан маълум. Жумладан, рус солномаларида 1223 йилдан то XVIII асрларгача **Колывань** деб тилга олинади. Бу сўз литовча **калвис** «устахона» демак. Кейинчалик шаҳар **Линданиса** деб аталган. XVIII асрдан то 1917 йилгача шаҳар Россияда расмий равишда Ревель деб аталган. Ревель сўзи **ребала** «Савдо майдони, бозор» деган маънони билдиради. (Бу ҳақда қаранг: И. П. Шаскольский, О первоначальном названии города Таллина Изв. Всесоюзного геогр. обществ. в № 4, 387—390). **Таллин** сўзи ҳам анча қадимий бўлиб, Эстонияни Даниянинг босиб олиши (1227—1346) билан алоқадордир. Таллин эстонча **таани** «данияликлар», **Линна** «шаҳар» деган маънони билдиради (В. А. Никонов, КТС, 406). Демак, Таллин «данияликлар шаҳри» маъносидадир.

Танги — қишлоқ. Тошкент области, Оҳангарон яқинида. Бу сўз тожикча бўлиб, «Тор дара» деган маънони беради. **Танги** топонимияда жуда сермаҳсулдир. У қатор номлар таркибида учрайди: **Ичкари танги**, **Тортанги**, **Чортанги** (Зомин районида), Жиззахда **Қоратанги** топонимлари учрайди.

Татаристон — РСФСР таркибидаги автоном респуб-

лика. 1920 йил 27 майда ташкил топган. Топоним татар этноними асосида вужўдга келган.

Татар помини XI асрлардаёқ М. Қошғарий «қирғизларнинг қўшниси» деб таърифлаган (ДЛТ, 32).

Рашидиддин «Жомеъ — аттаворих» асарининг иккинчи бўлимида «ҳозирги вақтда мўғул деб аталган, лекин қадимда ҳар бирининг ўз номи ва лақаби бўлган, ҳар бири ўз бошлиғига эга бўлган қабилалар» деб аталувчи қисмида **татар** ҳақида маълумот беради. «Тотор — қадимдан маълум бўлиб, илгари 70 минг уйдан иборат бўлган, бошқаларга хирож тўлаб келган».

Топоним таркибидаги — **истон** — ўрин билдирувчи қўшимча. Татаристон — «татарлар яшайдиган жой» маъносидадир.

Тахиатош — шаҳар. Қорақалпоғистон АССР. Тахиатош шаҳри 1953 йилда қурувчиларнинг посёлкаси сифатида пайдо бўлган. Шаҳар Амударёнинг чап қирғоғида **Кетмон** тепалиғи ёнида жойлашган. Халқ орасида номнинг **тахиа** «дўппи» (хоразм шеваларида) ҳамда «тош» сўзларидан ясалганлиғи ҳақидаги «этимология» си бор. Аммо топонимнинг биринчи компоненти **Тахиа** «дўппи» эмас, балки **такья** дир. «Бобирнома»да қайд этилишича, **такья** «дарвешларнинг махсус жойи, умумий ётоқхона» маънолари бор.

Тахиатош «тошдан ясалган дарвешхона, мусофирхона» маъносидадир.

Тахта — шаҳар посёлкаси. Туркменистон ССРнинг Тошовуз областида. Топонимнинг «тахта» сўзи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. В. А. Никонов сўзни «кўприк» деб изоҳлайди (КТС, 411).

Хоразм шеваларида **тахта** «дала, катта экин майдони» маъносида қўлланилади.

В. И. Савинанинг ёзишича, **тахта** сўзи эрон топонимиясида кўп учрайди. **Тахтайурт**, **Тахтасанг**, **Тахтадузи** каби ўнлаб номлар таркибида учрайди. Сўз «томорқа, экин майдони» деган маънони билдиради (В. И. Савина, Словарь, 212).

Туркменистондаги **Тахтабозор**. Адигей автономобластидаги **Тахтамуқай** номлари шу сўз орқали ясалгадир.

Тбилиси — шаҳар. Грузия ССРнинг пойтахти. Шаҳар номи 1935 йилгача халқ талаффузида фонетик ўзгаришга учраган Тифлис формасида қўйлланиб келган.

Ном грузинча тбили «иссиқ» сўзи орқали ясалган. Бу ерда ҳақиқатан ҳам иссиқ сувли булоқлар бўлган. Шу булоқлар ёнида илк аҳоли пунктлари вужудга келган.

Тезгузар — қишлоқ. Бухоро областининг Вобкент райониди. Топонимнинг келиб чиқишини «тез юр, тезроқ ўт» деб талқин қиладилар. Бу — афсона. Ном аслида Тезгузар эмас, **Дизгузардир**. **Диз** «қўргон», **гузар** «кечув», яъни «қўргон ёнидаги кечув» деган маънодадир. Халқ **диз** сўзининг маъносини унутгач, «тез деб талаффуз қила бошлаган. Тарихий манбаларда қайд этилишича, бу ердан Оқмачит, Ғазали, Оренбург шаҳарларига карвон қатнаган.

Термиз — шаҳар. Сурхондарё областининг маркази. Термиз Сурхондарё ёқасидаги энг қадимги шаҳарлардан бири. Бу шаҳар бир неча марта вайрон бўлган. Шаҳар XIV асрдан кейинги ёзма манбаларда Мадинатур Ражол «Мардлар шаҳри» деб номланади. Тадқиқотчилар шаҳар номининг этимологиясини унинг қадимийлигига асослашиб, грек тилидан излайдилар.

Х. Ҳасанов «Термиз қадимий номлардан бўлиб, жануб томондаги халқлар томонидан айтилган. Таромата — «Нарёқдаги қишлоқ» сўзларидандир. (Овесто ёзувларида бор). «Дастлаб **Тармита**, Тарамета деб талаффуз этилган, **Х** асардан бошлаб Термиз бўлган» деб ёзади.

Толисафед — қишлоқ. Бухоро областининг Вобкент райониди. Топоним таркибида тал термини бутун Ўрта Осиё территориясида ва туташиб бўлган Россия областлари топонимиясида кўп учрайди: **Талибузу**, **Талли тарнов**, **Таливарсин**, **Таличуқур**, **Талнаврузи** ва ҳ. к. Бу термин мазкур жойнинг рельефини билдиради ва «тепа, баландлик» демакдир. Туркий халқларда бу сўз ўрнида бош, тепа терминлари қўлланилади: **Тал** сўзи араб тилига хосдир (Қаранг: Русско-арабский словарь, М., 1964, 1013).

Хоразмда **тал** — қалъаларнинг вайроналари, кўҳна харобалардир. Сафид тожикча «оқ» демак. Шундай экан, **Толисафед** «оқ тепа» маъносидадир.

Толло — қишлоқ. Сурхондарё областининг Шўрчи райониди. Топонимни маҳаллий аҳоли тол, дарахт сўзи билан боғлайди, яъни «толи бор жой» деган маънода. Бизнингча, бу ном ҳам юқоридаги тал «тепалик, баландлик» сўзи билан боғлиқ. Қашқадарё области, Қарши ра-

йонидаги **Толли** қўрғон номи ҳам «тепаликдаги қўрғон» маъносидадир.

Томди — шаҳар посёлкаси. Бухоро областининг Томди райони маркази. Кўпчилик топонимини «томмоқ» феъли билан боғлайди. Аммо номнинг асосида — **том** «қўрғон, қалъа» сўзи ётади. — **ди** эса **ли** қўшимчасининг шевадаги вариантыдир. Демак, Томди «томли, қўрғонли, қўрғони бор қишлоқ» маъносидадир. **Томдибулоқ** топоними қишлоқ номи асосида вужудга келган.

Е. Қойчубаев Томди (Актюбинск области) топонимини **том**—лой, гишт девор, яъни «деворли қишлоқ» деб изоҳлайди (КТС, 209).

Тошариқ — қишлоқ. Самарқанд областининг Самарқанд районида. **Тошариқ** «тошдан бўлган ариқ» маъносида бўлиб, «ташқаридаги, сиртдаги ариқ» демакдир. Наманган областидаги **Тошбулоқ** топоними ҳам шундай маънони, яъни «ташқари, узоқдаги булоқ» демак.

Тошкент — шаҳар. Ўзбекистон ССРнинг пойтахти. Урта Осиёнинг йирик иқтисодий ва маданий марказидир. Тошкент энг қадимги шаҳарлардан биридир. Археологик текширишларнинг хулосаларига кўра, бу ерда бир неча минг йил илгари қишлоқ бўлган.

Топоним ёзма манбаларда бир неча вариантда учрайди. Араб авторлари **Шош** шаклида, суғдлар **чоч** ва **жож** каби формаларда тилга олади. Топонимнинг энг кўп тарқалган этимологияси Тошкент — «тош қалъа, тош шаҳри»дир. Қадимги ёзма манбалар ҳам бу ҳақда далолат беради. Беруний шундай ёзади: «Бинкент — Шош шаҳарларидан, туркийча Тошкент. Бу юнонларнинг Буржул-хижора қалъасидир. Ташкент — Тош қалъа» демакдир» (Ҳиндистон, 271). Маҳмуд Қошғарий ҳам топонимни «тошдан қурилган шаҳар» деб изоҳлайди (ДЛТ, I, 414).

Грек авторлари шаҳар номини **Лифивос Петрос** «Тош қалъа» деб тилга оладилар. Е. Д. Поливанов «Тошкент — тозиклар шаҳри, мусулмонлар шаҳри ёки араблар шаҳри демакдир. Маҳаллий халқ арабларни този, тозик деганлар» деб ёзади (О происхождения названия Ташкент. Сб. «В. В. Бартольд», Ташкент, 1927, 395—400.)

Тошкўпир — қишлоқ. Хоразм областининг Хазорасп районида. Топонимни «тош» ва «кўприк» сўзларида уясалган деб ҳисоблайдилар. Бу типдаги топонимлар бутун Урта Осиёда учрайди. В. А. Никонов «тош» ва «кўприк»

сўзлари энг актив топоним ясовчилар эканини, ҳатто, улар семантик жиҳатдан бутун дунё бўйлаб кенг тарқалганини қайд этади (КТС, 412).

Аммо **Копур** ёки **Кўпчур** шаклида бу сўз «яйлов, ўтлоқ, чегара» маъносига эга. (Бу ҳақда: Рашид-ад-Дин, Сборник летописей, т. кн. 1. М—Л. 1952, 135.)

Эҳтимол, Хоразмдаги **Қўшкўпир**, **Чоткўпир**, **Момокўпир** каби топонимлар сўзнинг ушбу маъноси билан алоқадордир.

Тошовуз — шаҳар. Туркменистон ССР, Тошовуз об-ластининг маркази. Шаҳар айрим маълумотларга кўра, 1815 йилда барпо этилган. Баёнийнинг ёзишича қалъа Муҳаммад Раҳимхоннинг буйруғи билан барпо этилган. Номни маҳаллий халқ Дошовуз шаклида талаффуз қилади. Улар топонимни «тош» ва «ҳовуз» сўзларидан ясалган, деб ҳисоблайдилар, яъни «тошдан қурилган ҳовуз» маъносида. Аммо ҳовуз сўзининг ном учун асос бўлиши ишбарли эмас. Номнинг иккинчи қисми **ўғиз** этноними билан алоқадор бўлса керак.

Даш — «узоқ, йироқ» демак. Шундай экан, номни «узоқдаги ўғизлар қишлоғи» деб изоҳлаш мумкин.

Тошровот — қишлоқ. Бухоро областининг Гнждувон районида. Тош ва Равот сўзларидан ясалган бу топоним «тош истеҳком, тош қўрғон» деган маънони билдиради. Тошравот «узоқдаги, ташқаридаги истеҳком» маъносида бўлиши ҳам мумкин.

Тузбел — довон. Қозоғистон ССРнинг Чимкент об-ластида. Топонимнинг туз сўзи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Туз географик термин бўлиб, «текислик, қир» маъносини англатади. Маҳмуд Қошғарий туз «тўғри, текис нарса» деб изоҳлайди (ДЛТ, Т. 314).

Хоразм шеваларида ҳозир ҳам туз ёки дуз «чўл, саҳро, сувсиз ер» маъносида қўлланилади. (Ўзбек халқ шевалари луғати, Тошкент, 1971, 90.) Топоним таркибидаги бел компоненти «давон» маъносини беради. Тузбел — «текис давон» демакдир.

Туркменистон — Иттифоқдош республика. 1924 йил 27 октябрда ташкил топган. Топоним **туркман** этноними асосида вужудга келган бўлиб, «туркманлар яшайдиган жой, туркманлар юрти» маъносини билдиради. Туркман сўзининг этимологияси ҳақида турли фикрлар ай-тилган. М. Қошғарий, туркман «турк монанд, туркка ўх-шаш» деб изоҳлайди (ДЛТ, III, 422).

Баъзилар туркман ислом динини қабул қилганлиги сабабли «турки имон, имонли турк» деган маънони билдиради дейди. А. Вамбери бу сўзнинг «турк мен», «мен — турк» деган этимологиясини келтиради. А. А. Росляковнинг фикрича, сўзнинг иккинчи қисми **м а н-м а т** қўшимчасининг талаффуздаги вариантыдир. Мат — «уруғ, қабила, кишилар» деган маънони билдиради. (А. А. Росляков, Қ вопросу об этногенезе туркмен Изв. Туркменск. филиал АН СССР», 1950, № 5, 16.)

Шундай экан, **т у р к м а н**, «турк қабиласи, турк одамлар» деган маънони англатади.

Туямўйин — шаҳар посёлкаси. Хоразм области, Хазорасп районида. Бу топоним жойнинг морфологик хусусиятига қараб, унинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган. Бу жой туя бўйнига ўхшаш эгри.

В. В. Радлов «Туямўйин — тоғ, дарё, қумлик жойларнинг тор қисми — йўлагидир» деб ёзади. (Словарь, IV, 1960.)

Тўйтепа — шаҳар посёлкаси. Тошкент областининг Урта Чирчиқ районида. Топонимнинг тўй сўзига даҳля йўқ. Ҳ. Ҳасановнинг текширишларига кўра, Тўйтепа «қалъа, Қўрғонтепа, лашкартепа» деган маънони билдиради. (Урта Осиё жой номлари 53.) М. Кошғарий Тўй-аскарларнинг турар жойи (ДЛТ, III, 155) деб ёзади.

Тўрткўл — шаҳар. Қорақалпоғистон АССРда.

Бу сўз шаҳар, қишлоқ номлари сифатида Ўзбекистоннинг бошқа жойларида, Қозоғистонда, Молдавиянинг айрим областларида учрайди. Халқ орасида Тўрткўл номининг келиб чиқиши ҳақида кўп афсона бор. Масалан, Тўрткўл овулида тўртта бадавлат бой бўлган, улар ўз чорбоғларига гул экиб, оламга донғи кетган эмиш. Шу бойларнинг гул экиладиган боғи «тўртгул» деб аталган ёки бу қишлоқда чорвачилик билан ном чиқарган тўртта гўзал аёл бўлган. Шу хотинларнинг гўзаллиги туфайли «Тўрт гул» деб аталган.

Шунингдек, халқ орасида Тўрткўл сўзининг «тўрт + кўл», яъни «тўртта кўл» деган этимологияси жуда кенг тарқалган.

Немис олими А. Габэн тўрткўл сўзи туркий тилларга мансуб бўлиб, «тўртбурчак» маъносида қўлланишини айтади.

Профессор Ҳ. Ҳасанов Тўрткўл — тўрт бурчакли уй, кичик карвон сарой, атрофи девор билан ўралган жой,

уй, усти яссиланиб қолган ёлғиз тепа деб таъриф беради.

Мазкур сўз худди шу маънода қирғиз тилида ҳозир ҳам бор. Демак, Тўрткўл «қўрғон, атрофи ўралган қишлоқ ёки баланддаги қишлоқ» маъноларига эга.

Тюмень — шаҳар. РСФСР, Тюмень областининг маркази. Шаҳарни татар князи Тайбуга барпо этган эмиш. Дастлабки шаҳар **Чимгитур** деб аталган. 1585 йилда бу жойда ҳозирги Тюмень қўргони барпо этилган. **Тюмень** сўзини тадқиқотчилар мўғулча **туман** «ўн минг» билан алоқадор деб ҳисоблайди. Ҳақиқатан ҳам мўғул армиясида катта бўлинма туман деб аталган. Бу ерда мўғулларнинг бирор тумани жойлашган бўлиши мумкин.

Тяншань — тоғ. Ўзбекистон ССР, Қирғизистон ССР, Қозоғистон ССРда. Тоғни маҳаллий халқ турлича атайди. Тоғнинг **Кунгай тоғ**, **Олатов**, **Кетмон тоғ**, **Ҳолиқтоғ**, **Қорлитов** каби номлар шундай вужудга келган. Тяншань номи фақат расмий ҳужжатлардагина мавжуд. Г. Миллер бу тоғни **Музтоғ тизмаси** деб юритади. Н. И. Потанин эса **Қирғиз Олатови** деб атайди. Маҳаллий аҳоли тоғни дастлаб **Тангритоғ** деб атаган. Мўғул тилидаги **Тангриола** ҳам туркийча номнинг таржимасидир. Демак, Тяншань — «баланд, осмон ўлар тоғ» маъносига.

— У —

Удмуртия — РСФСР таркибидаги автоном республика. 1920 йил 4 ноябридан Вотская автоном области сифатида ташкил топган. 1934 йил 28 декабрда Удмуртия АССР ташкил этилди. Ном удмурт этноними асосида вужудга келган.

Удмурт этнонимини қадимги эрон тилларидаги **мард** «одам» сўзи орқали ясалган, деб ҳисоблайдилар (А. Н. Соболевский).

Октябрь революциясигача удмуртларни Россияда **вотьяклар** деб, татарлар уларни **аринлар** деб атаганлар.

Узунорол — бўғоз. Қозоғистон ССР Қарағанда областида. Е. Койчубаев топоним таркибидаги **орол** сўзи ўз маъносига бўлмай, балки «бўғоз» маъносигадир, деб ёзади (КТС, 229).

Орол сўзи «дарёнинг қуйилиш жойи, ҳавза» деган маънони ифодалайди (Абулғози). Узунорол «узун бўғоз ёки узун ҳавза» деган маънодадир.

Украина — Иттифоқдош Совет Социалистик Республика. Бу республика 1917 йил 25 декабрда ташкил этилган. Украина номи XII асрлардан бошлаб солномаларда тилга олинади. Ном турдош от ифодалаган «чегара, чекка» сўзи асосида пайдо бўлган. **Украина** «чегара, чекка» маъносини билдиради. Кейинчалик бу территорияда яшовчи халқ украин деб атала бошлаган. Шундай қилиб, топонимик ном этнонимнинг вужудга келишига сабаб бўлган. Чор Россияси даврида **Украина Малороссия** деб аталган.

Улус — қишлоқ. Самарқанд областининг Пастдарғом районида. Топоним «қишлоқ» деган маънони англатади. М. Қошғарий улуш чигиллар тилида «қишлоқ», аргуларда «шаҳар» маъносини билдиради дейди (ДЛТ, 1, 94). Б. Я. Владимирцев мўғулларда **улус** «давлат бўлим» деган маънода қўлланишини қайд этади (Общественный строй Монголов, 59).

Улуғор — канал. Фарғона областида. Канални 1868 — 1871 йилларда Худоёрхон қаздирган. Гидронимнинг иккинчи компоненти **ор** аслида арабча **наҳр** (дарё, канал) сўзининг фонетик вариантдир. Маҳмуд Қошғарийнинг ёзишича, улуғ ҳар бир нарсанинг каттасидир (ДЛТ, 1, 95).

Ульяновск — шаҳар. РСФСР, Ульянов областининг маркази. Волга дарёси бўйида. Бу шаҳар 1924 йил 9 майгача **Симбирск** деб аталган. 1848 йилда **Симбирск қўрғони** сифатида вужудга келган. Топонимнинг келиб чиқишини Олтин Урда князларидан бирининг номи Симбир билан боғлайдилар. 1924 йилдан Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг асосчиси В. И. Ленин — Ульянов шарафига Ульяновск деб аталган. Шу шаҳарда Владимир Ильичнинг бутун онласи яшаган. Лениннинг болалиги ҳам шу шаҳарда ўтган.

Урал — дарё. РСФСР ва Қозоғистон ССРда. Каспий денгизига қуйилади. Гидроним олдин **Ёйиқ ёки жайиқ** деб аталган. Жайиқ — кенг демакдир. 1785 йилда Екатерина II дарё номини **Урал** деб аташни топширади. Бу нарса дарё билан боғлиқ бўлган. Е. Пугачёв қўзғолонини халқ хотирасидан ўчириш мақсадида қилинган эди. Урал шу дарё бошланадиган тоғ номидир.

Урал тоғининг номи ҳақида жуда кўп фикрлар бор. Айрим тадқиқотчилар **Урал** мансий тилида **Урала** «тоғ чўққиси, тоғ ёни» маъносидадир деган фаразни билдиради (Б. Кальман).

А. К. Матвеев номнинг асосида орол сўзи ётади, у «Оролга ўхшаш, яъни Орол — тоғ» деб изоҳлайди (О происхождении названия Урал «Уч. записки, Уральск. гос. университетета» Свердловск, 1961, 25—301).

Д. Т. Қийикбаев **Урал** туркий тиллардаги араб «ўрта» сўзи билан боғлиқ деган фикрни айтади («Вопросы башкирской топонимики». «Уч. записки Башкирского гос. пединститута». вып. 8, серия филологическая, Уфа, 1956, 241).

Урганч — шаҳар. Хоразм областининг маркази. Ҳозирги **Урганч** шаҳри ўтган асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган. Уни Хоразмнинг қадимги пойтахтидан фарқлаш учун **Янги Урганч** деб атаганлар. Қўҳна **Урганч** ҳозирги Туркменистоннинг Тошовуз области территориясида. Топоним қадимги манбаларда турли шаклларда учрайди.

Туркий аҳоли тилида Гурганж, Гурганч; араб манбаларида Журжония формаларида қайд қилинади. Халқ орасида номнинг келиб чиқиши ҳақида турли афсоналар сақланган. Жумладан: **Хур** исмли қиз ва **Ганж** номли йигит муҳаббати шарафига **Хурганж** ёки **Урганч** деб аталган. Ёки **Урганч** — **Хур** — қуёш (ёки бахт) **Ганж** — «хазина», яъни «Бахт хазинаси» деган маънони билдиради.

Топонимнинг этимологиясини А. Ишаев қадимги **Ургин** «тахт сарой» сўзи билан боғлайди. (Шимолий Хоразмдаги баъзи топонимик номларнинг этимологияси, «Ученые записки, Ташкентского гос. пед. института Ин. Яз. им. Энгельса» вып. VII, Тошкент, 1963, 160).

Аммо тарихий нуқтан назардан қараганда топоним анча қадимий бўлиб, **Урта** Осиёда туркий халқлар пайдо бўлмасдан олдин мавжуд бўлган. В. В. Бартольд «Авесто» даги **Урва** сўзини шу топоним билан алоқадор деб ҳисоблайди (История культурной жизни Туркестана, Л., 1927, 7). Эрампздан олдинги II асрга мансуб Хитой манбаларида Юегянь номини ҳам **Урганч** шаҳри номи деб ҳисоблайдилар. (Н. Я. Бичурин, Собранный I, XI, IX).

Шундай экан, топонимни чуқурроқ ўрганиш талаб қилинади.

Ургут — шаҳар посёлқаси. Самарқанд областининг Самарқанд районида. Топонимнинг тарихий манбаларда **Аркут** формаси учрайди.

С. Қораевнинг берган маълумотига қараганда Ўзбекистоннинг бошқа областларида ҳам **Ургут** номли жойлар учрайди. Масалан, Фарғона водийсида, Хоразмда.

Шундай экан топонимни Арғу қабиласи номи билан боғлаш мумкин. Маҳмуд Кошғарий **арғу** — турк қабиласи номи деб ёзади (ДЛТ, 1, 65, 114).

Топонимнинг қадимги манбалардаги варианты ҳам бу фикримизни тасдиқлайди. Қиёс қилинг: **Аркутарғу** қадимги туркий ва мўғул тилларида кўплик ҳосил қилувчи кўшимчадир, **Ургут** «аргут, арғулар» маъносини билдиради.

Уфа — шаҳар. Бошқирдистон АССРнинг маркази. Топоним шу номдаги дарё номи асосида вужудга келган. **Уфа** сўзининг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Халқ орасида «рус кишилари тоққа чиқиб чарчаган ва ўтириб уф! деган. Ўшандан кейин шаҳар **Уфа** деб аталган» деган афсона бор. Баъзилар **Уфа**, **Уба**, «тепа» сўзи билан алоқадор, деб ҳисоблайди (А. Н. Сергеев).

В. И. Филоненко топонимни **Уфак** «кичик, кичкина» сўзи билан боғлайди (К вопросу о происхождении и значения имени Уфа «Уч. записки Пятигорского пед. института» т. 15, 1957, 567—572). Бу ҳақиқатга анча яқиндир.

— Ф —

Фарғона — шаҳар. Фарғона области маркази. Шаҳарга 1876 йили асос солинган ва Янги Марғилон деб аталган. Маҳаллий халқ **Сим** деб атаган. 1910 йилдан бошлаб чор ҳукуматининг Урта Осиёдаги қўшинини бошқарган М. Д. Скобелов номи билан юритила бошлаган.

Фарғона сўзи олдин водийни ифодалаган.

Топонимнинг этимологияси ҳақида жуда кўп фикрлар, масалан, «Пари хона, яъни гўзаллар юрти», «ботқоқ, «зах ер», «тоғ этаги» каби фикрлар бор.

М. С. Андреевнинг фикрича **Паркана**—«бир томони очик, атрофи тоғ билан ўралган водий» (Новые данные по установлению значения слова «Фергана». Сообщение Тадж. филнал АНССР, вып. 24, 1948, 35).

Э. М. Мурзаев ҳам шу фикрни тасдиқлайди (Средняя Азия, 296).

Паркани сўзи санскрит тилида «вилоят, кичик улус» деган маънони билдиради.

Фароб — шаҳар посёлкаси. Туркменистон ССР. Амударёнинг ўнг қирғоғида жойлашган. Чоржўй шаҳри рўпарасидаги порт. Қадимда **Фараб** деб юритилган.

Қадимги манбаларда қайд қилнишича Тошкентдан шимоли-ғарбда, Ариснинг Сирдарёга қуйилиш жойида, дарёнинг ўнг соҳилида **Фароб** номли шаҳар бўлган. Бу жойни **Утрор**, **Бороб** **Қорачуқ** деб ҳам атаганлар. **Фароб** ёки **Пароб** форс тилида «серсув, кўп, сувли» деган маънони билдиради. (Персидско-русский словарь, т. I. 277).

Феодосия — шаҳар. Украина ССР, Қрим областида. Эрамиздан аввалги VI асрда шаҳарга асос солинган. Шаҳарни греклар барпо этган ва Феодосия деб ном берилган, **Феодосия** «тангри ато этган» деган маънони англатади.

Кейинчалик скиф ва алан қабилалари шаҳарни Ардабда деб атаганлар.

Фил Қала — қўрғон. Қорақалпоғистон АССР, Беруний районида. Бу қўрғон Хоразмнинг энг қадимги маркази, Табарий шаҳарни **Мадина тал Фил** деб тилга олади. Ибн Хауқал **Кас** ёки **Кат** деб атайди. Беруний асарларида ҳам **Фил** ёки **Фир** номи учрайди. Хоразмнинг олдинги пойтахти **Фир** ҳалокатга учрагач, марказ янгидан қурилган ва **Кас** деб аталган.

Мўғуллар истилосидан то XVII асргача шаҳар **Кат** деб аталган.

Фир ёки **Фил** сўзининг келиб чиқиши ҳақида халқ шундай афсонани келтиради. Бу ерда Хоразм шоҳларининг урушда қатнашадиган филлари боқилган. Шу сабабли қўрғон **Филқала** деб аталади.

Аслида топоним фил сўзига ҳеч қандай алоқадор эмас, у **Фир** деб аталган. **Фир** ёки **Пир** хоразм тилида «Эски, кўҳна» деган маънони англатган. (Т. Д. Чхеидзе, Именное словообразование в персидском языке, 37.)

Пур сўзи санскрит тилида «шаҳар» маъносини билдиради.

Фрунзе — шаҳар. Қирғизистон ССРнинг пойтахти. XIX асрда Қўқон хонлигига қарашли бу шаҳар **Пишпек** деб аталган. Шаҳар 1926 йили Коммунистик партиянинг

атоқли арбоби, машҳур саркарда М. В. Фрунзе (1885—1925) номига қўйилди. Чунки, М. Фрунзе шу шаҳарда туғилган эди.

— X —

Хадра — қишлоқ. Хоразм областининг Қўшқўпир раёнида. Тошкент шаҳрида ҳам **Хадра** деб аталувчи жой бор. Ҳ. Ҳасанов **Хадра Ҳад** — «чегара» ва **Роҳ** «йўл сўзларидан ясалганини ва чегарадаги йўл, хон ўрдасининг чегарасидаги йўл» деган маънони билдиришини ёзади.

Профессор Ф. Абдуллаев **Хадра** «нотекис, ўнқир-чўнқир ер» деган маънони билдиради дейди.

Хайробод — қишлоқ. Хоразм областининг Хева раёнида. Топонимни маҳаллий халқ **хайр** «садақа» обод қилган.

Бу ердаги халқ хайр-садақа қилинганлиги учун обод бўлган деб изоҳлайди.

Топоним аслида форсча **Харабод** сўзи билан алоқадордир.

Харабод «майхона, кўнгил очиш жойи ёки сўфи-ларнинг нола қиладиган, сиғинадиган жойи» деган маънони билдиради. (Персидско-русский словарь, т. I. 543).

Сурхондарё ва Жиззах районларида ҳам **Хайробод** қишлоғи, Бухоро области Бухоро раёнида **Хайробатчи** қишлоғи бор. **Хайработча** «кичкина Хайработ» деган маънодадир.

Хакасия — РСФСР таркибидаги автоном область. Красноярск ўлкасида. Топоним туркий халқларнинг **хакас** қабиласи номи асосида вужудга келган. VII—X асрларда **хакас** этноними ҳақида Хитой манбалари хабар беради. Уларда қайд этилишича, **хакас** ёки **хягас** Енисей бўйида истиқомат қилувчи қирғизлардир.

С. Е. Малов **хакас** этноними қирғиз билан эмас, балки **Қарагас** этноними билан алоқадор деб ёзади. (Енисейская письменность тюрков, М.—Л., 1952, 7).

Халач — қишлоқ. Бухоро области Вобкент раёнида. Томонининг этимологияси ҳақида М. Кошғарийнинг ёзишича ном «**Қол — оч**», яъни **Оч қол** демакдир (ДЛТ, III, 422).

Халач деб аталувчи қабила ҳам бор. Бизнингча топоним **халачи** ёки **қалачи** «савдогар» сўзи билан

алоқадордир. Туркменистон ССР да ҳам **Халач** шаҳар посёлкаси бор.

Харьков — шаҳар. Украина ССРда Харьков областининг маркази. Шаҳар XVII асрда барпо этилган. Н. Я Марр топонимни **х а р— с а р** ёки **х а з а р** этноними билан боғлайди. Аммо бу ишончли эмас. А. Семенов топоним **Х а р и т о н** деган киши исми билан боғлиқ, деган фикрни билдиради. Қазаклар Харитонни эркалаб **Х а р ь к а** дейишади. В. А. Никоновнинг фикрича, топоним шу ердан оқадиган дарё асосида вужудга келган (КТС, 453).

Хева — шаҳар. Хоразм областида, Хева районининг маркази. Хева — Хоразм воҳасидаги қадимги шаҳарлардан бири. Бу шаҳарга қайси йили асос солинганлиги ҳозирча маълум эмас. Ривоятларга қараганда уни олдин **Р а м л** деб аташган. Номнинг келиб чиқишини афсонавий қудуқ билан боғлайдилар. Гўё бу ерда бир қудуқ бўлган эмиш. Қарвон тўхтаб сув ичаётганида савдогарлардан бири «хей, вах! ширин экан» деганмиш. Шундан кейин шаҳар барпо бўлиб, **Х е й в а қ** деб аталган. Топоним қадимда **Х е й в а қ** формасида қайд этилади.

Н. И. Березин Хева топонимини **Х а й в а** ёки **Х а в а к** сўзи билан боғлайди ва «қуруқ бўшлиқ, қўрғон» деб изоҳлайди. Гўё шаҳар вужудга келган жой олдин шундай аталган (Географические имена объяснение их в связи историей открытий вып. I, СПб, 1894, 1939).

Бизнингча номнинг этимологиясини қадимги Хоразмийлар тилидан изламоқ керак. Чунки номнинг қадимийлиги бунга тақозо қилади. Хоразмий тили билан қариндош деб ҳисобланаётган осетин тилида кўпгина хоразмча сўзлар сақланган.

Бу топонимияда ҳам ўз аксини топади. **Нухос**, **Пирнахос**, **Дархос** топонимлари Осетияда ҳам учрайди. Шундай экан Хева топонимини ҳозирги Осетия топонимиясида сермахсул бўлган **Хиаув** «қишлоқ» (А. Дз. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, 222) сўзи билан боғлаш мумкин.

— ак кичиклик билдирувчи қўшимчадир.

Демак, **Хивак** ёки **Хива** «кичик қишлоқ» маъносини англатади.

Хисорак — қишлоқ. Андижон областининг Чуст районида. Топонимнинг биринчи қисми Хисар сўзи бўлиб, В. И. Савинанинг фикрича Эрон топонимиясида ҳозир

ҳам жуда сермахсулдир, масалан, **Хисарисурх**, **Хисориамир**, **Хисориболо** каби номлар таркибида келган.

Хисор асли арабча сўз бўлиб, кейинчалик эрон тилларига ва аста-секин Ўрта Осиёнинг бошқа халқлари тилига ўтган. **Хисор** «қалъа, қўрғон, шаҳар атрофидаги девор атрофи ўралган қўрғон» маъноларини англатади (А. И. Савина, Словарь, 237).

— ак кичиклик билдирувчи қўшимча. **Хисорак** «қалъача, кичик қўрғон» деган маънодадир.

Хисорак топоними Қашқадарё области Шаҳрисабз районида ҳам бор.

Хонқа — шаҳар, посёлкаси. Хоразм областининг Хонқа райони. Шаҳар **Х** асрда **Дархос** деб аталган. **Дар** «узоқ, йироқ» — **Касёкихос** «қишлоқ, қўрғон», яъни «Узоқдаги қўрғон, йироқ» маъносини англатган. Кейинчалик **Хонқа** ёки **Хонақоҳ** деб аталган. Я. Ғуломовнинг ёзишича шаҳарда машҳур яссавийча Саид отанинг ўғли ёки жиянига атаб солиingan **Хонақо** бор.

Шаҳар мўғул истилоси даврида вайрон этилган ва фақат **Хонақо** сақланиб қолган. Кейинчалик **Хонақо** атрофида ҳаёт бошланган. Натижада бу **Хонақоҳ** шаҳар номига айланган (Хоразмнинг суғорилиш тарихи, 151). **Хонақоҳнинг Хонқага** айланиши исбот талаб қилади. Чунки **Хонақоҳдаги а** товуши позиция жиҳатдан анча мустақкам ва унинг тушиши Хоразм шевалари учун характерли эмас.

Хонқиз — қишлоқ. Фарғона областининг Фарғона районида. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида халқ орасидаги «Хон қизи, хоннинг қизи» этимологияси афсонадир.

Аслида ном икки компонентдан—**Хон** ва **Қиз** географик терминлардан тузилгандир.

Хон, **хан** сўзлари Э. Мурзаевнинг фикрига қараганда Авестода ҳам учрайди. Бу сўз «қудуқ, чашма, булоқ» маъносини билдиради (Очерки, 185).

Қиз ёки **хиз** термини «баландлик, юқори» маъноларига эга. Форс тилида ҳам **Хиз** сўзи шу маънони ифодалайди. (Персидско-русский словарь, 594, т. I).

Демак, **Хонқиз** «Қизбулоқ, юқори булоқ» маъносидадир.

Хоразм — Ўзбекистон ССРнинг области. Қадимда Хоразм номи остида Амударёнинг қуйи оқими тушунил-

ган. Бу воҳа Урта Осиёдаги энг кўҳна ўлкалардан биридир. Хоразм ҳақидаги дастлабки маълумотларни «Авесто»да учратамиз. Ном юноиларда **Хоразмия** ёки **Уварезмия**, «Авестода» **Гаиризо** шаклида учрайди.

Араб авторлари — **Хуворезм**, **Хитой манбалари** — **Холи-си-ми-кия** деб тилга олади.

Сўзнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Улардан баъзиларида **Хоразм** «пасттекислик» (Клипперт), «ёмон ер» (Шпигель), **Хур—замин**, «Қуёшли ер» (Греков), «Ҳосилдор ер, боқувчи ер» (Е. Бюрнуф) шаклида изоҳланади.

Умуман ҳамма тадқиқотчилар номнинг иккинчи қисми **зем, зм** ни «ер, замин» сўзи билан боғлайди. С. П. Толстов Хоразм сўзини **Хвари** ёки **Хуррит** этноними билан алоқадор деб ҳисоблаб, «**Хварри ери**» шаклида изоҳлайди. (Қадимги Хоразм маданиятини излаб. Тошкент, 1964, 88).

В. А. Никонов топоним эронча **хвар** «пастки, қуйи» сўзи билан алоқадор бўлиши ҳам мумкин дейди КТС, 457.

Хўжайли — шаҳар. Қорақалпоғистон АССР да. Хўжайли районининг маркази. Хўжайлилик кексаларнинг кўплари Хўжайлининг дастлабки номи **шаҳри Антакия**, ундан кейин **Гавур**, кейинчалик эса «**Хўжа эли**» деб аталганини айтадилар. Профессор Я. Ғ. Ғуломов «Гавур қалъа» тахминан эрамининг I асри бошларида кушанлар томонидан бино этилган, деб таъкидлайди. Абулғози Баҳодирхоннинг ёзишича, XVI аср охирларига келиб, Амударё оқимининг ўзгариши билан Урганч, Вазир, Одоқ шаҳарларига қарашли районлар сувсиз қолган. Экинлар Амударёнинг қирғоқларига, ҳозирги Хўжайлининг шимоли-шарқий ва шимолий районларида экилган. Мана шу ерда янги қалъа бунёд қилинган. Асфандиёрхон даврида (1623 — 1642) Урганч районинда сув бўлмаганлиги туфайли хон қароргоҳи Амударёнинг чап соҳилига кўчирилган. **Хўжайли** деган ном Хева хони XVIII асрда бу ерга бир неча уйли хўжаларни кўчириб келтиргандай кейин берилган.

— Ч —

Чакка — қишлоқ. Хоразм областининг Урганч районинда. Чакка сўзи Хоразмда кўпгина топонимлар таркиби-

да учрайди. Масалан, **Чакка шолитор, Чаккали. Чаккалар**, шунингдек кишиларнинг лақаби сифатида ҳам учрайди: Йўлдош чакка, Биби чакка ва ҳ. к.

Бу сўзни маҳаллий халқ «чекка, ташқари, сирт» деб изоҳлайди. Аммо Чакка сўзининг бошқа маъноси ҳам бор. Чакка форсча «қувноқ, ҳазилкаш» деган маънони билдиради. (Персидско-русский словарь I, 473.)

Чалак — қишлоқ. Самарқанд областининг Пойариқ районида. Кўпчилик топонимни челақ, яъни «пақир» деб тушунади ва челақ шаклида талаффуз қилади. Аслида сўзнинг челаққа ҳеч қандай алоқаси йўқ. Топоним форсча **ч а л а к** яъни «юқори, баланд» деган сўз билан боғлиқдир. (Қаранг: Персидско-русский словарь, 459.)

Черманёб — канал. Хоразм областида. С. П. Толстовнинг олиб борган текширишларига кўра, бу канал атрофида Хоразм тарихининг янги босқичи бошланган даврга мансуб энг қадимги шаҳар харобалари топилган (Қадимги Хоразм маданиятини излаб, 101).

Канал Туркменистоннинг Тошовуз областида тугайди. Топонимнинг кейинги қисми Хоразм топонимиясига хос **Ё п ёки Ё б** «канал» демакдир. **Чарман** сўзи ҳам қадимги хоразмийлар тилига хос бўлиб «ўтлоқ, дала, яйлов, мол боқиладиган жой» маъноларини билдиради. Ҳозирги форс тилида бу сўзнинг юқоридаги маъноларидан ташқари, «ўт, хашак» маъноси ҳам бор. (Персидско-русский словарь, 463.)

Чандир — қишлоқ. Бухоро областининг Вобкент районида. Чандир сўзи билан ясалган топонимлар Бухоронинг Қоракўл районида, Самарқанд областининг Пойариқ, Пастдарғом районларида, Хоразм ва Туркменистон ССРда учрайди. Хоразмда Чандирқиёт номли қишлоқ бор. Чандир ҳозир этник ном сифатида маълум. Бу номдаги этник группалар туркман халқида ҳам бор. Хоразмда чандир «кучли, чайир» маъносида қўлланилади.

Чархин — қишлоқ. Самарқанд областида.

Чархи сўзи айлана, гилдирак маъноларини ифодалайди. Аммо сўз таркибидаги — н қўшимчаси топонимнинг бошқа маънодалигига ишора этади. **Чархин** «аравачи, савдогар, аравада савдо қилувчи», деган маънода форс тилида учрайди. (Персидско-русский словарь, I, 465).

Чақар — қишлоқ. Сурхондарё областининг Сарийосиё

раионида. **Чақар** сўзи топоним сифатида республика-мизнинг кўпгина жойларида учрайди. Жумладан, Самарқанд областининг Норпой районида, Қорақалпоғистон АССРда Амударё райони территорияларида **Чақар** номли қишлоқлар бор. Тошкент шаҳрида бир маҳалла **Чақар**, деб аталади.

Чақар «хизматкор, камбағал, йўқсил» деган маънодадир. Қадимда камбағаллар яшайдиган жойлар шундай деб аталган бўлса керак.

Черикравот — қишлоқ. Хоразм областининг Хазорасп районида. Топоним икки компонентдан тузилган. Номнинг иккинчи қисми **равот** «истеҳком, бекат, тўхташ жой», деган маънони билдиради. Номнинг биринчи компонентини халқ «чирик» сўзи билан боғлайди. «Чирриган, захлаган» равот маъносида. Аммо бу этимология номнинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган. Аслида бу сўз **черик** «армия, қўшин, халқ кўнгилли отряди» демак.

Черкесск — шаҳар. РСФСР Ставрополь ўлкаси, Қорачой-Черкассия автоном областининг маркази. Шаҳар 1803 йилда Баталпошшо қишлоғи ўрнида барпо этилган. Айтишларига қараганда Баталпошшо турк армиясининг қўмондони бўлган. Руслар билан бўлган урушда шу қишлоқда мағлуб бўлган. Натижада қишлоқ унинг номи билан юритилган. 1939 йилдан **Черкес** халқи номи билан **Черкесск** деб атала бошлаган.

Чимбой — шаҳар. Қорақалпоғистон АССР да. Чимбой районининг маркази. Чимбой ўзбек уруғларидан бирининг номи. Республикамизнинг бошқа жойларида ҳам бу этноним билан аталувчи жойлар, масалан, Самарқанд областида бор. В. А. Никонов Чимбой сўзини **Чим** («ўт» маъносида) билан боғлайди. (КТС, 470.)

Чимён — курорт. Тошкент областида. Чимён — аслида Чимган бўлиб, ўтзор, яшил водий деган маънони англатади. (Ҳ. Ҳасанов, Урта Осиё жой номлари, 56).

Чимкент — Қозоғистон ССРдаги шаҳар. Ҳозирги Чимкент областининг маркази. Топонимнинг этимологияси ҳақида турли фикрлар бор. Кўпинча бу номни **Чим**, яъни «ўтли шаҳар, яшил шаҳар» деб изоҳлайдилар. В. А. Никонов «Қамишли шаҳар» деган этимологиясини тақлиф қилади. (КТС, 470.)

С. Қораев топонимнинг биринчи қисми **чим**, **чем** сўзини сўғдийча «қўрғон, қалъа» билан алоқадор бўлса

керак деб ҳисоблайди. Чимкент «қўрғон шаҳар» демакдир. (Луғат, 134.) Бизнингча топонимнинг биринчи компоненти **чин** бўлиши мумкин. Чин туркий тилларда «кичкина бармоқ», «Жинчироқ» кичкина чироқ. «Жин қалъа» (Хоразмда) «кичкина қалъа» ва ҳоказо. Шундай экан, топоним «ингичка қишлоқ» деган маънога эгадир. Қашқадарёдаги **Чимқўрғон** топоними ҳам шу сў билан алоқадордир.

Чиноз — шаҳар посёлкаси. Тошкент областида. Чиноз ўзбек уруғларидан бирининг номи.

Чирчиқ — дарё. Сирдарёнинг ўнг irmoғи. Тошкент областида. Дарё қадимда **Парак** ёки **Оби Парак** деб аталган. Парак сўғд тилида «шаҳар атрофидаги девор, тўсиқ, гов ёки қўрғон, қалъа» каби маъноларга эга. Демак, **Оби Парак** «қўрғонга оқувчи сув» маъносида. Чирчиқ номи кейинчалик туркий халқлар томонидан берилган. Бу сўз «гуриллаган, бурқираган, тезкор» маъноларини билдиради. Дарё ҳақиқатан ҳам юқори қисмида тез, тошдан-тошга урилиб оқади.

Бизнингча, гидроним Сир номи билан алоқадордир. — **Чиқ Жик** туркий халқларда кичиклик билдирувчи қўшимча. **Чирчиқ** «кичкина Сир ёки Сирнинг irmoғи» маъносида.

Чита — шаҳар. РСФСР Чита областининг маркази. 1653 йил рус казаклари Чита ва Ингода дарёсининг қўшилиш жойида қўрғон қурган ва уни «Ингода қишлоғи» деб атаган. 1851 йилдан **Чита** шаҳри деб, яъни Чита дарёси номи билан юритила бошлади.

Чита гидронимини тунгус — манжур тилидаги «ботқоқ лой» сўзи билан боғлайдилар. В. А. Никоновнинг фикрича нивхосча **чъити** — «қудуқ» сўзи **Чита** гидронимига асос бўлган (КТС, 471).

Чолжиян — қишлоқ. Сурхондарё областининг Сарисийё районида. Топонимнинг «чол» ва «жиян» сўзларидан ясалганига ҳеч ким шубҳа қилмайди. Ҳатто бунга мослаб афсона тўқилган. Гўё қишлоқда бир чол ва унинг жияни яшаган эмиш. Улар илк марта бу ерларда ер очиб, қишлоқ барпо этган. Шу чол ва жиян шарафига қишлоқ **Чолжиян** деб аталган.

Аслида топонимнинг асосини **чол** (чуқур, сувнинг қуйилиш жойи) сўзи ташкил этади. Номнинг иккинчи компоненти жиян эмас, балки **жўя** ёки **жўяк** дир. Бу сўз ном таркибиде «қирғоқ, чет» маъносини ифодала-

ган. Чолжиян «чуқур четидаги, сувнинг қуйилиш жойи атрофидаги қишлоқ» демак.

Чолтўқай — қишлоқ. Сирдарё областининг Сирдарё районида. Топонимнинг «Чол тўқайи ёки чолнинг тўқайи» этимологияси халқ афсоналари асосида вужудга келган. Номнинг биринчи компоненти Чол сўзига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Чол аслида «ботиқ, чуқур, сувнинг қуйилиш жойи» демакдир. (Персидско-русский словарь, т. I, 459.)

Чолтўқай «сувнинг қуйилиш жойидаги тўқай, чуқурликдаги тўқай» деган маънодадир.

Чордара—сув омбори. Тошкент областининг шимолида, Сирдарё бўйида. Топонимнинг **Чор** — «тўрт» ва **дара** — «жарлик, тоғ ораси» этимологияси тўғри эмас, чунки у ерда ҳеч қандай тоғлиқ йўқ. Ҳ. Ҳасановнинг ёзишича хонлик даврида чегарадаги қоравулхона **Чордара** деб аталган. Бу қишлоқ номи сув омбори номи билан аталган.

Чотқол — дарё. Чотқол Писком билан қўшилиб Чирчиқ дарёсини ҳосил қилади. Ўзбекистон ва Қирғизистон территорияларидан оқиб ўтади.

Гидронимнинг иккинчи қисми **қол** аслида кўлдир. **Кўл** туркий тилларда «Ирмоқ, дарё ўзани» маъносини билдиради. Э. Мурзаевнинг ёзишича бу сўз мўғулча бўлиб, дарё деган маънони англатади (Очерки, 193).

Гидронимнинг **ча т** компоненти ҳам топонимияда кенг тарқалган бўлиб, «кичик тепа, пастак тоғ, яссилаиб кетган бағир» деган маънода Э. и В. Мурзаевы, словарь, 248).

Демак, Чотқол «тоғдан оқиб тушадиган, баланддан оқиб тушадиган ирмоқ» маъносидадир.

Чувашия — РСФСР таркибидаги автоном республика. Бу республика 1920 йил 24 июнда автоном область сифатида ташкил топди. 1925 йил 21 апрелдан бошлаб автоном республика. **Чуваш** этноними асосида вужудга келган.

Чуваш сўзи I асрлардан то XIV асрларгача Урта Поволжьеда яшаган сувар (суваз) халқи номи билан алоқадор, деб ҳисоблайдилар. (В. А. Никонов, КТС, 472.)

Рус манбаларида чуваш халқи XV асрлардан тилга олинади. Этнонимни туркий **Су** (шув) сўзи билан боғлайдилар, яъни «сув бўйидаги халқ» маъносида.

Шайдон — қишлоқ. Тожикистон ССР Ашт районида. Бу номдаги топоним Хоразм области Хева районида ҳам бор. Уни маҳаллий аҳоли Шайтон деб талаффуз қилди. Аммо топонимнинг асли **Шаҳидон** — «шаҳид ўлганлар» маъносидадир. А. З. Розенфельднинг ёзишича, бу номдаги жойлар Тожикистон ССРда ҳам бор. **Шайдон** «аҳолиси табиий офат натижасида ёки зўрлик билан ўлган қишлоқларга нисбатан қўлланилади» (Топонимика Нижнего Каратегина, 91).

Шакаржиза — маҳалла. Самарқанд шаҳрида.

Халқ орасидаги «мазали, ширин жизза» этимологияси номнинг ташқи кўриниши асосида вужудга келган.

Топоним таркибидаги **Жизза** аслида **Диза** «қўрғон» сўзининг фонетик ўзгаришга учраган формасидир.

Шакар сўғдча **Чақар** ёки **Чақир** демакдир.

В. В. Бартольд **чақир** сўзи «хизматкор» маъносидан ташқари «ҳарбий дружина» маъносини ҳам ифодалашини ёзади (Сочинения т. I. 238).

Демак, Шакаржиза «аскарлар қўрғони» маъносини англатади.

Шакартепа — қишлоқ. Қашқадарё областининг Шаҳрисабз районида. Топонимнинг биринчи компоненти Шакар эмас аслида **чақир** ёки **чақар** «хизматкор, камбағал» деган маънони билдиради.

Тепа эса топоним таркибида «қишлоқ, жамоа, маҳалла» маъносини ифодалаган. Шундай қилиб, Шакартепа «камбағаллар қишлоғи, хизматкорлар тўпи» маъносини билдиради.

Шаҳрисабз — шаҳар. Қашқадарё областида. Шаҳрисабз Ўзбекистоннинг қадимий шаҳарларидан бири бўлиб, у **Кеш** деб аталган. **Кеш** кас сўзининг фонетик варианты бўлиб, «шаҳар, марказ» деган маънони билдиради. Кеш XIII асрда арабларга қарши олиб борилган (Ҳаким Ибн Хошим — Муқанна бошчилик қилган) қўзғолоннинг маркази эди. Шаҳарни араблар босиб олгач, Кеш инқирозга учради. XIV—XV асрларда шаҳар яна ўз мавқеини тиклади. Кеш Темурнинг ватанидир. Темур ўз шаҳрини жуда севган. Бир вақтлар уни ҳатто бутун империянинг пойтахти қилмоқчи бўлган. Шаҳарни ободонлаштирган. Шунинг учун ҳам уни Шаҳрисабз

«яшил шаҳар, боғ шаҳар, кўкаламзор шаҳар» деб атаганлар.

Шаҳрихон — шаҳар. Андижон областида.

Топоним «хон шаҳри» деган маънони англатади. Шаҳарни Қўқон хони Умархон барпо қилган бўлса керак деган тахминлар бор (В. В. Бартольд).

Шаҳрихонсой номли канал ҳам бор. Андижон области Учқўрғон районидаги **Шаҳрихончек** топоними «шаҳрихонликлар чеки, ери» маъносидадир.

Шеробод — Хоразм области Янгиариқ районидаги қишлоқ. Бу номнинг этимологияси шу қишлоқда яшовчи кишилар томонидан қуйидагича талқин қилинади: қишлоқда Шер ёки Шермат исмли бой бўлган. У қишлоқга сув келтирган, деҳқончилик қилиб бу ерни обод қилган. Шу боисдан қишлоқ Шеробод деб аталади. Аммо маҳаллий халқ тилида топоним Шоробод, Шорвот формаларида қўлланилади. Гарчи шундай экан, бу номнинг иккинчи қисми обод эмас, Равод ёки Работдир.

Шундай қилиб бу қишлоқ номи икки сўздан ташкил топган — **Шо (X) — работ. Шо** сўзи «подшоҳ» маъносидан ташқари «катта, асосий, бош» каби маъноларда ҳам қўлланилади. Топонимнинг асли Шоработ бўлиб, «бош бекат, катта карвон сарой» маъносидадир. Сурхондарё областидаги Шеробод топоними ҳам шундай ясалган.

Ширмонбулоқ — қишлоқ. Андижон областининг Хўжаобод районида. Топонимнинг биринчи компоненти Чермон сўзининг фонетик вариантыдир. **ч** ва **ш** товушларининг ўзгариши ўзбек тилига хос хусусиятдир. Чермон «ўтлоқ, яйлов» маъносини билдиради. Демак, **Ширмон булоқ** «яйловдаги булоқ» маъносида.

Шовот — канал. Хоразм областининг Шовот районида. Канал номи асосида Шовот қишлоғи вужудга келган. Қишлоқ шу канал бўйида жойлашган.

Хева хони Абулғози Баҳодирнинг ўғли Анушахон Эронни босиб олгандан кейин, ўзини шоҳ деб эълон қилади. У ўз ҳукмронлиги даврида (1663 — 1686 йиллар) Жанубий Хоразмда дашт ерларни ўзлаштириш мақсадида канал қаздиради. Минглаб хоразмликларнинг пешана тери тўкиб топган даромадлари ва уларнинг оғир қўл меҳнатлари ҳисобига қурилган бу канал «Шоҳ обод» деб аталган. Бу Хоразм шеваларининг фонетик хусусия-

тига мосдир, яъни интервокал ҳолатда ҳ товуши тушиб қолиб, б ундоши в га айланади.

Шўрариқ — қишлоқ. Андижон областининг Учқўрғон районида. **Шўр** «шўр жой, шўр ер» маъносини билдиради. Умуман бу сўз Ўзбекистонда кўплаб топонимлар ясайди, масалан **Шўркент**, **Шўрқишлоқ**, **Шўрсув**, **Шўрчи** каби номлар **Шўрариқ** «шўр ерда оқадиган ариқ» демакдир. Тожикистон ССР даги Шўроб шаҳри номи ҳам айни шу маънодадир: **шўроб** «шўрсув, ариқ».

Шўробод — шаҳар. Озарбайжон ССРда. Топонимнинг шўр сўзига алоқаси йўқ. Номнинг биринчи компоненти «Шўро Совет». Демак Шўробод «Шўро обод, Совет обод қилган шаҳар» маъносидадир.

Юрчи — қишлоқ. Сурхондарё областининг Денов районида. Аслида «юртчи» бўлиши керак. «Юртчи» сўзининг ўзини эса қуйидагича изоҳлаш мумкин: 1) кўчиб қўнадиган жой; 2) кўчманчилар яшайдиган ер; 3) яйлов; 4) лагерь, станция. Бу қадимги туркий сўз бўлиб, чорвадорлар ва кўчманчилар яшайдиган жойга нисбатан кўлланиб келган.

— Э —

Элтамғали — қишлоқ. Тошкент областининг Оққўрғон районида. Эл — уруғ, қабила, халқ. Тамғали «белгили, тамғаси бор» деган маънони билдиради. Аслида уруғ номи. **Қўштамғали**, **Вахтамғали**.

Элиста — шаҳар. РСФСР, Қалмиқ АССРнинг пойтахти. Элиста қалмиқ тилидаги **илис** — «қум» сўзи асосида вужудга келган бўлиб, «қумлоқ» «қумли жой» деган маънони билдиради.

Энгельс — шаҳар. РСФСР Саратов областида. Шаҳар олдин **Бакури** деб аталган. Кейинчалик бу ердаги Покров черкови номи билан Покровская деб аталган. 1914 йилда Покровск шаҳрига айлантирилди. 1931 йил 18 октябрдан бошлаб илмий коммунизмнинг асосчиларидан бири Ф. Энгельс (1820 — 1895) номи билан атала бошлади. Мамлакатимизда колхоз, совхоз ва районлар Ф. Энгельс номига қўйилган.

Эстония — Иттифоқдош республика. Балтика денгизи бўйида жойлашган. Топоним фин тилида гаплашувчи **эсти** қабиласи номи билан аталади. **Эсти** халқлари ҳозирги эстонларнинг ота-боболаридир. **Эсти балтика**

тилларида а у е и с т и «сув бўйида яшовчи халқ» деган маънони билдиради.

Эшимжирон — қишлоқ. Хоразм областининг Гурлан районида. Киши номи бўлган эшим Эшмуҳаммад (Эшмат)нинг қисқарган формасидир. Жиран ёки Жарон географик термин. М. Гелдихановнинг ёзишича «канал, шохобча, саёз чуқурча» деган маънони билдиради. (Местные географические термины, 9.)

— Я —

Яйпан — шаҳар посёлкаси. Фарғона областининг Ўзбекистон районида. Аслида Яйпан ё з и ё ки я з и п о й о н нинг фонетик ўзгаришига учраган шаклидир. 3 товушининг Я га айланиши қонуний ҳолдир. Қиёс қилинг: Озоқ — Ойоқ (оёқ).

Шундай экан Ё з и «чўл», п а й о н «охири, сўнгги» деган маънони билдиради. Демак, Яйпан, «чўл охири, чўл сўнгги» маъносидадир. Респуббликамизда, хусусан Фарғона водийсида Яйпан деган қишлоқлар бор.

Янгиариқ — Хоразм областида, район маркази.

Кўпчилик бу номнинг янги қазилган ариқ маъносида эканлигига шубҳа қилмайди. Аммо топонимнинг ариқ, канал сўзига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Чунки Хоразмда бу маънода ёп, арна, солма сўзлари қўлланилади. Аслида Янгиариқ топонимнинг иккинчи қисми «арк» сўзи билан боғлиқдир. Бу сўз «Бобирномада» подшоҳ ўрдаси, В. В. Радловнинг луғатида «қалъа» маъносида эканлигини, унинг доимо баланд жойда ўрнашиб, ҳукмдор саройи шу ерда бўлганлиги қайд қилинади. Хоразм шеваларида а р к «хон саройи, сарой» маъносида қўлланилган. Янгиариқ билан Хева оралиғида А р и қ, А н г а р и қ, О л м а о т и ш г а н қишлоқлари бор. Бу жойларда хон катта сайиллар, йиғинлар ўтказган ва маълум даражада хоннинг махсус жойи вазифасини ўтаган. Шундай экан, а р к сўзининг дача, резиденция маъноси ҳам бор. Я н г и а р и қ хоннинг «янги жойи, дачаси» маъносидадир. Олдинги саройдан, аркдан фарқ қилиш мақсадида халқ уни Янги деб атаган. Топонимикада бундай ҳодисалар кўп учрайди. Қиёс қилинг: Эски шаҳар, Янги шаҳар, Эски кўприк, Янги кўприк, Янгиариқ шевада Янгириқ (янго — янги).

Ярославль — шаҳар. РСФСР, Ярославль областининг маркази. Волга дарёси бўйида жойлашган бу шаҳарни 1024 йилда Улуғ Киев князи Ярослав (978 — 1054) барпо этган. Шу сабабли шаҳар Ярославль деб юритилган.

— Ў —

Ўзган — шаҳар. Қирғизистон ССРнинг Ўш областида. Маҳмуд Кошғарий «Фарғонани ўз кент, ўз шаҳримиз дейдилар» деб ёзади (ДЛТ, 1,330).

Ўзган, Ўгуз «дарё» сўзи билан алоқадордир. Қиёс қилинг: Ўзбўй «дарё бўйи, сув бўйи». Мўғулча ўс сўзи ҳам «сув» маъносини билдиради. Кент шаҳар демакдир. Шундай экан **ўзган** «сув бўйидаги шаҳар» маъносини билдиради.

Ўйрот — қишлоқ — Хоразм областининг Шовот районида. Республикамининг бошқа жойларида ҳам Ўйрот номли жойлар учрайди. Ўйрот этник ном. Луғавий маъноси «иттифоқ, ўртоқ» демакдир.

Ўпонқудуқ — қишлоқ. Тошкент областининг Пскент районида. **Ўпон** «пастлик» деган маънони билдиради. Қозоғистонда **Бесўпон** номли жой бор. **Ўпон** ўзбек тилидаги **Ўпқон** сўзидир. **Ўпқон** «ковак, ўпирилган» деган маънони билдиради.

— Қ —

Қайирма — қишлоқ. Андижон областининг Андижон районида. Топонимнинг асосини қайрилмоқ феъли эмас, **қайир** «қайир ер, суғорма ер» сўзи билан боғлаш мумкин. **МА** топонимик терминлар ясайди: учма, айланланма.

Қарши — шаҳар. Қашқадарё областининг маркази. Қарши Ўзбекистоннинг энг кўҳна шаҳарларидан бири. У грек-бактрия маданияти давридан бери мавжуд. Шаҳар XIV асргача Нахшаб деб аталган. Араблар маҳаллий номини бузиб Насаф деб ишлатган бўлса керак.

Ҳозирги Қарши XIV асрнинг биринчи ярмида воҳа ўртасида Самарқанд, Бухоро, Афғонистон, Ҳиндистон ва Шарқдаги бошқа қўшни мамлакатлардан келадиган йўллар устида пайдо бўлган. Уни Чигатой хони Кепакхон Қашқадарё водийсига ўрнашгач, эски Нахшабдан

икки фарсак нарида ўзига сарой қуриб, уни Қарши деб атади. Қарши — «Шоҳ қалъаси» деган маънони билдиради (ДЛТ, I, 389).

Қашқадарё — дарё. Қарши воҳасида. Дарё қадимда Қошқируд, яъни «Кеш Шаҳрисабз суви» деб юритилган. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича Қашқадарё Кешқируднинг фонетик ўзгарган вариантыдир (В. В. Бартольд).

Баъзи олимлар топонимнинг асосини қашқа сўзи ташкил этади, қашқа — «қақшамоқ, қуриб қолмоқ» деган маънони билдиришни айтади (А. Ишаев).

Ҳ. Ҳасанов «Дарёнинг табиий хусусиятида ҳам қашқалик бор. Қаршидан кейин дарёнинг суви камайиб ўзини ола-чалпоқ — «қашқа» ҳолига келади» деб ёзади.

С. Қораев **Қ а ш қ а** сўзининг бир неча маъносини келтиради. Этник ном: тиниқ тез оқар, ёқасида ўсимлик ўсмайдиган, яланг, ёлғиз тепа ва ҳоказо (Луғат, 149 — 151). Дарё номи асосида область номи вужудга келган.

Қақир — Андижон областининг Хўжаобод райони ҳамда Фарғона областининг Қува районидаги қишлоқлар номи. Фарғона областининг Ўзбекистон районида **Ойимчақақир**, **Қизилқақир** деган қишлоқлар бор. Қирғизистонда ҳам **Қақир** деган жойлар учрайди. Масалан, Норин водийсидаги бир сой шу ном билан аталади. **Қақир** — «сув етиб бормайдиган, қақраб ётган ер» демакдир (С. Қораев).

Қизиларват — шаҳар. Туркменистон ССРда. Топонимни Қизил ва Арват «аёл, хотин» сўзларидан тузилган, деб изоҳлайдилар. Аслида номнинг иккинчи қисми арват эмас, раводдир. **Равот** «қўрғон, бекат, истехком». Демак, Қизиларват «қизил қўрғон» маъносини билдиради.

Қизтоғ — тоғ. Қашқадарё областида. Кузтоғ — қуёш тушмайдиган тоғ, тоғнинг қуёш тушмайдиган баланд жойи (ДЛТ, III, 374).

Т. Нафасов ороним таркибидаги **куз ёки қиз** сўзини «баландлик, тепалик, чўққи, қоя» деб изоҳлайди. Ўзбекистондаги **Қизмозор**, **Қизбанди**, **Қизбулоқ**, **Қизқўрғон**, **Қизтош** каби номлар ҳам қиз ёки **куз** сўзи билан боғлиқдир (Т. Нафасов).

Қирқёп — қишлоқ. Хоразм областининг Янгиариқ районида. «Еп» сўзи Хоразм шеvasида «ариқ» деган маънодадир. **Қирқёп** Амударёнинг чап қирғоғига жойлашган қишлоқ бўлиб, аҳолиси асосан деҳқончилик

билан шуғулланган. Ерли халқ экин майдонларини суғоришда дарё сувидан унумли фойдаланган. Аммо жўшқин ва қайсар Амударёнинг тошқин суви лойқа бўлиб оқиши ва ариқларни тез-тез лойга тўлдириб қўйиши қишлоқ аҳолисига қийинчилик келтирган. Ариқларни лойқадан тозалаш жуда оғир ва машаққатли меҳнат талаб қилган. Шу сабабли эски ариқларни тозалаш ёки кайтадан қазишдан кўра, янги ариқ қазиб сув чиқариш осонроқ бўлган. Шу тариқа қишлоқда янги ариқлар сони кўпайиб кетган. Атрофдаги қўшни қишлоқ аҳолиси ариқларнинг сонига қараб, мазкур қишлоқни «Қирқёп» деб аҳолисини қирқёплик деб атай бошлаган (М. Сафаров).

Аслида ном этноним асосида вужудга келган, яъни «Қирқ уруғнинг ариғи»дир. Қирқ ўзбек элатига кирувчи уруғ ва қабилалар ичида минг ва юздан кейинги учинчи катта қабиладир (Х. Дониёров).

Қозоғистон — Иттифоқдош республика. Бу республика аввал 1920 йил 3 мартдан Қирғизистон АССР, кейинчалик Қозоғистон АССР, 1936 йил 5 декабрдан бошлаб Қозоғистон ССР деб аталган.

• Топоним қозоқ этноними асосида вужудга келган. Россияда XVIII асрдан уларни янглиш ҳолда қирғизлар деб юритганлар. Қозоқ сўзи «эркин, озод» деган маънони билдиради.

Қораёзбобо — қишлоқ. Фарғона областининг Ўзбекистон районида. Бу номнинг келиб чиқиши тўғрисида турли ривоятлар бор. Уларда қишлоқнинг бундай номланишига Қориниёзбобо сингари исмлар асос бўлган дейилади. Қораёзбобо — аслида уч сўздан ташкил топган ном қора — ёзи — бобо. Ёзи — қадимги туркий ва эски ўзбек тилида «чўл, дашт» маъноларини ифода этган. Қора сўзи қўшилиб топонимга айланган, у айни «қора чўл, қора дашт» деган маънони ифода этган.

Топоним составидаги «бобо» компоненти эса шу жойга диний тус берганлигига ишоради (Н. Охунов). Грузия ва Озарбайжон ССР да ҳам Қараёзи чўли бор.

Қорачой-Черкассия — РСФСР Ставрополь ўлкасидаги автоном область. Бу 1928 йил 30 апрелдан Черкассия автоном области, 1957 йилдан бошлаб Қорачой-Черкассия автоном области деб атала бошлади. Ном шу территорияда яшовчи қорачой ва черкас халқлари номи асосида вужудга келган. Қадимги грек авторлари

Черкеслар ёки керкетлар эрамиздан аввалги V асрда Қора денгизи бўйларида яшаган деб қайд қилади.

Қорачой этноними шу ердаги дарё номи асосида вужудга келган. Қорачой — «қора сув» деган маънони билдиради.

Қорақалпоғистон — Ўзбекистон ССР таркибдаги автоном республика. 1925 йил 16 февралдан автоном область, 1932 йил 20 мартдан автоном республика бўлган.

Қорақалпоғистон «қорақалпоқ халқи яшайдиган жой» маъносидадир. Қорақалпоқ этнонимини деярли барча тадқиқотчилар «қора» ва «қалпоқ» сўзларидан тузилган деб ҳисоблайдилар. Гўё улар қора қалпоқ кийиб юрар эмиш.

Қорақум — қум. Туркменистон ССР. Қорақум аслида қора рангли қум эмас. Қора сўзи бу ерда қумнинг рельефи, унинг хусусияти билан боғлиқ. Қорақум — кўчмас, ёпишган қум маъносини билдиради (Э. Мурзаев, Средняя Азия, 247). Умуман, топонимияда қора сўзи ранг маъносидан ташқари, қатор маъноларни ҳам билдиради.

Қоратоғ — паст тоғ, ўсимликсиз тоғ ёки **Қоратоғ** — кун тушмас қоронғи тоғ: Қора сув — ердан сизиб чиқадиган сув, булоқ суви, қудуқ суви каби.

Қурбанок — қишлоқ. Қорақалпоғистон АССРнинг Хўжайли районида. Топоним этник ном асосида вужудга келган. **Қурбанок** ўзбекларнинг ўз тарихига эга бўлган, лекин унча катта бўлмаган уруғи. Араб истилочилари Орол денгизи соҳиллари, шу жумладан, қадимий Хоразм ерларини босиб олганларидан сўнг, улар истилочилик сиёсатини мустаҳкамлаш мақсадида бу ердаги уруғларга хўжаларни бош қилиб қўядилар. Шунда ерли аҳоли хўжаларга бўйсунмай, уларга қаршилик кўрсатадилар, уларнинг буйруқларини бажаришдан бош тортадилар. Улар тўқнашувлар пайтида кўпгина қурбанлар беради. Ана шундан «хўжа суймас қурбанок» деб ном олганлар (Й. Ибрагимов).

Қурама — тоғ. Тошкент областининг Оҳангарон водийсида. Қурама этник группанинг номи бўлиб, топонимга айланган. Қурама сўзи туркий тилларга хос бўлиб, «қуралган, аралаш, турли бўлақлардан ташкил топган» деган маънони англатади. Қиёс қилинг: Қуроқ

Ҳоразм шеваларида турли материал парчалари қуралаб тайёрланган кўрпа-ёстиқ.

В. В. Решетовнинг ёзишича қурамалар Оҳангарон водийсида жалоийрлар келиб ўрнашган даврда таркиб топган, улар эрон, туркий ва мўғул элементларининг чатишиб кетишидан вужудга келган. XV — XVI асрларда қурамаларга кўчманчи ўзбеклар, ундан кейин қозоқлар келиб қўшилган. (К вопросу о термине «курама» и курамицах. Бюллетень АН УзССР, 1945, № 5, 18—20.)

Қўқон — шаҳар. Фарғона областида. Қўқон Ўзбекистондаги кўҳна шаҳарлардан бири. Шаҳар ҳақидаги дастлабки ёзма маълумотлар X асрга тааллуқлидир. XIII асрда қадимги Қўқон емирилган бўлса керак, чунки Султон Бобир (XV аср охири XVI аср бошлари) Қўқонни шаҳар эмас, Қўқон вилояти, Ҳўқон ўрчини сифатида таърифлайди («Бобирнома» 81, 161). Тарихий маълумотларга қараганда ҳозирги Қўқон 1732 йилда ташкил топган ва 1740 йилдан бошлаб Қўқон деб юритила бошлаган. Қўқон топоними ёзма манбаларда **Хуқанд**, **Хуқанд**, **Хўқанд** шаклида тилга олинади. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида ҳар хил фикрлар бор. «Унинг Хўқанд деб айтилишига сабаб шуки, Чодак хўжалари бу ерга келганида, ўйдим-чуқур ерларни кўрган ва бу ерлар нега шундайлигини сўраганлар. Шунда аёнлар «Хўқанд», яъни чўчқалар қовлаган деб жавоб беришган.

Ҳ. Ҳасанов Қўқон асли **Хуқанд** бўлиб, «Шамол шаҳри, Сершамол шаҳар» деб изоҳлайди (Ўрта Осиё жой номлари, 58).

Ҳақиқатан ҳам топонимнинг иккинчи компоненти «Қанд» (қишлоқ, шаҳар)дир. Унинг таркибидаги **д** товуши тушиши ўзбек тили учун хос хусусият (яъни сўз охирида қўш ундошдан бири тушади).

Номнинг биринчи қисми **қў** ёки **ху** бизнингча **қўҳ** «тоғ» сўзининг фонетик ўзгарган формасидир. **Кўҳ** сўзидаги **ҳ** бўғиз товуши позицияси жиҳатдан ўзбек тилида мустаҳкам эмас. У кўпинча тушиб қолади. Қиёс қилинг: **Шохобод**, **Шовот**, **Қуйи танг** ёки **Кўҳитанг** каби. Демак, топоним олдин **Қўҳқанд** бўлган, кейинчалик **Кў**: қанд > Қўқан; секин-аста сўз ўзининг илк маъносини йўқота борган. Айниқса шаҳар вайрон бўлгач, халқ унинг номини деярли унутган. Натижада турли афсоналар пайдо бўлган. Ном эса шу афсоналарга

мос равишда талаффуз қилинган. Шундай қилиб Қўқон асли Қуҳқанд бўлиб, «тоғ шаҳри» деган маънони билдирган.

— F —

Ғажирқоя — тоғ. Сурхондарё областида. Тоғ номига Ғажир (тасқара ёки русча гриф) қуши оти асос бўлган деб ҳисоблайдилар (С. Қораев, Луғат, 164).

Ғажир тик қояларда яшайдиган қуш. Шундай экан Ғажир сўзининг асл маъноси «тик, баланд, қуруқдир». Қушга шу сўз ном бўлган бўлиши мумкин. Бу типдаги семантик кўчишлар тилда учрайдиган ҳодиса. **Қоя** «тош, тоғ» маъноларини ифодалайди.

Ғозибод — канал. Хоразм областининг Қўшкўпир районида. Бу номда қишлоқ ҳам бор. Академик Яҳё Ғуломовнинг фикрича Хоразм бирор каналга ном беришда албатта шу канални қурган кишининг номи ёки лақабидан фойдаланилган, бу ерда эса «ғози» — номга қўшилган қўшимчадир. «Шубҳа йўқки, — деб ёзади академик Я. Ғуломов Абулғози Мадра каналини ёки Носирий каналини (Ғозовот каналининг олдинги номлари) қайта тиклашда ташаббус кўрсатган. Бунинг учун Дургадик қишлоғининг шарқида 3 километр нарида Қулум Ҳожи чегарасида: Полвонёпдан Ғозибодга сув чиқариб, партов қазилган, каналнинг қуйи томони тартибга солинган ва у ерда Ғозибод қалъаси барпо қилинган». Ғозибод (халқ тилида Ғозовот) Абулғози номи билан боғлиқ экан (М. Сафаров). Канал мўғуллар истилосидан олдин **Мадра** ёки **Мадир** кейинчалик **Наҳри Носирий** деб аталган.

Ғарчистон — Мурғаб ва Зарафшон дарёларининг юқори томони шундай деб аталган. Э. Мурзаев бу номни «тоғлар ўлкаси, тоғли ўлка» деб изоҳлайди (Э. М. Мурзаев, Средняя Азия, 245). Сўғдча **ғар** «тоғ» маъносида. Ўзбекистонда бир неча қишлоқ шу ном билан аталган. Жумладан, **Самарқанд Ғарчистони**, **Ғалчабулоқ** каби номлар адабиётларда қайд этилган.

Бу ном икки компонентдан **ғарчи** ёки **ғалчи** ва **стон** (ўрин билдирувчи қўшимча) шаклида ясалган. В. В. Бартольднинг ёзишича **ғалча** сўзи «тоғлиқ, тоғда яшовчи» деган маънони беради. (Сочинения, 11, 457).

Шундай экан Фарчистон топоними «тоғлар ўлкаси» эмас, «тоғликлар яшайдиган жой», яъни Галчи—стондир.

Гова— қишлоқ. Андижон областининг Чуст районида. Топоним «гов, тўсиқ» сўзи билан алоқадор эмас.

В. И. Абаевнинг ёзишича **гов, гав** Эрон тилида «қишлоқ, овул» маъносини билдиради. Бу сўз ҳозир ҳам Кавказдаги Эрон группа тилларида гаплашувчи халқларда «область, аҳоли пункти» маъносида қўлланилади (Историко—этимологический словарь, 11, 299).

— А сўз ясовчи қўшимчадир. Республикамизнинг бошқа жойларида ҳам **Говак, Говасой** номли топонимлар бор.

Гозгон — қишлоқ. Самарқанд областининг Нурота районида. **Газгон** ёки **Қазгон** Маҳмуд Кошғарийнинг ёзишича «ўнқир-чўнқир ер». Бу ерлар ўтоқ қуришга ҳам, экин экишга ҳам ярамайди (ДЛТ, 1, 411—412).

Гозгонда энг машҳур мармар кони бор.

Говик — кўл. Хоразм областининг Хева районида.

Гидронимни кўпчилик **гов** «сигир» сўзи билан боғлайди. **Говик** — «гов — ик» шаклида ясаиб «сигир еми» деган маънони билдиради дейди, маҳаллий аҳоли. Айрим тадқиқотчилар **гоу** — «хўкиз, сигир» — ик хоразмий тилига хос қўшимча бўлиб, «хўкиз кўли» деган маънони билдиришини ёзади (Г. П. Снесарёв, Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма, М., 1969, М., 315).

Ҳақиқатан ҳам **говик** ёки **говик** хоразмий тилига хос сўздир, **ков** (гов) **Кеу** хоразмий тилда «чуқур, ботиқ, сувнинг қуйилиш жойи» деган маънони билдиради. (Материалы по истории Туркмен и Туркмении М.-Л., 1938. т. II. 481).

— ик ёки ук хоразмий тилига хос сўз ясовчи қўшимчалар (А. А. Фрейман, Хорезмийский язык, М.-Л., 1951. 22)

— X —

Ҳазора — қишлоқ. Бухоро области Навоий районида. Топонимнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар бор. Айрим тадқиқотчилар бу сўзни ҳазор «минг» сўзи билан алоқадор бўлса керак деб тахмин қилади.

С. Қораев номни ижтимоий термин деб изоҳлайди ва шундай ёзади: «Урта асрларда 50 минг таноб ер Бухо-

рода **Ҳазора** дейилган, чунки ана шу ерлардан олинган даромад билан минг кишилик қўшин озик-овқат билан таъминланиб туриши лозим бўлган» (Луғат, 165).

Аммо **Ҳазора** номли қабила ҳам бор. Тарихий маълумотларга қараганда улар асли мўғуллар билан боғлиқ. Улар Чингиз лашкарлари составида бўлган.

Ҳазорбоғ — қишлоқ. Сурхондарё областининг Денов районида. Номни ташқаридан қараганда «минг боғ ёки кўп боғ» деб изоҳлаш мумкин. Аммо бу тўғри эмас. Аслида бу ном **ҳазора** қабиласи номи билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ҳазорбоғ «ҳазоралар боғи, ҳазоралар қишлоғи» маъносида. Форс тилида Ҳазар сўзи «кўк, яшил» деган маънони ҳам ифодалайди.

Ҳазорасп — Хоразм областининг Ҳазорасп райони маркази. Топонимнинг этимологияси ҳақида ҳозиргача тадқиқотчилар томонидан турли хил фикрлар билдириб келинади. Бу фикрларнинг аксарият кўпчилигида номни икки қисмга бўлиб (яъни «Ҳазор» ва «Асп») текширадиган ва шу асосда топонимнинг келиб чиқишини изоҳлайди. Шулардан баъзиларини келтирамыз. Профессор Я. Фуломовнинг ёзишича қалъани баҳайбат дев қурган эмиш. Дев алдаш йўли билан бу ерга сув ичгани келадиган мингта қанотли отни қўлга киритган. Шундан сўнг уларнинг қанотини кесиб ўзига ўргатган. Шу отларнинг ниҳоятда яхши авлодлари туфайли шўҳрат қозонган бу қалъани Ҳазорасп, яъни «минг от» деб атаётганлар (Я. Фуломов, 149).

А. Р. Муҳаммаджонов ва Т. Неъматовлар шу афсонага асосланган ҳолда Ҳазорасп — «минг суворий берадиган маъмурий территория маъносида бўлса керак» деган фикрни айтадилар.

Топоним ҳақида Ю. Жуманазаров шундай бир фикрни билдиради: Ҳазорасп номи асосида қабила номи ётади, яъни бу Ҳазора — ос бўлиб, «ос қабиласи» деган маънони англатади. Ҳазорасп формаси эса «минг от» афсонаси асосида вужудга келган (Беруний ва Хоразмий тили, ж. «Ўзбек тили ва адабиёти» Тошкент, 1973, № 5, 22 — 23-бет).

Бу фикр ҳақиқатга анча яқин. Ос қабилаларининг Хоразм территориясида яшаганлиги ҳақида тарихий маълумотлар бор. Шунингдек, **Ос қалъа**, **Ослар**, **Осён** каби топонимларнинг мавжудлиги бу фикрни тасдиқлайди. Аммо Берунийнинг ёзишича, Ос қабилала-

ри эрамиздан олдиноқ шимолга кўча бошлаган. (Беруний, 1, III, 95).

Шундай экан илк ўрта асрларга мансуб бўлган Ҳазорасп қалъасининг ослар шаҳри бўлганлигига ишониш қийин. Ҳазорасп топоними Хоразм шеvasи вакиллари тилида **Ҳазарис** шаклида қўлланилади. Шунингдек, ёзма манбаларда ҳам бу ном **Хазарис**, **Хазарус**, **Азарус** формаларида тилга олинади.

Шундай қилиб Ҳазорасп топоними икки компонентдан Ҳазорис (— ус) Ҳазор — халқ номи, и с—ус кўплик кўшимчаси шаклида ясалган. Ҳазор сўзининг этимологияси ҳақида ҳозир бирор аниқ фикр айтиш қийин. Аммо шуни таъкидлаш керакки, осетин тилидаги **хуссар** «жануб, жанубий» сўзи билан маълум даражада алоқадор бўлиши мумкин.

ЛУҒАТДАГИ ЛИНГВИСТИК ТЕРМИНЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ИЗОҲИ

Ареал — маълум бир топонимик ҳодиса ёки топонимик факт (ёки умуман лингвистик ҳодиса) тарқалган территория. Масалан, **Еп** термини ареали ёки — **ак** аффиксли топонимлар ареали каби.

Аффикс — мустақил маъно ифода этмайдиган, сўз ўзагига қўшилиб унга янги маъно берадиган ёки уни ўзгартирадиган элемент.

Аффикс латинча **аффикс** — боғланган, бирikkan сўзидан олинган.

Балтика тиллари — Ҳинд-Европа тиллари оиласига кирувчи ва литва, латиш ҳамда ўлик тиллардан прус тилини ўз ичига олувчи группа.

Герман тиллари — Ҳинд-Европа тиллари оиласига кирувчи группа. У инглиз, немис, дания, швед, норвег, голланд, исланд тили ҳамда ўлик тиллардан весгот ва остгот тилларини ўз ичига олади.

Гидроним — сув объектлари (денгиз, дарё, канал, ариқ ва бошқалар)нинг номи. Грекча гидро — «сув» ва «онома» ном сўзларидан ясалган.

Диалектизм — бирор маҳаллий, территориал диалектга, шевага хос ва умумхалқ адабий тилига хос бўлмаган сўз ва ибора. Масалан, **солма**, **отиз** терминлари хоразм шеваларига хосдир.

Индикатор — топонимлар таркибида келиб, объектнинг характери, хусусияти, сони ва бошқаларни кўрсатувчи сўз. Масалан, топонимик индикаторлар. **қишлоқ, даҳа, дашт, чўл**. Гидронимик индикаторлар **кўл, дарё, ариқ** кабилар. Латинча **Индикос** «кўрсатмоқ» сўзидан ясалган.

Калька — бирор тилдан бошқа тилга тақлидан ёки сўзма-сўз таржима қилиб олинган ном ёки сўз. Масалан, Янги қишлоқ, тожикча — Деҳинав, арабча — Мадина ул — жадида. Калька, французча **калуе «нусха, копия»** деган сўздан ясалган.

Компонент — таркибий қисм. Латинча компонент «қисм» сўзи орқали ясалган.

Лексика — тилда мавжуд сўзларнинг ҳаммаси, мажмуаси. Юнонча лехикос «сўз демақдир».

Метатеза — сўз таркибидаги товушларнинг ўрин алмашиши. Мисол: Сайрам — Сарём. Юнонча **Метатезис** «ўрин алмаштириш» сўзидан ясалган.

Ономастика — бирор тилдаги атоқли отлар (киши, ер, сув, уруғ, халқ кабилар)нинг номлари, тилшуносликнинг атоқли отларини ўрганадиган соҳа. Грекча онома «ном» сўзи асосида вужудга келган.

Ороним — ер сатҳидан юқорида турувчи объектлар номи. Масалан: тоғ чўққи, тепа, бархан кабилар. Грекча **орос** «тоғ», **онома** «ном» сўзларидан тузилган.

Семантика — маъно, сўзнинг маъно томони. Масалан, «топоним семантикаси» ном англатган тушунча. Юнонча сема — «белги, маъно» сўзидан ясалган.

Топонимия — жой номларининг мажмуаси. Масалан, **Ўзбекистон топонимияси** — Ўзбекистондаги жой номлари.

Топонимика — тилшуносликнинг жой номларини текширадиган соҳа. Бу топонимларнинг келиб чиқиши, ўзгариши, тарихи, ҳозирги ҳолати тўғрисида маълумот беради.

Туркий тиллар — жаҳон тилларининг катта бир оиласи. У озарбайжон, турк (османли турк) туркман, ўзбек, қозоқ, қирғиз, татар (қозон татарлари), уйғур, чуваш, бошқирд, тува тилини ўз ичига олади. Шунингдек, қумиқ, қорачой, олтой, хакас ва ўлик тиллари ҳисобланган ўрхун, печенг, қипчоқ, булғар ва хазар тиллари ҳам туркий тиллар оиласига киради.

Угор фин тиллари — жаҳон тилларининг бир оиласи.

Бу икки гурӯҳга: 1) Уғор тиллари: венгер (можор), манси, ханти тилларини ўз ичига олади; 2) фин тиллари: фин, эстон, вепс, коми-пермяк, коми-зырян, удмурт, мари тилларини ўз ичига олади. Эризия ва мокша тиллари ҳам фин тиллари гурӯҳсига киради.

Фонетик ҳодиса — нутқ процессида товушларнинг бир-бирига таъсир этishi. Юнонча **Фонетика** — «товуш» сўзидан ясалган.

Эрон тиллари — Ҳинд-Европа тиллари оиласидаги гурӯҳ. У форс, афғон, осетин, курд, балучи тилларини ўз ичига олади. Эрон тиллари гурӯҳсига булардан ташқари толиш, тот тиллари, ўлик тиллардан эса қадимги форс, паҳлавий, сўғду, хоразмий тиллари киради.

Этимология — тилшуносликда сўзларнинг келиб чиқишини ўрганадиган бўлим. Шунингдек, сўзларнинг келиб чиқиши ва уларнинг бошқа сўзлар билан муносабати. Юнонча этимон — «ҳақиқат», логос — «таълимот» сўзларидан ясалган бўлиб, сўзнинг ҳақиқий маъноси деган тушунчани англатади.

Этноним — бирор халқ, миллат, уруғ, қабила номи. Грекча этнос «халқ», онома «ном» сўзларидан тузилган.

Ҳинд-Европа тиллари — жаҳон тилларининг энг катта оиласи. У ҳиндистон, эрон, балтика, герман, роман, кельт, грек (юнон), албан, арман тиллари гурӯҳсини бирлаштиради.

ЖОЙ НОМЛАРИ КЎРСАТКИЧИ

— А —

Абай	Александрия
Абакан	Алили
Абдиберун хонақаси	Алиулик
Абдубий	Амбарчик
Абдулино	Амударё
Абжувозбоши	Амур
Абумуслим	Анабар
Абширсой	Ангара
Абхазия	Ангор
Авғон	Ангори-Майн
Агдам	Ангрен
Адигея	Анди
Адирмўла	Андижон
Адлер	Анжу ороллари
Адрасман	Анхор
Адайкўл	Апшерон
Ажария	Апшеронск
Ажикент	Аравон
Азов	Аравансой
Айрончи	Арагни
Аккермен	Аракс
Актюбинск	Арашон
Алаверди	Арашонбулоқ
Алагир	Арашонсой
Алазани	Аршон
Аламли	Арбат
Аланқалъа	Арбатск
Алапаевск	Арбоб
Алатирь	Арбоблар
	Арга-сала
	Аргунь

Ардон
Арзиқтепа
Арис
Арлот
Алот
Арманистон
Артек
Артемовск
Аршали
Арфин
Арнаулоқ
Арнагвий
Арнасой
Арск
Арслонбоб
Астрахан
Аткарск
Афросиёб
Ахалкалаки
Ахалцихе
Ахиртўба
Ахтирка
Ахтуба
Ачинск
Аян
Аят
Аяғўз
Ақча
Ақба
Ақбабоши
Ақбаводиф
Ақбаиоббурдон
Ақор
Ағар

— Б —

Бабушкин
Бабушкин қўлтиғи
Баган
Багис
Багратпоновск
Бадай

Бадахшон
Бадхиз
Баёт
Бажанак
Байир
Байирқум
Байкал
Базозлар
Байдар водийси
Байналмилал
Байрамали
Байроқчи
Байталчи
Байтур
Байтқўрғон
Балажари
Балаклава
Балиқчи
Баяхаш
Балхиён
Банд
Бароз
Баронғар
Баргузин
Барда
Барлос
Барнаул
Бартанг
Батуми
Бақанас
Бекобод
Бел
Бел
Белгород
Беломорск
Белоруссия
Бендери
Беринг бўғози
Беруний
Бешариқ
Бешбола
Бешбўйноқ
Бешкент

Бешкуби
Бешта
Бешқиз
Бибозор
Биробижон
Бодақсой
Боёвут
Бойсун
Боку
Болдиқ
Бороқтом
Бошқирдистон
Боқчасарой
Богот
Боғолон
Брянск
Братск
Буг
Буда
Буди
Бўй
Буйрак
Букачача
Булунғур
Бурбалиқ
Бурчмулла
Бурятия
Бухоро
Буюк Қорасув
Бўздунгтов
Бўзсув
Бўка
Бўкантов
Бўктарйўл

— В —

Вазир
Вайгач
Вапнярка
Варахша
Варданг
Вардани

Варзоб
Варзиминор
Вахм
Вахш
Великие Луки
Вель дарёси
Вельск
Вентспиле
Выборг
Вильнюс
Винница
Владивосток
Владимир
Вобкент
Водил
Волга
Волгоград
Воркута
Воронеж
Воскресенск
Вятка

— Г —

Гавр қалъа
Газа
Газарак
Газли
Галабек
Галаботир
Галаосиё
Гандамак
Гандарбулоқ
Гандасой
Гандимиён
Гандимтош
Ганжа
Гелинжик
Гидамбоп
Гирди қўрғон
Говхона
Гомель

Гори
Горно-Алтайск
Городец
Горький
Гродно
Грозний
Грузия
Грязи
Гузар
Гуржиравот
Гурлан
Гўримирон

— Д —

Далварзин
Далигузар
Дам
Дамаччи
Дарбанд
Дарбазақирсой
Дардоқ
Даргоу
Дархон
Дарғабоғи
Дарғажам
Дарғам
Даугава
Дашқалъа
Дашт
Даштмаҳалла
Даштҳасан
Даштакиболо
Даштиқипчоқ
Даҳа
Даҳана
Даҳабоши
Даҳякота
Девонбеги
Дегрез
Дежнев бурни
Девон

Декдавои
Денов
Депелиқақ
Десна
Деҳқонбозор
Дзержинск
Дмитров
Днепр
Днепропетровск
Днестр
Довут
Додик
Додхоқ
Дон
Дорисой
Доғистон
Драва
Дубна
Дунай
Дуоба
Душанба
Дўрмон
Дўрмонча

— Е —

Евпатория
Елабуга
Елань
Елгова
Енисей
Ереван
Есентуки
Етимтов
Етимтоғ
Етимчўққи
Еттикечув
Еттисув

— Ё —

Ёвариқ
Ёвмутжам

Езёвоп
Ейилма
Ем
Емчи
Енариқ
Енбошқалъа
Епбўйли
Еқиш

— Ж —

Жайранхона
Жалойир
Жалойирчек
Жамбул
Жамшид
Жоникент
Жар
Жарариқ
Жарбулоқ
Жаркент
Жданов
Жезқазғон
Жигули
Жиззах
Житомир
Жомбой
Жондор
Жонобод
Жувозхона
Жузқишлоқ
Жуковский
Жукопа
Жулфа
Жумабозор
Жумуртов
Жўги
Жўйбор
Жўйимўлиён
Жўйлангар
Жўйи қўрчи
Жўн канал
Жўнсўз

— З —

Загорск
Зайсан
Закарпатье
Зангибобо
Зангиота
Зарангоря
Зарафшон
Зарбанд
Заргар
Заркент
Зеленогорск
Зеленодольск
Зилупе
Зирабулоқ
Зиришайтон
Зов
Зодиён
Зомин

— И —

Иброҳимота
Идирқалъа
Идирица
Ийик
Илатон
Илек
Ильменкўл
Ильич
Индибирка
Инильчик
Инкерман
Иркутск
Иртиш
Иргиз
Иржар
Ирғали
Ирсу
Искандар
Искандаркўл
Иссиқкўл

Исфара
Ичонқалъа
Ишим

— К —

Кабарда-Балкария
Кабоби
Кавказ
Кавказовул
Казбек
Калвак
Калинин
Калинино
Калининград
Калтатой
Калуга
Калуш
Кама
Камар
Каменец-Подольский
Каменец-Обь
Каменка
Камень
Камонгарон
Кампирровот
Кампиртепа
Кан
Каңск
Кандабулоқ
Кандасой
Кандалакша
Капа
Капасарой
Капаянги
Карелия
Карки
Кармана
Карпат тоғлари
Каспий денгизи
Кат
Каттақўрғон

Катунь
Катунхе
Катанца
Каунас
Кашира
Кемабоши
Келес
Кемерово
Кемарости
Кенагас
Кентов
Кёнинсберг
Керайит
Керчь
Кесак
Кесакли
Киев
Кизляр
Кировакан
Кировобод
Кировград
Кисловодск
Китоб
Кишинёв
Клайпеда
Коломна
Колхида
Клин
Коломина
Коми АССР
Конигил
Конимех
Копетдоғ
Коростем
Котеннич
Краснодар
Краснодон
Кременчуг
Куйбишев
Курск
Кутаиси
Кўкча
Кўкмураен

— Л —

Лаба
Ладога
Лангар
Латвия
Лена
Ленинград
Ленинбод
Лиепая
Литва

— М —

Магадан
Магнитогорск
Мадир
Майкоп
Майманақ
Майн
Макарьев
Малик
Манақ
Мангузар
Манкент
Мангит
Манғишлоқ
Мари
Мари АССР
Маркент
Маркс
Маргилон
Мархамат
Матразбой
Маҳачқалъа
Мачитбаланд
Мағиёндарё
Мерган
Милитополь
Мингбулоқ
Мингечаур
Минск
Мирзақишлоқ

Миробод
Митон
Мичурин
Миқ
Миқтепа
Миқчаар
Можайск
Можор
Моздок
Мойбалиқ
Мойбулоқ
Мойкапчагай
Мойкўл
Мойлижар
Мойлисув
Молгузар
Молдавия
Мончегорск
Мордовия
Москва
Мулкинақиб
Мурманск
Мурунгов
Мурғоб
Мурствээ
Мухор-шибирь
Муён
Мўйноқ

— Н —

Навоий
Новрўзбулоқ
Найистон
Найман
Наманган
Наматон
Нарва
Нарим
Нарьянмар
Нахчиван
Нева
Ненецлар автоном округи

Новкат
Новхос
Норин
Нукус
Нурота
Нурсуқ
Нуха

— О —

Обдан
Обигарим
Обизаранг
Обираҳмат
Обихингов
Обиқайсар
Обь
Одесса
Одоқ
Озарбайжон
Ока
Олмаота
Олтой
Олот
Оржоникидзе
Орол
Оролпайғамбар
Оталиқ
Осқалъа
Оталиқарна
Отбосар
Отчопар
Оқбура
Оҳангарон

— П —

Пай—Хой
Пайшанба
Паласон
Панжикент
Паркент

Пасра
Педана
Перекоп
Пермь
Пешку
Пинега
Пирнахос
Пишағар
Повулгон
Пойтуғ
Помир

— Р —

Равот
Рафоник
Рахкент
Регистон
Рига
Ромитон
Рудак
Рязань

— С —

Сайрам
Сайрамсув
Сайиржой
Самарқанд
Сангзор
Сандиқчи
Саранск
Саратов
Сардбозор
Сариарқа
Сариоғоч
Сарой
Сариосиё
Сарисув
Сариўзак
Севан
Севастополь
Сергели

Сибирь
Симферополь
Сирдарё
Сурхоб
Сурхондарё
Сухуми

— Т —

Табан
Таганрог
Тагобимайин
Таллин
Танги
Татаристон
Тахиатош
Тахта
Тбилиси
Тезгузар
Термиз
Толисафед
Толло
Томди
Тошариқ
Тошкент
Тошкўмир
Тошовуз
Тузбел
Туркманистон
Туямўйин
Тўйтепа
Тўрткўл
Тюмень
Тяншань

— У —

Удмуртия
Узунорол
Украина
Улус
Улуғнар
Ульяновск

Урал
Урганч
Ургут
Уфа

— Ф —

Фарғона
Фароб
Феодосия
Филқалъа
Фрунзе

— Х —

Хадра
Хайробод
Хакасия
Халач
Харьков
Хева
Хисорак
Хонқа
Хонқиз
Хоразм
Хўжайли

— Ч —

Чакка
Чалак
Чарманёб
Чандир
Чархин
Чақар
Черикравог
Черкесск
Чимбой
Чимён
Чимкент
Чиноз
Чирчиқ
Чита

Чолжийн
Чолтұқай
Чордара
Чотқол
Чувашия

— Ш —

Шайдон
Шакаржизза
Шакартепа
Шахрисабз
Шахрихон
Шеробод
Ширмонбулоқ
Шовот
Шўрариқ
Шўробод

— Э —

Элтамғали
Элиста
Энгельс
Эстония
Эшимжирон

— Ю —

Юрчи

— Я —

Яйпан
Якутия
Янгиариқ
Ярославль

— У —

Узган
Уйрот
Упонқудуқ

— Қ —

Қайирма
Қарши
Қашқадарё
Қақир
Қизиларвот
Қизтоғ
Қирқёп
Қозоғистон
Қораёзизбобо
Қорачой
Қорақалпоғистон
Қорақум
Қурбаноқ
Қурама
Қўқон

— Ғ —

Ғажирқоя
Ғозиобод
Ғарчистон
Ғова
Ғозғон
Ғовик

— Ҳ —

Ҳазора
Ҳазорбоғ
Ҳазорасп

АДАБИЕТЛАР

Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. т. 1. М.-Л., 1958, т. 11, Л. 1973.

Абдуллаев Ф. А. Хоразм шевалари, т. I. 1961.

Аристов Н. А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. «Живая старина» вып. III, IV. Сиб, 1897.

Бартольд В. В. Сочинения т. 1, М., 1963, ч. II, М., 1964, т. III, 1965.

Бугадов. Словарь—Бугадов. Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. III, СПб, 1869—1871.

ДТС — Древнетюркский словарь Л. 1969.

Захириддин Муҳаммад Бобир, Бобирнома, Тошкент, 1960.

Койчубаев, КТС,—Е. Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата, 1974.

Кононов А. Н. Родословная туркмен. Сочинение Абул-Гази хана Хивинского. М.-Л. 1958.

Махмуд Кошғарий Девону лугатит турк (ДЛТ) I—III, Тошкент, 1960—1963.

Мурзаев С. А., Мурзаев Э. Средняя Азия, М, 1957.

Э. И. Музаевы. Словарь местных географических терминов М., 1959.

Э. М. Мурзаев. Очерки топонимики, М., 1974.

Никонов, КТС,—В. А. Никонов. Краткий топонимической словарь, М, 1966.

В. В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий. т. I—IV. СПб. 1893—1911.

Савина И. В. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Ирана. М., 1971. Составитель: И. В. Савина.

Сервортня Э. Этимологический словарь тюркских языков, М, 1974.

Толетов С. П. Древний Хорезм. М., 1948.

Толстов С. П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб, Тошкент 1964.

Топонимика Востока. М., 1962.

Топонимика Востока. М., 1964.

Топонимика Востока. М., 1969.

Ўзбек шевалари лексикаси. Тошкент 1964.

Ўзбек халқ шевалари лугати, Тошкент, 1972.

С. Қораев, Лугат—Қораев С. Географик номлар маъносини биласизми? Тошкент, 1970.

Я. Фуломов—Фуломов Я. Хоразмнинг суғорилиши тарихи. Тошкент, 1959.

Ҳ. Ҳасанов, Урта Осиё жой номлари. — Ҳ. Ҳасанов, Урта Осиё жой номлари-тарихидан, Тошкент, 1964.

Лугатлар

Персидско-русский словарь, т. I—II, М., 1970.

Русско-монгольской словарь. Составитель Дамба—Ринчинэ А. Р. М., 1960.

Русско-туркменский словарь. М., 1956.

Русско-турецкий словарь. М., 1965.

Словарь названий жителей СССР. М., 1975.

Қарақалпақско-русский словарь. М., 1958.

Туркмен дилининг созлиги, Ашгабат, 1962.

Фарҳанги забони тожики т. 1—2, М., 1969.

На узбекском языке

ДУСИМОВ ЗАРИП,
ЭГАМОВ ХУДАЙБЕРГЕН

**КРАТКИЙ ШКОЛЬНЫЙ ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ
ПО ГЕОГРАФИИ**

Для учащихся средней школы

Издательство «Ўқитувчи»
Ташкент — 1977

Редактор Султонов Э.

Бадий редактор Чернишов Г.

Техн. редактор Грешникова Т.

Корректор Нуриддинова Д.

ИБ № 551

Теришга берилди 13/IV-1977 й. Боснишга рухсат этилди 3/XI-1977 й. Қоғоз № 3. 84×108¹/₃₂. Физ. б. л. 5,5. Шартли босма а л. 9,24. Нашр л. 8,92. Тиражи 12000.

«Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент. Навоий кўчаси, 30. Шартно-ма 66-77. Баҳоси 16 т. Муқоваси 14 т.

ЎзССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия китоб савдоси ишлари Давлат комитетининг 2-босмаҳонаси Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44. 1977 й. Зак. № 213.

Типография № 2 Государственного Комитета Совета Министров УзССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. Янгйўль, ул. Самаркандская, 44.